

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Barbara Ivačič

Materinstvo za rešetkami:
neskladje med zaporom in materinstvom

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Barbara Ivačič

Mentorica: red. prof. dr. Alenka Švab

Materinstvo za rešetkami:
neskladje med zaporom in materinstvom

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

Hvala.

Mentorici za strokovno vodstvo in vse dragocene nasvete.

Ženskam, ki so mi v zaporu dovolile pokukati v njihov svet.

Vodstvu zapora Ig in socialni delavki, ki je organizirala intervjuje in motivirala zapornice za sodelovanje.

Andreju, Živi in Neži, da so in smo.

Povzetek: Materinstvo za rešetkami: neskladje med zaporom in materinstvom

V svetu narašča število zaprtih žensk in glede na trend lahko predvidevamo, da bo število žensk naraščalo tudi v Sloveniji. Mnoge zapornice so obenem tudi matere, a ker sta zapor in družina nezdržljiva, je zanje izkušnja zapora posebna, njihove izkušnje pa ostajajo 'nevidne'. Zaradi družbenih pričakovanj glede tega, da morajo biti tudi v zaporu 'dobre matere', so tako še pod dodatnim pritiskom. Kako izkušnja zapora vpliva na njihovo materinsko vlogo, še ni dovolj raziskano, saj zapori delujejo po načelih moškega sveta in je zato ženska populacija v tovrstnih raziskavah pogosto zapostavljena.

V tukaj predstavljenem delu se ukvarjam z vsemi omejitvami, s katerimi se zapornice soočajo v zaporu, in si zastavljam vprašanje: Kako so zapornice lahko hkrati tudi matere v zaporu in kako to vpliva na njih, otroke in družinsko življenje? Pri tem me zanimajo strategije, s pomočjo katerih matere zapornice v zaporu ohranjajo svojo materinsko vlogo. Zanima me, kako se soočajo z izgubami, kakšen je njihov odnos do otrok in do okolja ter katere strategije uporabljajo pri upravljanju obeh identitet, zaporniške in materinske.

V zaporu na Igu sem opravila 11 intervjujev z materami zapornicami. Ugotovila sem, kako se matere soočajo z vsemi omejitvami in izgubami, povezanimi z življenjem v zaporu, in kako redefiniirajo svojo materinsko identiteto. Zapor kot institucija zagotovo potrebuje spremembe, zato so lahko rezultati raziskave v pomoč pri oblikovanju ustreznih programov, s katerimi bi pomagali zapornicam in njihovim družinam.

Ključne besede: zapor, ženske, matere-zapornice, otroci, identiteta.

Abstract: Motherhood behind bars: the contrast between motherhood and incarceration

Worldwide an increasing number of women has been incarcerated, and the number of women in prison is also increasing in Slovenia. Many women prisoners are also mothers, and due to incompatibility of the prison and the family, the prison experience is particularly hard for them, while their experiences remain 'invisible'. Society expects them to remain 'good mothers' also while in prison, subjecting them to additional pressure. How prison experience influences their maternal role is not yet sufficiently studied, because prisons were designed and operate according to the principles specific to the male population and therefore the female's population needs in this type of research is often neglected.

This work investigates all the constraints which the incarcerated mothers are facing with, subsequently the question is raised: "How can mothers-prisoners fulfil their maternal role in prison, and how does it affect them, their children and their family life?" The strategies that mothers in prison develop to maintain their maternal role are researched as well facing losses, their attitude towards their children and the environment, and especially what strategies in the management of both identities (as prisoner and a mother) are used.

At Ig Prison, I have conducted 11 interviews with mothers-prisoners. Investigation how mothers face all the limitations and losses, associated with life in prison, and how they redefine their maternal identity has been made. Prison as a total institution certainly needs to change, so the results of the research can help design appropriate programs that would help mothers-prisoners and their family members, especially children.

Keywords: prison, women, mothers-prisoners, children, identity.

KAZALO

1	Uvod.....	8
2	Teoretski del.....	12
2.1	Zapor, ženske in otroci.....	12
2.1.1	Zapor kot praksa nadzorovanja in kaznovanja.....	12
2.1.2	Ženske in zapor: razlike med žensko in moško kriminaliteto.....	18
2.1.3	Otroci, ki imajo starše v zaporu.....	23
2.1.4	Posebnosti odmere kaznim ženskam storilkam kaznivih dejanj.....	28
2.1.5	Pregled opravljenih študij na temo zapornic.....	29
2.2	Družbena konstrukcija materinstva in družbene vloge mater v zaporu.....	31
2.2.1	Ideologija materinstva.....	31
2.2.2	Materinstvo v zaporu – vloge, identiteta, soočanje z izgubami.....	34
2.2.3	Spremembe materinske identitete.....	36
2.3	Odnos družbe.....	39
2.3.1	Identiteta.....	39
2.3.2	Goffmanova strategija stigmatizirane identitete.....	40
2.3.3	Specifične značilnosti interakcije med stigmatiziranim in 'normalnim'.....	42
2.3.4	Spoprijemanje s stigmo.....	43
3	Empirični del.....	46
3.1	Metoda raziskovanja.....	46
3.1.1	Metodološki načrt raziskave.....	46
3.1.2	Vzorec.....	49
3.1.3	Potek intervjuja.....	49
3.1.4	Vsebina intervjujev.....	51
3.2	Analiza in razlaga rezultatov.....	52
3.2.1	Življenje v zaporu.....	53
3.2.2	Soočanje z omejitvami in izgubami.....	62
3.2.3	Identitetna difuzija, percepcija vloge matere in vloge zapornice.....	66
3.2.4	Strategije, ki jih matere v zaporu uporabljajo pri upravljanju svoje identitete.....	72
3.2.5	Odnos družbe.....	74
3.2.6	Spremembe identitete.....	78
4	Diskusija.....	83
4.1.1	Represivna ali protektivna vloga zapora?.....	83
4.1.2	Združljivost vlog matere in zapornice.....	84
4.1.3	Načini rekonstrukcije materinstva.....	85
4.1.4	Odnos družbe in socialnega okolja.....	86

4.1.5	Resocializacijski ukrepi.....	87
5	Sklep.....	91
6	Literatura.....	93
Priloge		104
Priloga A: Vprašalnik o demografskih podatkih.....		104

1 Uvod

Gersham M. Sykes je v svojem prelomnem delu *Society of Captives* (Družba zaprtih 1958) zapisal, da zapor ni samo nekaj celic, sten, rešetk in ključavnic, temveč je veliko več. Družba odvzame zapornicam z izolacijo 'kriminalcev' iz družbe in s kaznovanjem z zaporno kaznijo svobodo gibanja, vendar pa zapornice matere niso izolirani člani družbe in ima njihov odhod v zapor velik vpliv na njihovo družino in družbo. Družba na storilke kaznivih dejanj, čim so za zapahi, hitro pozabi, vendar pa je zapor le začasna postaja za večino zapornic. O življenju zapornic iz njihove osebne perspektive vemo zelo malo. Zapor posega na mnoge ravni njihovega življenja, najmočneje prav na področju družine, ki pa ostane izven zaporniških zidov, kar povzroča veliko stisk vsem vpletenim, saj je življenje v zaporu kot totalni instituciji z družinskim življenjem nezdržljivo. V zaporu ima zasebna sfera izredno pomembno vlogo. Zapornice se kljub materinstvu soočajo z neke vrste 'izgubo' materinske vloge in identitete matere, kar terja verjetno eno najtežjih prilagoditev na življenje v zaporu. Prav tako se tudi družine zapornic poleg stigme soočajo še z raznovrstnimi izzivi, saj zapornice niso le mame in v večini primerov tudi skrbnice otrok, temveč tudi partnerke, pogosto preživljajo družino, kar lahko povzroči še zakonske in finančne probleme tej družini. Tuje raziskave kažejo, da približno 75 % zapornic pred odhodom v zapor živi skupaj z otroki (Johnson in Waldfoegel 2002), kar je potrdila tudi moja raziskava. Treba je upoštevati tudi vpliv zaporne kazni na družino in potrebe predvsem otrok in njihovih družinskih članov.

V Sloveniji vpliv zaporne kazni na zapornice, ki so matere, še ni raziskan. Tako kot v vseh razvitih državah se tudi pri nas povečuje število mater v zaporih. Družbeni pritiski na matere in naraščajoča pričakovanja glede materinjenja in starševanja vplivajo na matere vedno bolj obremenilno (Švab 2001), saj zahtevajo veliko njihovega materialnega vlaganja in predvsem emotivnega dela z otroki. Medtem ko morajo zadovoljiti pričakovanja družbe glede materinstva, se matere v zaporih soočajo z notranjimi boji (občutki krivde, izguba stika z otroki, strahovi, ali bodo v otrokovih očeh obdržale vlogo matere), pa tudi s težavami z otroki in drugimi družinskimi člani in članicami. Zapornicam je odnos z otroki in družino zelo omejen, obenem pa tudi nimajo več nadzora nad vsakdanjim življenjem. V središču vseh izgub pa je prav izguba oz. ponovno definiranje njihove vloge matere. Nekaterim zapor pomeni distanco do prejšnjega življenja in možnost novega začetka, drugim pa mnoge izgube

ter odtujitve od življenja zunaj zaporov. Kljub negativnim vplivom pa je mnogim zapornicam prav materinstvo glavni motiv za preživetje in soočenje z zaporno kaznijo (Benedict 2009).

Ob pregledu raziskovalnih spoznanj s področja zaprtih žensk (Noblet 2008, Kanduč 2006) izstopajo ugotovitve, da prihajajo ženske v zapor po drugačnih poteh kot moški, da odvzem svobode doživljajo bistveno drugače kot moški (Lynch in drugi 2012), da imajo specifične potrebe in značilnosti – če jih primerjamo z moškimi in da so »posebnosti zaprtih žensk predvsem manifestacije vsebin, ki se pripenjajo na žensko spolno vlogo«. (Gilfus 2002) Na področju starševstva je odvzem svobode povezan z izgubo ene izmed osrednjih družbenih vlog.

V magistrskem delu se osredotočam na vlogo matere in zapornice – kako matere v zaporu doživljajo ti dve, na videz nezdržljivi vlogi in kako ti vlogi pojmuje družba. *V zaporu matere ne morejo biti 'aktivne matere' in v življenju svojih otrok niso več prisotne. Zato morajo svojo vlogo spremeniti.* Zanima me, kako matere v zaporu preoblikujejo svojo materinsko vlogo in kakšne so strategije, ki jih uporabljajo pri upravljanju svoje identitete ter materinske in zaporniške vloge. Raziskati želim strategije za oblikovanje odnosa do svojih otrok v okviru omejitev, ki jih prinaša zapor, kako se spopadajo z negativnimi občutki predvsem zaradi izgube stikov z otroki ter kateri so mehanizmi in strategije, ki jih matere uporabljajo za ohranjanje stika z otroki in z drugimi člani družine, prijatelji ter z ostalimi zapornicami in zaposlenimi. Zapornice morajo v zaporu rekonstruirati ter redefinirati svojo identiteto in materinsko vlogo, pri čemer se srečujejo z omejitvami življenja v zaporu, s pomanjkanjem podpore in pomoči in pogosto tudi z nerealističnimi pričakovanji okolice (Easterling 2012). Zanima me tudi odnos družbe, predvsem socialne mreže in oseb v zaporu, ki so v stiku z materami zapornicami: s kakšnimi družbenimi pritiski se soočajo, kako se nanje odzivajo in kakšne strategije uporabljajo, da se stigmati in pritiskom ter vlogi 'neprave matere', ki je skrenila s prave poti, izognejo in preoblikujejo identiteto 'dobre matere'. Hkrati z nujnim spreminjanjem svoje materinske vloge morajo matere zapornice usmeriti svoj fokus z družine tudi nase, s čimer se morajo prilagoditi novim okoliščinam svojega življenja. Zaradi odmika iz vsakdanjega življenja in obilja časa v zaporu razmišljajo o posledicah svojih dejanj in o vplivu svoje odsotnosti na otroke.

Magistrska naloga ima poleg novih podatkov in uvida v neraziskanost problematike tudi aplikativno vrednost: raziskava bi lahko pomagala pri pripravi programov, ki bi zapornicam

pomagali utrditi njihovo socialno kompetenco v vlogi matere, kljub temu da ne morejo opravljati dolžnosti, ki jih družba od mater pričakuje.

Skladno s svetovnimi trendi tudi v Sloveniji narašča število zaprtih žensk, s čimer je ujela val prakse, ki potuje iz ZDA proti Evropi. V letu 2003 je bilo v povprečju zaprtih 33 žensk, v letu 2015 pa 75 (URSIKS 2015), kar kaže, da se je v zadnjih desetih letih število zaprtih žensk v Sloveniji več kot podvojilo. V letu 2003 je delež zapornic med vsemi zaprtimi osebami znašal 2,9 %, v letu 2015 pa je ta delež dosegel 5,1 %, kar pomeni, da število zapornic narašča bistveno hitreje kot število zaprtih moških. Pri ostalih primerjavah s svetovnimi trendi je zaradi zelo majhne populacije vseh zapornic treba biti previden, saj celotna populacija znaša le 75 zapornic (URSIKS 2015). Delež zapornic je zelo podoben povsod po svetu, v evropskih državah znaša okrog 4 odstotke, najnižji je v Afriki, najvišji pa v Azijskih državah – 6 % (Walmsley 2009).

Ženske so vedno bolj vključene v kriminalne dejavnosti, saj se jim odpira vedno več priložnosti. Še posebej je mogoče zaznati njihovo večjo vključenost pri preprodaji drog, vedno bolj pa so zaželeni tudi pri drugih oblikah kriminala. V ZDA je od leta 1977 do 2008 število zaprtih žensk naraslo za 943 %, število zaprtih moških pa za 520 % (Hill in Harrison 2005). Ker so večinoma matere skrbnice otrok, narašča tudi število otrok zapornic. Glede na te statistične podatke, ki tudi v drugih državah sledijo zgledu ZDA, to postaja velik socialni problem, pri čemer pa je relativno malo pozornosti namenjeno materam v zaporu.

Pomen ustreznega ravnanja z zapornicami je opredeljen v več mednarodnih listinah. Leta 2008 je Evropski parlament sprejel Resolucijo o posebnem položaju zapornic in o vplivu prestajanja zaporne kazni staršev na družbeno in družinsko življenje. Leta 2010 so bila potrjena Pravila za ravnanje z ženskimi zapornicami t.i. Bangkok Rules (United Nations 2011), ki opozarjajo da so potrebni posebni programi za delo z zapornicami. V Slovenskem pravnem sistemu ženska populacija ostaja prezrta (izjema je edino določilo 62. člena ZIKS glede nosečnosti), čeprav zaradi mnogih posebnosti potrebuje ustrezen strokovni odziv na sistemski ravni. Zapornice matere so posebna skupina zapornic, ki zagotovo potrebuje drugačno obravnavo.

Čeprav je po Zakonu o izvrševanju kazenskih sankcij uradni naziv 'pravosodni policist', uporabljam v nadaljevanju vsem domač izraz 'paznik oz. paznica'. Prav tako sem večinoma

uporabljala besedo 'zapornica' namesto uradnega naziva 'obsojenka'. Posameznica je lahko obsojena na različne kazni (ne samo na zaporno), pri besedi zapornica pa se natančno ve, za koga gre. Hkrati je beseda 'zapornik' tudi sestavni del pojma 'družba zaprtih', kar je bil še dodaten razlog za rabo te terminologije.

2 Teoretski del

V teoretskem delu najprej predstavljam koncept zapora. Vlogo žensk v zaporu pomembno oblikujejo njihovi otroci, zato se posvetim tudi analizi družbene konstrukcije materinstva in družbene vloge mater v zaporu ter odnosu družbe do žensk oz. mater.

2.1 Zapor, ženske in otroci

Enakopravnost med spoloma je vrednota, od katere sodobna družba ne bi smela odstopati tudi v njenem najbolj represivnem delu, vendar pa ni mogoče spregledati, da so razlike med ženskimi in moškimi v kazenskopravnem sistemu velike in očitne, otroci pa so nevidne žrtve mater zapornic.

2.1.1 Zapor kot praksa nadzorovanja in kaznovanja

2.1.1.1 Kaznovanje

Predmoderni tradicionalni kaznovalni sistem zgodnjega novega veka in tudi stoletij prej kot sredstvo discipliniranja prebivalstva ter delovanja v javno korist so zaznamovale telesne in smrtne kazni ter le redko denarne in zaporne kazni, ki jih izvajajo predvsem v sodobnem pravu (Studen 2004, 13, 17). Trpinčena, ožigosana, pohabljena in usmrčena telesa, ki so bila središče nekdanjih kaznovalnih praks, so se umaknila inženiringu duha in duše, kar pa so v bistvu še vedno sicer transformirani načini, kako oblastna razmerja zasedajo telo, čeprav naj bi se sodobna kaznovalna praksa soočala predvsem z netelesno realnostjo. »Za pokoro, ki je razdejala telo, je morala priti kazen, ki učinkuje v globino, na srce, na misel, na voljo, na dispozicije« (Foucault 1984, 23).

Obdobje 19. stoletja je v središče kazenskega posega postavilo človeka kot predmet, ki ga je treba popravljati in spreminjati, da bo lahko postal spet pričakovani del družbenega življenja in da bo lahko znotraj družbenih meja skrbel za svoje potrebe (Foucault 1984). Spektakularnost in teatralnost kazni sta bili nadomeščeni z zadržanostjo in nevidnostjo njenega izvrševanja. Krvna kriminaliteta se je spreobrnila v goljufijsko kriminaliteto. Kazen je tako postala najbolj skriti del kaznovalnega postopka (Foucault 1984). »Kazen naj napravi

storilca neškodljivega z njegovo trajno ali začasno odstranitvijo iz družbe, obenem pa naj bo to tudi izraz moralne obsodbe storjenega kaznivega dejanja« (Bavcon, Šelih 1999, 38). Izvrševanje kazni je tako postavljeno med institucijo, ki izvršuje kazen, in posameznika ter posredno tudi njegovo družino.

Sodobne kaznovalne prakse, predvsem zapora kot osrednje tovrstne inštitucije, so usmerjene na eliminacijo, ki povzroči marginalizacijo kaznovanih posameznikov; družbena higienizacija in resocializacija pa opredeljujejo usmeritve sodobnih kaznovalnih praks, predvsem osrednje – zaporne. Kolikor bolj je družba protislovna, toliko tanjši je rob, ki loči relativno neopazno kaznovalno politiko od kaznovanja, povzdignjenega na raven obrednega. Čeprav se kazni večinoma ne izvajajo več pred očmi javnosti in njihova izvajanja ostajajo neopazna za večino ljudi, se kaznovanje še vedno giblje v okvirih obrednosti, ki vsakič znova potrjuje in legitimira obstoječi normativni, politični in ekonomski red skupnosti. »Vse oblike preganjanja, ki jih skozi človeštvo uprizarjamo iz roda v rod, so v bistvu spopadi zaradi vrednot« (Petrovec 1998, 215).

Foucault izpelje tezo, da je za sodobno sodno prakso zločinec pomembnejši od zločina in zato sodišče ne more več delovati brez preiskovanja osebnosti, izpovedi, razlage sodišča. Zločinec je postal objekt, ki ga je treba preiskovati, kategorizirati. Za novo penalno teorijo je bistveno, da dokaže, kako je družba tista, ki je napadena s strani zločinca, ne pa pravo. Par pojmov 'zločin in kazen' nadomestita pojma 'napad na družbo in družbena zaščita'; tako kaznovanje služi zavarovanju pred nevarnostjo, ki grozi družbenemu življenju (Salecl 2010, 69, 71).

2.1.1.2 Zapor kot totalna institucija

Zapor lahko preučujemo na različnih ravneh in s tem opredeljujemo njegove funkcije in pomene. Sama se osredotočam na zapor kot totalno institucijo, v kateri so zapornice podvržene nadzoru in disciplini, so stalno opazovane, njihove dejavnosti so časovno odmerjene in omejene ter podvržene mehanizmom nagrajevanja in kaznovanja. Izkušnja zapora se vpiše v posameznikovo zavest, saj je »med različnimi vrstami družbene moči najbolj izrazita prav tista, ki jo imamo nad človekom v zaporu, kjer lahko določamo vsak trenutek njegovega bivanja« (Petrovec 1989, 209). Zapor je prostor, v katerem intenzivno spregovori ideologija kaznovanja in disciplinskega nadzora. Kot represivni in tudi ideološki aparat države že po svoji definiciji zapor ne more biti human.

Zapor pomeni izrazito ločnico med življenjem zunaj zapora in življenjem v njem in je prostor, v katerem so pravila in možnosti življenja jasno opredeljeni, njegova socialna resničnost pa je zelo drugačna od socialnih sistemov zunaj zapora. Omejitve in pravila se nanašajo skorajda na vse ravni življenja posameznice. Zunaj zapora, v družini, ki jo je zapornica zapustila, se odvijajo spremembe, družina se spremeni in prične funkcionirati tudi brez prisotnosti zapornice. Ta v enospolnem svetu (zaporu) ne more udejanjiti vloge, ki jo je imela v zunanjem življenju. Zato morajo ženske v zaporu, čeprav je za njih to še tako travmatično, na novo definirati svojo identiteto. (Celinska in Siegel 2010; Clark 1995; Easterling 2012).

S stališča zakona je zaporna kazen odvzem svobode. Goffman definira totalno ustanovo kot »mesto bivanja in dela, kjer je veliko število posameznikov v podobnih razmerah, odrezanih od širše družbe za precejšnje obdobje, in kjer življenje poteka na zaprt, formalno administriran način« (Goffman 1961, 41). Goffman trdi, da so totalne institucije 'inkubatorji za spreminjanje posameznikov'. Po Goffmanu so totalne institucije zapori, koncentracijska taborišča, sirotišnice, samostani in vojašnice, v nekem smislu pa tudi šole, pri čemer je zapor najbolj značilen primer totalne institucije. Če povzamemo še Foucaultovo razumevanje tovrstnih ustanov, gre za prostore, kjer se krojijo podrejena, disciplinirana telesa, ki bodo postala družbeno zaželena šele, ko bodo podjarmljena in produktivna (Foucault 1961, 30–31).

Foucaultova zasluga je, da je pokazal, kako se je zapor oblikoval skozi zgodovino. Prispevek Goffmana na področju raziskav zapora je predvsem v opisu značilnosti totalnih institucij ter v opisu vzorcev prilagoditve na življenje v takšni instituciji. Opozoril je, da so udeleženci, ki živijo v takšni ustanovi, prisiljeni igrati vloge gledaliških igralcev, zato njegovo različico interakcionizma imenujejo 'dramaturško'. Hkrati je pokazal na splošni problem neuspešnih obravnav in pomanjkljive resocializacije po prihodu na prostost.

Foucault pravi, da disciplina včasih zahteva zaporo, specifiko kraja, ki je heterogen glede na vse druge in ki se zapira sam vase – zavarovan kraj disciplinske monotonije (Foucault 1984, 141). Zapori so bili nekoč prostor čakanja na sodbo ali izvršitev telesne kazni in zato predvsem simbol telesne bolečine in strahu. Danes so prostori izoliranosti. Kazen naj bi dosegla svoj družbeni cilj, ko se obsojenec po prestani kazni ponovno vključi v družbo.

V 19. stoletju tehnika telesnega trpljenja pri izvrševanju kazni ni bila več osrednja. Kazen se je usmerila na posameznika in transformiranje njegovih navad, duha, volje in duše (Foucault 1984, 34). Kazni postanejo introvertirane, del obsojenčeve zasebnosti. S tem je množici kot družbenemu subjektu odvzeta možnost simbolnega uničenja delinkventa, kar je imela do tedaj s svojimi reakcijami ob javnih kaznovanjih in usmrtitvah. Občinstvo ne sme sodelovati niti kot priča niti kot porok za kazen (Foucault 1984, 21, 124).

Foucault je pokazal, da je ravno razsvetljska ideologija uvedla nove prikrite mehanizme kaznovanja – prehod od telesa k duši. Ta sprememba je vezana na oblikovanje družbe, ki je postala vedno bolj nadzorovalna, takšna družba pa potrebuje tudi drugačen zapor. Če je bilo v srednjem veku kaznovanje vezano na telo – telesna kazen naj bi bila neposredno povračilo za storjeni zločin – je bil namen razsvetljenstva discipliniranje posameznikove osebnosti.

Čeprav naj bi sodobne zamejitve kazenskih sankcij prenesle svoj fokus na dušo, še vedno neposredno zadevajo tudi telo. Kazen se je iz umetnosti neznosnih občutkov spremenila v ekonomijo odvzetih pravic. »Pri njih telo rabi za orodje ali posredovanje: če posežemo v telo, tako da ga zapremo ali prisilimo k delu, storimo to zato, da bi posamezniku vzeli prostost, ki jo imamo hkrati za pravico in za dobrino« (Foucault 1984, 17). Oblastni mehanizmi sodobne družbe po Foucaultu delujejo na podlagi normalizacije, discipliniranja in nadzorovanja posameznika predvsem z oblikovanjem vrednosti o njem.

Kazen zapora zajema elemente časa, prostora, discipline, nadzora, kar se združi pri odvzemu pravice ali dobrine – tj. svobodi gibanja. Z odvzemu prostosti so zaporniki tako odmaknjeni od prvotnega okolja, da izgubijo socialni krog, dejavnosti in življenjsko okolje. Njihove možnosti postanejo zelo omejene: izgubijo možnost prostega razpolaganja s svojim telesom, z znanjem, s časom, z življenjem in s premoženjem. Zapor se kaže kot disciplinski aparat, ki mora delovati na vseh ravneh, kontrolirati mora vsakdanje obnašanje in je zato mnogo bolj omnidisciplinski, kot so npr. šola ali vojska, ki vselej pomenijo določeno specializacijo. Zapor mora na posameznika učinkovati nepretrgano, sprevrženega posameznika »prisiljuje s totalno vzgojo« in s tem naj bi ga resocializiral (Foucault 1984, 231).

Foucault učinek disciplinskega nadzora ponazori s sistemom panoptika, s prostorskim primerom nenehnega opazovanja zapornikov. Ti so iz možnosti komunikacije izključeni, a iz stolpa nenehno vidni. »Učinek tega je, da pri zapornikih povzroči zavestno in nenehno stanje

vidnosti, kar zagotavlja samodejno delovanje oblasti in vsak postane sam sebi lasten paznik« (Bartky 2006, 61). Bartkyeva, ki je Foucaultovo analizo prenesla na vprašanje spola, opozarja, da Foucault ne razlikuje med disciplinarnimi učinki nad moškim in ženskim telesom (Bartky 2006, 61). Učinki nadzorovanja in oblikovanja subjektivitete se v zaporniški realnosti nad zapornico izvajajo institucionalno in hkrati ponotranjeno. Ženska v zaporu je videna, tudi ko ni gledana s strani institucije, in s strani panoptičnega moškega opazovana, svojo vrednost v sebi pa ohranja z izpolnjevanjem normativov ženskosti in z njenim vrednotenjem pri sebi in drugih (s skrbjo za telo, podobo, z opravljanjem ženskih opravil, s skrbjo za urejenost prostora in domačnost). S tem se ustvarja občutek, da je produkcija ženskosti popolnoma prostovoljna in naravna, vendar pa podobe normativne ženskosti, ki so usmerjene na žensko telo in disciplino nad telesom, pridobijo svojo obliko tudi pri oblikovanju duha.

Od razsvetljenstva naprej je vsaka reforma zapora obsijana z avreolo humanosti in racionalnosti. Sprememba zapora ima vselej vizijo poskusa ponovne vzpostavitve moralne discipline v družbi. Vse penalne reforme pa nevede ponavljajo isti religiozni diskurz – priznanje, spokoritev in humanost jim postanejo glavna sredstva spreobrnitve človeka (Salecl 2010, 115). Že 150 let razglašajo, da je zapor kot sredstvo deprivacije, zlorabljanja moči in element represije neuspešen in da ni mogoče meriti učinkovanja kazni z zaporom na globalno raven kriminalitete, a se je zaporni sistem vseeno tako zakoreninil v družbo, da načel kazenskega zapiranja niso nikoli zares ponovno preverili. Celotni mehanizem kaznovanja potrebuje za svoje delovanje ideološko verovanje v njegovo uspešnost. Zapor ne more izvršiti funkcije prevzgoje, je le njen ideološki razlog obstoja ter ustvarja iluzijo sprememb, čeprav se dejansko nič ne spremeni. Glavna značilnost totalne institucije je torej, da so mnoge človeške potrebe velikih skupin ljudi pod nadzorom, ki je vseobsegajoč in ima skriti cilj spreminjati identiteto oseb (Špadijer-Džinič 1973, 43). Institucija na posameznika s svojimi mehanizmi deluje 'totalno', saj mu odreja hišni red, urnike, aktivnosti, predpisuje pravila in daje navodila.

Kritika zapora in njegovih metod se je pojavila že v letih 1820–1845, ki skoraj brez spremembe drži še danes:

- število, oblika in velikost zaporov ne zmanjša ravni kriminala ali števila zločincev;
- visok odstotek zapornikov je povratnikov, saj je to pogojeno z načinom življenja, ki ga morajo živeti med zaporno kaznijo. Njihovo dodatno kaznovanje z osamljanjem v celicah ali z nalaganjem nekoristnega dela, s katerim se po prestani kazni ne bodo mogli zaposliti, kaže na to, da zaporniške strukture ne 'mislijo na človeka v družbi';

- občutek krivice, ki ga doživlja zapornik, je lahko eden izmed razlogov, da postane njegov značaj neukrotljiv; ko je izpostavljen trpljenju, ki ga zakon ni ukazal ne predvidel, se ga poloti jeza na vse, kar ga obdaja;
- organizirana hierarhija in z njo povezana solidarnost, ki se med zaporniki oblikuje v zaporu, se prenaša tudi na prostost in ohranja njihove neformalne mreže tudi po prestani kazni;
- s potiskanjem zapornikove družine in otrok v bedo zapor posredno pomaga ustvarjati nove prestopnike.

Ena glavnih značilnosti zapora je tudi, da predstavlja skupnost ljudi istega spola.

Nenehno reformiranje zaporov je nujni ideološki pogoj njihovega obstoja – zapor si s tem ustvarja svojo legitimnost in zakriva nujno neuspešnost (Salecl 2010, 114).

»Z zapiranjem prostora zajamejo ustanove ljudi popolnoma – *totalno*, življenje zajamejo v celoti, za vse poskrbijo drugi. Prostor, ki ga ustvarimo na podlagi ene same ideje in s kolektivnim življenjem, je *homogen* – ustvarimo maso uniformiranih posameznikov, označenih z eno prevladujočo značilnostjo (duševne bolezni, kaznivega dejanja). Formalna pravila in osrednji načrt naredita prostor popolnoma *protigospodinjski* – ni domačnosti, celo gospodinjstvo je delo posebnih služb. Odnosi so *umetni* in neizogibni – ljudje niso tam zaradi prijateljstva, sorodstva, skupnih interesov. Čeprav je ideologija pomemben del totalnih ustanov, pa življenje v njih urejajo predvsem *neverbalna* znamenja in pravila (prostor, postopki, pogledi, sedežni red, oddelki, zdravila itd.). Doživljamo jih kot *kaznovalne* – življenje v njih temelji na sistemu nagrad in kazni – dajanju ali odvzemanju privilegijev. Sama izkušnja totalne ustanove pa je *izrazita, intenzivna* - čeprav so za varovance 'izguba časa', se te izkušnje spominjajo kot izrazite, intenzivne in pomembne« (Flaker 2014).

Čeprav skuša biti penologija kot znanost o zaporih in podobnih institucijah družbeno uporabna, vselej izpolnjuje ideološke zahteve vladajočega razreda in opravičuje takšen zapor, kot ga družba potrebuje. »Temeljni poudarek moderne penologije je v tem, da je treba prestopnika poboljšati, duhovno vzdigniti, reeducirati, resocializirati, normalizirati ali vsaj korigirati njegova neustrezna stališča, vrednostne smernice, delovne navade in vedenjske vzorce, da bo po izteku kazni imel motivacijo in veščine za vključitev v normalno družbeno življenje« (Kanduč 2003, 46). Postmoderno kaznovanje je spolitizirano, patriarhalno, mačistično, nasilno, agresivno, destruktivno, nestrpno, iracionalno, avtoritarno in

emocionalno. Postmoderna kazen je značilna za družbo, ki je ne povezuje več skupno upanje na boljšo prihodnost, ampak le še ohlapno povezani kompleks strahov, bojzani in tesnob. (Kanduč 2003, 48 - 49). Disciplinski mehanizmi so usmerjeni v urjenje, uporabnost, korekcijo in produktivnost. V vse te strategije je vpet posameznik, ki ga ti postopki oblikujejo. Zapor zato ni le rehabilitacijska institucija, temveč je tudi voden, nadzorovan in strukturiran način življenja in mišljenja, ki se umešča v posameznikovo in posamezničino zasebnost. Omejitve in pravila se nanašajo na skoraj vse ravni in trenutke posameznikovega/-zničinega življenja.

Ravno zato se v kontekstu zapora in svobode odpirajo mnoga vprašanja o pomenu zapora ter o njegovi psihološki in družbeni resničnosti. Glede na to, da odvzem svobode na pri staršu pomeni izgubo ene izmed osrednjih vlog, se postavlja središčno vprašanje: Kako zapor vpliva na zapornice, ki so matere? Osredotočila sem se na vlogo matere in zapornice – kako matere v zaporu doživljajo ti dve, na videz nezdržljivi vlogi in kako ti vlogi pojmuje družba.

2.1.2 Ženske in zapor: razlike med žensko in moško kriminaliteto

Eden prvih avtorjev, ki je povezal kriminaliteto s človekovo biologijo, je bil italijanski vojaški zdravnik Cesare Lombroso, ki velja za pionirja bioloških teorij moške kriminalitete. Lombroso je skupaj z Wiliamom Ferrero poskušal pojasniti kriminaliteto žensk z nekritičnim izkustvenim dojetjem ženske srednjega razreda v 19. stoletju. Zato sta merila npr. podatke o primerjavah možganov in lobanje, velikosti čeljusti in celo velikosti stegen prostitutk in 'normalnih žensk'. Prestopnice je Lombroso označil za možače in tako dobil podobo kriminalke z vsemi lastnostmi moškega kriminalca, ki jim je dodal še vse slabe lastnosti ženske, med katere je uvrstil zvijačnost, hinavščino, hudobnost, zlorabo in nepoštenost.

Teoretiki, ki poznajo omejitve tradicionalnih modelov analiziranja, so nadaljevali z raziskovanjem pomena dejavnikov, kot so različna socializacija, različne možnosti za nezakonito vedenje in različne družbene reakcije, da bi pojasnili žensko prestopništvo. Velika razlika med kriminaliteto moških in žensk izhaja po takih prepričanjih iz različnih življenjskih stilov, različnih standardov nadzora in spolne ideologije nekega družbenega okolja. V tem smislu dojemajo žensko kriminaliteto kot instrumentalno, usmerjeno k pridobivanju neke neposredne osebne koristi, za moškega pa je kriminalno delovanje pogosto delovanje dokazovanja in doseganja socialnega prestiža, samozadosten podvig in ne način za pridobivanje neposredne koristi (Mršević 1993).

Razlike med moškimi in ženskami so realno dejstvo in posledica sprememb družbenih in ekonomskih razmer, česar ni mogoče zanikati še posebej v okviru razmišljanj žensk v povezavi s kriminaliteto. Vsi, ki se ukvarjajo z vprašanji kriminalitete pri ženskah, ugotavljajo, da so razlike med spoloma v kriminaliteti velike in pomembne. Te vzroke delijo na zunanje (pripadnost razredu) in notranje (biološke in psihološke) (Mršević 1993). Feministična kriminologija opominja, da je kazenskopравни sistem delo moških in je zgrajen po moški podobi ter je zato na soočanje s kriminaliteto žensk nepripravljen oz. neprimeren. Da v ženskih zaporih specifične lastnosti in potrebe žensk niso dovolj upoštevane, ugotavlja npr. Puhar (Puhar 1995, 309, 319) in ocenjuje, da se nad zapornicami izvaja večje institucionalno nasilje kot nad moškimi.

V zadnjih letih se sodobni kazenskopравни sistemi v zahodnem svetu vse bolj ukvarjajo z vprašanji, kako upoštevati razlike med spoloma (Kanduč in drugi 2012) in težijo k temu, da bi odklone obravnavali individualno, ne pa kot družbeno pogojen pojav. Čeprav je enakopravnost med spoloma deklarirana vrednota sodobne družbe, snovalci takih enakopravnostnih politik pogosto pozabljajo, da enakopravnost ni isto kot enakost ter da ni namen le narediti vidno, kar je nevidno. Enakopravnost med spoloma je vrednota, od katere sodobna družba ne bi smela odstopati, še najmanj v najbolj represivnem delu. Ker enakopravnost ni enostavna preslikava pravil in predpisov z moške večine na žensko manjšino, je treba poiskati načine, da bodo interesi in stališča žensk resnično opredeljeni in vključeni, ne pa podrejeni ali zanemarjeni.

S pregledom različnih socioloških in sociološko-psiholoških študij totalnih zavodov ugotovimo, da totalne penološke ustanove porajajo pri obsojencih različne psihično nekonstruktivne načine prilagajanja na okoliščine v zaporu (npr. psihološki umik, manipulacije, kritiziranje, ritualizem, upori, poskusi pobegov, konformizem idr.). Zaradi vseh specifik zaprte ženske in še posebej matere potrebujejo drugačne in bolj obsežne storitve kot moški (Loper in Thompson 2005). Nekatere države so na podlagi spoznanj o posebnosti zaprtih žensk izoblikovale novo filozofijo dela z zaprto žensko populacijo – programe, prilagojene družbenemu spolu (angl. *Gender Responsive Programs*), ki za izhodišče jemljejo prav tiste razlike med zaprtimi ženskami in moškimi, ki so rezultat spolne socializacije (Mallicoat 2012). Zaviršek (Zaviršek 1994, 181) ugotavlja, da ženske zaradi spolno specifične socializacije pogosto ne prepoznavajo priložnosti za življenjske spremembe ali pa jim takih

priložnosti resnično manjka. »Pomoč, ki naj bi bila socialno integrativna, pogosto izključuje npr. s strašljivo razširjenim kemičnim manipuliranjem ženskih možganov (nevroleptiki, antidepressivi idr.)« (Zaviršek 2003, 223).

Ženski odkloni od družbeno pričakovanih norm so strožje (formalno in neformalno) sankcionirani, saj so zahteve po normalnosti izraziteje uperjene v ženske kot v moške (Zaviršek 1994, 180). V dejstvu ločenosti zapornic od otrok vidijo nekateri enega najmočnejših dokazov represivnosti kazni zapora za ženske, saj gre za nesmiselno in neopravičljivo viktimizacijo žensk in otrok.

Slovenija v smeri povečevanja števila zaprtih žensk sledi tujim trendom, manj pa v smislu razvoja programov in prilagoditev pravnih podlag. Zakonodajalec ženskim zapornicam kot edino izrecno posebnost priznava le nosečnost. Drugi povezani akti (Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2012–2016, Zakon o kazenskem postopku) žensk ne obravnavajo. Vse to kaže, da je v slovenskem sistemu izvrševanja kazenskih sankcij ženska populacija in med njimi tudi ženske – matere prezrta, čeprav bi zaradi njihovih posebnosti potrebovale ustrezen sistemski in strokovni odziv.

Uprava RS za izvrševanje kazenskih sankcij v poročilih zadnjih deset let opisuje enake težave, s katerimi se srečujejo zaprte ženske, ki so mame: »Ženske so prestajanje kazni in oddaljenost od doma velikokrat doživljale kot hudo stisko s stopnjevanimi občutki tesnobe, nemira, krivde in samoobtoževanja. Težave so bile še večje ob hkratni odsotnosti drugega roditelja (npr. zaradi sočasnega prestajanja kazni), kar je zahtevalo ukrepe za reševanje stiske otrok. Posebne težave, povezane z obravnavo žensk, so se nanašale na zapornice, pri katerih stiki z družino in otroki niso bili možni« (URSIKS 2015).

Priprava strokovnih programov za obravnavo žensk pa zahteva tudi kritičen razmislek o tem, kako naslavljanje 'ženskih' potreb razmejiti od nekonstruktivnega ohranjanja in poglobljanja obstoječih stereotipov o ženskah (Currie 2012). Pri nadgrajevanju penološkega dela z ženskami je potrebna posebna previdnost, da bi bili »poskusi približanja potrebam ženskega spola vselej oblikovani na osnovi previdnega razmisleka, kdaj so konkretni programi zapora v resnično pomoč ženskam in kdaj zgolj namenjeni nadzoru nad njimi« (Muršič 2006). »Penatalni sistem je postal največji motor socialne stratifikacije in kulturnega razlikovanja,

zato je zapor okno v globoka nasprotja in najtemnejše skrivnosti naše dobe« (Wacquant 2002).

Okna ženskega zapora na Igu nam torej nudijo pogled na sistemsko prezrto populacijo. To nam je spodbuda, da z ustrezno pomočjo spremenimo zapor v bolj prijazno okolje za vse matere, ki v njem bivajo, kar vpliva tudi na njihove družinske člane. Poznavanje izkušenj zapornic in strategij, ki jih matere uporabljajo za preživetje v zaporu, in ohranjanje njihove materinske vloge, je lahko v pomoč razvijalcem programov, s katerimi bi zmanjšali vpliv različnih stresorjev zaradi ločitve od otrok in pomagali zapornicam, da bi redefinirale svojo materinsko vlogo, se naučile drugače upravljati s svojim življenjem in vzgajale svoje otroke.

Po svetu narašča število zaprtih žensk, čeprav je ena izmed stalnic med kriminološkimi spoznanji ugotovitev, da je delež žensk v primerjavi z moškimi med zaprtimi osebami bistveno manjši (Newburn 2008). Raziskave kažejo, da razlog za hitrejše naraščanje števila žensk v zaporih ni povečan obseg kriminalitete (Lawston in Lucas 2011), ampak se spreminja odnos države do žensk in njihove kaznovanosti. Glede na trend lahko predvidevamo, da se bo tovrstna kaznovalna politika države še nadaljevala in bo število žensk v zaporih naraščalo tudi zaradi družbenih sprememb, ki dajejo ženskam več priložnosti za družbeno in ekonomsko (tako legalno kot nelegalno) sodelovanje, kot so jih imele na voljo v preteklosti. Hkrati pa so ženske pogosto pod hujšim pritiskom socialnih dejavnikov (revščina, brezposelnost) in tržno ekonomskih zahtev, ki naj bi jih izpolnjevale. Gabel in Schindledecker (Gabel in Schindledecker 1993) sta ugotovila, da za približno 75 % otrok zapornic skrbijo stari starši ali sorodniki in manj kot 10 % očetje, pri čemer za večino otrok, če so v zaporu očetje, skrbijo matere.

Ženski zapori so še vedno izoblikovani po vzoru moških zaporov, zato je zapor za ženske mnogo bolj škodljiv, saj poustvarja tradicionalne ženske spolne vloge (Clark 1995). Ženske imajo z zelo malo zasebnosti, od njih se pričakuje, da bodo živele v nekakšnem tovarištvu, zaradi pomanjkanja zasebnosti pa prihaja do izgube samospoštovanja in dostojanstva. Prav tako so dela, ki jih opravljajo v zaporu, tradicionalno ženska npr. gospodinjska opravila, šivanje. Represivno vzdušje v zaporih in vpliv številnih izgub deluje na ženske drugače kot na moške: svoje čustvene stiske izražajo drugače kot moški, pogosto zanikajo svoje občutke in čustva, svojo žalost in jezo usmerijo nase, kar vodi v depresije in težave (Easterling 2012; Noblet 2008). Prav tako arhitektura zaporov ni zasnovana z mislijo na potrebe žensk (Noblet

2008). V zaporu na Igu se zapornice soočajo z izredno slabimi bivanjskimi razmerami (10 zapornic v sobi, 1 WC); skupaj so nastanjene zapornice z odprtim in z zaprtim režimom.

Nekateri raziskovalci in raziskovalke iz držav s kulturnimi okolji, ki so primerljiva s Slovenijo, izpostavljajo predvsem naslednje posebnosti zaprtih žensk:

- **Nosečnost.** Slovenska zakonodaja dopušča možnost, da sme otrok do dopolnjenega prvega leta starosti oz. ob posebnih pogojih tudi do drugega leta ostati pri materi, ki je zaprta (Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij 2013).
- **Viktimizacija in travma.** Veliko zaprtih žensk je v preteklosti doživelo zlorabe, imajo izkušnje fizičnega, psihičnega in spolnega nasilja tako v otroštvu kot v partnerskih odnosih. Zato imajo ženske povečano pogostost duševnih težav, prav tako je pri ženskah s takimi izkušnjami pogosta uporaba drog.
- **Materinstvo.** Odvzem svobode je povezan z izgubo ene izmed osrednjih družbenih vlog.
- **Doživljanje kazni.** Ženske prestajanje kazni doživljajo težje, soočajo se s pogostejšimi občutki sramu in krivde, v družbi so močnejše in hitreje stigmatizirane, kot moški.
- **Socialno ekonomski položaj.** Pred nastopom kazni so pogosteje kot moški ekonomsko marginalizirane, pogosto imajo nižjo stopnjo izobrazbe in so pred nastopom kazni opravljale slabše plačana in manj zahtevna dela, svoj dohodek pa pogosteje kot moški delijo z drugimi člani družine. Pogosto so ekonomsko odvisne od drugih oseb ali socialno varstvenih prejemkov (Saxena in drugi 2014).
- **Zdravje.** Pogosto se soočajo s kompleksnimi zdravstvenimi težavami predvsem na področju duševnega zdravja. Če so bile žrtve nasilja, imajo slabo samopodobo, občutke strahu, panike ogroženosti, krivde in nesposobnosti, kar slabša njihovo duševno zdravje in povečuje nagnjenost k depresijam.
- **Udeležba pri kaznivih dejanjih.** V splošnem so ženske zaprte zaradi manj nasilnih in milejših kaznivih dejanj, v katerih je njihova vloga pogosto pasivna.
- **Kršitve med prestajanjem kazni.** V primerjavi z moškimi so ženske redkeje nasilne, zato manj ogrožajo varnost in predstavljajo manjše tveganje za pobeg.

Pri analizah ženske kriminalitete se njihova udeležba v kaznivih dejanjih povezuje z razmerami v družini, še posebej če je v njih vladalo nasilje in alkohol (Matos 2015).

Disfunkcionalne družine in družinski odnosi, v katerih so bile ženske žrtve, in ženska kriminaliteta naj bi bili po teh raziskavah tesno povezani. Nekateri navajajo izkušnjo spolne zlorabe v otroštvu, ki naj bi mnoge vodila v svet kriminala v povezavi z drogami tako glede uživanja kot tudi glede preprodajanja (Matos 2015). Tudi v zaporih naj bi bil večji odstotek žensk, ki so v mladosti doživele spolno zlorabo. Ženske so tudi pogosteje žrtve nasilja, saj o tem molčijo, na drugi strani pa se obnašajo deviantno, kot odgovor na zahteve moških, ki imajo moč nad njimi. V dominantnem patriarhalnem modelu družine so deklice pogosto kaznovane s kaznimi, ki vplivajo na njihova čustva npr. tako da ne dobijo pozornosti ali da so osramočene (Matos 2015). Te kazni so po navadi bolj učinkovite kot formalne kazni, ki večkrat doletijo fante. Ravno teža teh kazni naj bi dekleta že v mladosti odvrčala od delinkventnega obnašanja. V egalitarnih modelih družine, kjer imajo matere večjo vlogo v družini, razlike med otroci, ki zaidejo v kriminal, niso več opazne. Ženske, ki zaidejo v kriminal, občutijo več sramu in krivde kot moški, ravno zaradi tega, ker s tem prekršijo pričakovanja, ki so povezana z ženskim spolom in ki jih ima do njih družba (Matos 2015).

Ženski spol lahko pomembno vpliva tudi na razvoj odvisnosti od nedovoljenih drog. Z vdajanjem drogi ženske utrpijo večjo škodo, kot moški. Biti ženska odvisnica od prepovedanih drog in hkrati še zapornica pomeni, da so označene kot storilke kaznivega dejanja, obenem pa še obsojane zaradi odklona od predpisane spolne vloge, kar pomeni, da se morajo upirati ekstremno negativnim moralnim etiketam in upravljati z dvojno stigmo (Muršič 2006).

Družba izolira kriminalce/-ke s tem, da jih da v zapor, vendar matere niso izolirane člani/-ce družbe, saj imajo družinske odnose in vplivajo na svojo družino. Eden izmed temeljnih ciljev vsake zaporne kazni bi moral biti osredotočanje na čim boljše rehabilitacijo in reintegracijo zapornic. Prav tako bi večina zapornic po prestani kazni rada živela z otroki, zato je vzdrževanje odnosov z otroki in družino še posebej pomembno. Postpenalna pomoč je v Sloveniji sicer zakonsko predvidena, v resničnosti pa ne obstaja.

2.1.3 Otroci, ki imajo starše v zaporu

Z naraščanjem števila zapornikov se pomembno povečuje tudi število otrok, ki imajo enega ali oba starša v zaporu. Samo v ZDA je po podatkih BJS (Bureau of Justice Statistics) več kot 1,5 mio zapornikov staršev vsaj enemu otroku, kar pomeni, da ima več kot 1,7 mio otrok

enega od staršev v zaporu. Od leta 1991 se je odstotek teh otrok povečal za 80 % (Allard in Greene 2011) Največkrat postanejo skrbniki otrok stari starši (Benedict 2009). Nekateri avtorji primerjajo odhod enega od staršev v zapor z izgubo in stresom, ki je primerljiv s smrtjo ali ločitvijo (Allard in Greene 2011). Otroci se morajo zaradi odhoda staršev v zapor pogosto preseliti, živijo z drugim staršem, s starimi starši ali s skrbniki. Poleg psihološkega vpliva pogosto občutijo tudi poslabšanje ekonomskega položaja in socialno izolacijo tako v šoli kot tudi v družbi. Vsi ti dejavniki na njih vplivajo zelo stresno, saj izgubijo stabilnost in varnost (Allard in Greene 2011). Nekateri otroci odhod staršev v zapor občutijo, kot da so jih starši zapustili ali zavrnili, občutijo nemoč, saj starši in socialne službe odločajo o njihovem življenju v prihodnosti, oni pa na to nimajo vpliva. To pri njih povzroča veliko prikrite jeze in globoke ranjenosti. Včasih je njihova edina moč ta, da zavrnejo vse stike s staršem, ki je v zaporu (Allard in Greene 2011). Raziskave kažejo, da imajo otroci, ki imajo starše v zaporu in so bili medijsko izpostavljeni, pogosto težave z zasmehovanjem in s poniževanjem vrstnikov, menjati morajo šole in si pridobiti nove prijatelje (Murray 2007). Če gre v zapor mati, ima to na družino večji vpliv, kot če gre v zapor oče, saj so pogosto matere primarne skrbnice otrok.

V nekaterih državah imajo več programov za zapornice, ki rodijo v zaporu ali imajo otroke pri sebi v zaporu. Prvi program je vrtec v zaporu, pri čemer čas, ko zapornice delajo, otrok preživi v vrtcu. Drugi program pa je program stanovanjske skupnosti (angl. Community-Based Residential Parenting Programs) v katerem s starševskimi programi zapornico pripravijo na življenje z otrokom po prestani kazni. Take programe pogosto izvajajo neprofitne organizacije. Namen obeh programov je spodbujanje vezi med materjo in otrokom in učenje starševskih veščin. Prav tako so v tujini pogosti programi, ki zapornice spodbujajo k razmišljanju o potrebah svojih otrok in se v času, ki ga preživijo v zaporu, osredotočijo tudi na starševstvo ter na svoj osebni razvoj. Ti programi so del načrta za osebno rast in so zasnovani tako, da zapornica razmišlja, kakšne so dolžnosti matere in kakšna mati želi postati. Tak primer je program New Beginings, ki ga izvajajo v mnogih zaporih v tujini, predvsem v Angliji in ZDA, in traja od 8 tednov do 9 mesecev (Baradon in drugi 2008). Cilj tega programa je krepitev močne in ljubeče vezi med materjo in otrokom in povečevanje znanja zapornice o razvoju otroka, dvig njene senzibilizacije za razumevanje otrokovih potreb in spodbujanje zaupanja v njene lastne sposobnosti. Program je zasnovan tako, da spodbuja navezanost in interakcijo tudi v primeru ločitve matere in otroka. Prav tako se zapornice spodbuja, da razmišljajo o svojem otroštvu, da bi lažje razumele potrebe otrok.

V nekaterih državah lahko na željo zapornice z njo v zaporu bivajo tudi otroci. V nekaterih drugih državah pa mora za to ugodnost zapornica dobiti dovoljenje državnih organov. V Latviji in Estoniji so lahko otroci z materjo do četrtega leta starosti, v Avstriji, v Belgiji, na Danskem in Hrvaškem do treh let, na Nizozemskem in Madžarskem do štirih mesecev, na Norveškem pa imajo nadomestne družine, ki skrbijo za te otroke (Allard in Greene 2011). Države pogodbenice Konvencije o otrokovih pravicah se zavezujejo, da bodo pri vseh dejavnostih v zvezi z otroki glavno vodilo otrokove koristi in da bodo otroku zagotovile takšno varstvo in skrb, kakršno je potrebno za njegovo blaginjo, upoštevaje pravice in dolžnosti staršev ali zakonitih skrbnikov, ter da bodo v ta namen sprejele vse ustrezne zakonodajne in upravne ukrepe (Konvencija o otrokovih pravicah 2014). Otroci so kljub Konvenciji o otrokovih pravicah vsekakor premalo zaščiteni in na splošno ne uživajo posebnih pravic. Posredno so tudi sami kaznovani. Prav zato je nujna pomoč zapornicam pri razvijanju in ohranjanju čustvenih vezi z otroci, saj omogoči boljše razmere tako zapornici kot otroku.

V slovenskem sistemu se ureditev bivanja zapornice skupaj z otrokom v zaporu razlikuje od sistema, ki ga imajo v drugih državah. Slovenska zakonodaja določa, da sme otrok ostati pri zapornici na njeno zahtevo do dopolnjenega prvega leta oziroma drugega leta starosti, če bo v tem času prestala kazen zopora ali zaradi zdravstvenih, socialnih ali drugih razlogov. Problem je v zakonodaji, ki ne predpisuje pogojev, s katerimi bi bilo poskrbljeno za varnost otroka.

Zapor je tako za mater kot tudi za otroka oblika neprostovoljne izgube, ki povzroči močne čustvene reakcije pri obeh, pri otrocih se pogosto odražajo tako, da so jezni ali da mater zavračajo, pri materi pa se povečuje tveganje za materino depresivnost in anksioznost, kar lahko dolgoročno vpliva na nastanek čustvenih in vedenjskih težav otroka. Še posebej je problematična ločitev matere in otroka v starosti od 6 mesecev do 4. leta (Myers in drugi 1999). Lowensterin (1986) je definiral družino zapornice kot začasen neprostovoljni enostarševski sistem. Zmožnost otrok, da se prilagodijo novim družinskim razmeram, je odvisna od družinskih in osebnih virov in od stopnje stigme, ki je povezana s kaznivim dejanjem, ki ga je zapornica storila (Arditti in drugi 2003).

Otroci se morajo prilagoditi na izgubo matere in na spremembe, ki se zgodijo v njihovem odnosu s skrbnikom, kar je za njih velik čustven stres (Arditti in drugi 2003). Otroci z

odhodom matere v zapor izgubijo občutek stabilnosti in varnosti, počutijo se zapuščeni, pogosto so hkrati ločeni tudi od bratov in sester, starejši otroci morajo nenadoma skrbeti za mlajše, poslabša se jim ekonomski položaj, selijo se in menjajo šole in izgubijo zaupanje. V njihovo življenje se vključijo novi skrbniki, s katerimi morajo izoblikovati nove odnose (ali jih v primerih, ko so skrbniki stari starši, morajo preoblikovati). Johnston ugotavlja, da otroci v starosti 2–6 let najbolj občutijo ločitev od matere in lahko razvijejo ločitveno anksioznost, motnje v socialnem in čustvenem razvoju, travmatski stres in celo krivdo preživelega (Johnston in Gabel 1995). Včasih regresirajo v svojem obnašanju, kasneje postanejo pretirano neodvisni. To je starost, ko se razvija samopodoba, in če staršev ne dojemajo ločeno od sebe, prevzamejo nase tudi njihovo bolečino. Pri otrocih, starih 7–10 let lahko pride do razvojne regresije, slabe samopodobe, akutne travmatske stresne reakcije in slabših sposobnosti za premagovanje prihodnjih travm (Myers in drugi 1999). Že samo selitev k drugemu skrbniku je za njih zelo stresna. Pri otrocih v starosti 11–14 let se lahko pojavijo prekoračitve postavljenih meja, v starosti 15–18 let pa lahko zaradi prezgodnje prekinitve razmerja in odvisnosti od staršev zapadejo v kriminal (Johnston in Gabel 1995). Soodvisnost med zaporno kaznijo starša in čustvenimi težavami otrok je pogosto povezana tudi s stresom zaradi skrbnikov in finančnih problemov (Wakefield 2014).

Nekateri otroci ne vedo vzroka za zaporno kazen matere ali pa sploh ne vedo, kje natančno mati je (Murray 2007). Če se otrokom laže, kje je mama, ta zaščita otroka pred resnico pogosto povzroči, da otroci krivijo sebe, da so oni krivi za materin odhod, v svojih stiskah so sami in negotovi (Murray 2007). Če iz drugih virov izvedo za zapor, ne zaupajo več niti svojim najbližjim. Večina strokovnjakov meni, da je otrokom treba povedati resnico (Myers in drugi 1999). Večina otrok doživlja sramoto, če gre njihov starš v zapor, še posebej, če živijo v okolju, kjer to ni običajno. Nekateri otroci tudi privzamejo, da so oni krivi ali da so naredili nekaj, zaradi česar so njihovi starši odšli v zapor; to se lahko zgodi tudi takrat, ko ne bi mogli tega z ničemer preprečiti (Pellegrini 1997). Otroci s starši v zaporu so v šoli pogosteje tarča posmeha in »lahko ponotranjijo stigmato in imajo zato nižjo samopodobo, še posebej, če se identificirajo z zaprtim staršem. Drugi lahko reagirajo z jezo, s kljubovanjem in z željo po maščevanju tistim, ki jih zavračajo in jih dražijo.« (Fritsch in Burkhead 1981). Pogosto so pod velikim stresom tudi skrbniki, ki skrbijo za otroke, še posebej takrat, kadar to postanejo stari starši, ki zaradi starosti otrokom težje nudijo fizično in čustveno podporo (Allard in Greene 2011). Po drugi strani pa je lahko v primerih, ko so v družini pred

odhodom matere v zapor živeli v neurejenih razmerah, njihova nastanitev v rejniških družinah priložnost, da se njihovo življenje stabilizira in umiri.

Tuje raziskave prav tako kažejo (Fritsch in Burkhead 1981; Arditti in drugi 2003; Allard in Greene 2011), da dolgotrajne zaporne kazni pri otrocih povzročajo agresivno vedenje. Zaradi slabše samopodobe, občutka zapuščenosti oz. zavrženosti imajo močno potrebo, da bi jih vrstniki sprejeli. Pogosto stigmo, da imajo starša v zaporu in občutke sramu navzven, prikrijejo z agresivnim obnašanjem in delinkventnostjo, navznoter pa z depresijo in drugimi psihološkimi problemi. Raziskave kažejo, da se še posebej otroci v adolescenci, v želji da bi bili sprejeti, navežejo na vrstnike, ki ravno tako prihajajo iz problematičnih družin in se zato prej znajdejo v kriminalnih združbah. (Myers in drugi 1999). Nekatere raziskave ugotavljajo, da so reakcije otrok na zaporno kazen različne oz. odvisne od tega, ali je v zaporu mama ali oče. Otroci, ki imajo v zaporu očeta, imajo več navzven usmerjenega vedenja (npr. uživanje droge, alkohola, pobegi, disciplinski problemi, agresija, vključenost v delinkventne aktivnosti), otroci, ki imajo v zaporu matere, imajo več ponotranjenih vedenj in težav s pozornostjo (zasanjanost, strah pred šolo, slabe ocene v šoli, jokanje, nočne more, depresije, strahovi) (Myers in drugi 1999). To razlagajo z vlogo očeta v družini, kar je po navadi povezano z discipliniranjem otrok, to pa vodi k navzven usmerjenemu vedenju, medtem ko je vloga matere v družini, da neguje in nudi čustveno podporo otrokom, kar se izraža v otrokovem zapiranju vase.

Raziskave, opravljene z otroki, ki imajo starše v zaporu, so pokazale, da se otroci prilagajajo na več načinov: postanejo apatični (ker so jih starši zapustili, se tudi njim ni treba več ukvarjati z njimi), prej odrastejo (v to so prisiljeni, saj so prej za njih skrbeli starši), nekateri gredo v svojem obnašanju v regresijo (pričnejo močiti posteljo), skrbi jih zdravje in starost starih staršev, če živijo pri njih, nočejo se prilagoditi novim življenjskim okoliščinam (skrbnikov, šole, okolja, ne vzamejo za svoje) ter iščejo nadomestke za materino ali očetovo figuro, ki bi lahko nadomestila manjkajočega starša (pogosto so to strici, novi partnerji) (Allard in Greene 2011).

Otroci so tako izpostavljeni poslabšanju ekonomskega statusa, starši jih ne morejo vzgajati z zgledom, jih podpirati in nadzorovati, zaradi stigme v družbi pa se soočajo tudi z občutki sramu (Allard in Greene 2011). Bolečine in težave teh otrok lahko čez čas postanejo problem ne samo za vpletene družine, ampak tudi za družbo. Za njihove težave ne moremo kriviti le

staršev, ki so v zaporu, ampak gre za več različnih dejavnikov, zato je nujno in v obojestransko korist, da se zapornicam pomaga razvijati čustvene vezi z otrokom. Za otrokov razvoj je bistven tudi čustven stik z materjo, sploh če sta pred začetkom zaporne kazni živela skupaj.

Iz navedenega je razvidno, da je vpliv materine zaporne kazni na otroke velik tako na osebnem kot tudi na družbenem nivoju, zato načini prilagoditve otrok na zaporno kazen matere v dolgoročnem smislu vplivajo na družbo. Poleg osebnih travm in stigme so otroci tudi socialno izključeni, še posebej zaradi selitev in menjav okolja, v slabšem ekonomskem položaju, zmanjšane so njihove možnosti za uspeh in doseganje življenjskih ciljev, zaradi česar pogosteje kot njihovi vrstniki tudi sami zaidejo na pot kriminala. Prav tako so vplivi na družino odvisni od razmer v družini pred odhodom matere v zapor. Razlogov za te težave pa ne moremo naprtiti na pleča zapornic, saj je krivda tudi na strani družbe. Pri tem bi še posebej veljalo razmisliti o alternativnih načinih prestajanja zaporne kazni ali vsaj spodbujanja zapornic k pozitivnim strategijam reševanja konfliktov in zmanjšanju odvisnosti ter nasilnega vedenja.

2.1.4 Posebnosti odmere kaznim ženskam storilkam kaznivih dejanj

'Gendergap' ali 'sex-crime ratio' oz. razlika med spoloma v kriminaliteti je ena glavnih tem feministične kriminologije in širšega področja raziskovanja vloge spola v kriminologiji. Nesporno je, da ženske storijo bistveno manj kaznivih dejanj in da so ta kazniva dejanja milejša (napadajo manj pomembne dobrine), prav tako ženske sčasoma lažje opustijo kaznivo ravnanje in dekleta prej kot fantje dosežejo višek, po katerem zanimanje za prepovedana ravnanja pada (angl. *Peak Age*). Ženske so bistveno redkeje udeležene v organiziranih oblikah kriminala (Heidensohn in Gelsthorpe 2007). Mnogi kriminologi/-nje predvsem na strani feministične kriminologije opozarjajo, da so za ženske storilke značilne tudi druge spremenljivke, ki jih razlikujejo od moških storilcev: tj. od socialnega statusa, predhodnih zlorab, odvisnosti pa vse do starševstva – te spremenljivke imajo v postopku kaznovanja neodvisno od spola – vlogo olajševalnih okoliščin (Jones 2009; Kanduč in Šelih 2007).

Nekateri avtorji/-ice razlagajo razlike v kriminaliteti med moškimi in ženskami, izhajajoč iz drugačne osebnostne strukture žensk, in sicer trdijo, da imajo ženske manj izrazita negativna čustva, redkeje imajo občutek izzvanosti ter imajo bolj razvito samokontrolo, potrebe drugih

ljudi pogosteje postavijo pred svoje. Giligan opozarja, da je razmišljanje žensk drugačno od razmišljanja moških in ga usmerja etika povezanosti, skrbi in odgovornosti za druge v nasprotju z moško samostojnostjo in preračunljivostjo (Giligan 1982). Druga skupina razlag zatrjuje, da razlike v kriminaliteti med spoloma izhajajo iz družbenega okolja v procesu socializacije. Idealna ženska je skrbna in negujoča mati, poslušna in lojalna žena, predana hči, temu naboru značilnosti pa je treba dodati še moderne primesi, kot na primer uspešno kariero in družabno življenje. To je zmes elementov, ki je v realnem življenju nedosegljiva in nezdržljiva, kar pripelje do pomanjkanja časa in energije za deviantna dejanja. Kljub temu številni avtorji opozarjajo, da ženska konformnost ni le posledica prežetosti z vsakdanjimi opravili, temveč v veliki meri posledica racionalnega razmisleka. V skladu s Hirschijsvo teorijo o socialnih vezeh sta ženski vložek in vključenost v konvencionalne dejavnosti (poleg izrazite čustvene navezanosti in prepričanja o moralni upravičenosti) tako velika, da tudi na zavestni ravni preprečujeta vsakršno ravnanje, ki bi ga lahko ogrozilo (Kanduč in Šelih 2007).

2.1.5 Pregled opravljenih študij na temo zapornic

Začetek sociološkega raziskovanja družbe zaprtih pomeni delo Donalda Clemmera z naslovom Zaporna skupnost iz leta 1940, ki danes predstavlja klasično študijo v sociologiji zapora (Clemmer 1958). Kljub vsemu so bili do leta 1950 sociološki vidiki zapora slabo raziskani. Prelomno je leto 1958, ko je bilo prvič objavljeno delo Greshama Sykesa Družba zaprtih oz. ujetih (Sykes 1958). Ob pregledu raziskovalnih spoznanj s področja zaprtih žensk (Noblet 2008; Kanduč 2006) izstopajo ugotovitve, da ženske v zapor prihajajo na druge načine kot moški, da odvzem svobode doživljajo bistveno drugače kot moški (Lynch in drugi 2012), da imajo specifične potrebe in značilnosti in da so posebnosti zaprtih žensk predvsem manifestacije vsebin, ki se pripenjajo na žensko spolno vlogo (Gilfus 2002).

Na diskriminacijo žensk v zaporu opozarja že samo dejstvo, da v preteklosti ženskam ni bila posvečena vidna pozornost v znanstvenih raziskavah, ki se nanašajo na te probleme. Omejena družbena vloga, dodeljena ženski, naj bi jo obdržala na ravni biološkega v vseh pogledih in v vseh razlagah njenih dejavnosti, tako tudi tistih nezakonitih, kriminalnih (Mršević 1993). Raziskave (predvsem tiste opravljene v ZDA) kažejo, da imajo zapornice nekaj skupnih značilnosti in da jih je veliko imelo težave, ki so jih vodile v zapor. Bile naj bi revne, samske, imele naj bi izkušnje travm, bile naj bi spolno zlorabljene v otroštvu in žrtve nasilja v puberteti in odrasli dobi. Veliko jih je pred prihodom v zapor imelo težave z odvisnostjo od

alkohola in drog. Prav tako naj bi bile pogostejše povzročiteljice kaznivih dejanj zoper premoženje in manj nasilniških kaznivih dejanj. Prav tako naj bi jih imelo veliko težave z duševnim zdravjem in depresijo (Celinska in Siegel 2010). Pri moških storilcih kaznivih dejanj pa so upoštevali razlike npr. razredne, rasne, etične, statusne, poklicne. Razlog za tako miselnost je, da se sodobna kriminologija ni nikoli popolnoma odrekla postavkam klasičnih bioloških teorij o ženski kriminaliteti, čeprav jih je dolgo štela za preživele (Mršević 1993).

Veliko je bilo opravljenih raziskav o vplivu zapora na kriminaliteto posameznika po prestani kazni predvsem s ciljem resocializacije, ki naj bi bil končni cilj zaporne kazni. Večina raziskav je bila opravljena v eni instituciji tako, da predstavljajo bolj študije posameznih institucij kot celotnega sistema. Prav tako se večina novejših raziskav osredotoča na skupino povratnikov. Raziskave, opravljene na zapornicah, ki so matere, imajo poudarek na njihovi identiteti matere in pomembnosti starševske vloge v času, ki ga preživijo v zaporu in tudi po odhodu iz zapora. Kljub temu, da se osredotočajo na vliv zapora na žensko populacijo, jo še vedno primerjajo z moškimi zaporniki (Benedict 2009). Prav tako raziskave kažejo, da je za zapornice ločitev od otrok najtežji vidik zaporne kazni (Dodge in Pogrebin 2001), kar potrjuje tudi moja raziskava. Boudin (Boudin 1998) navaja, da zapornice občutijo veliko krivdo glede časa, ki ga v zaporu izgubijo in ga ne preživijo s svojimi otroki. Prav tako raziskave kažejo, da se večina skrbi zapornic nanaša na učinke, ki jih ima njihova ločenost od otrok na njihov fizični in psihološki razvoj. To prav tako potrjuje tudi moja raziskava.

Otroci zavzemajo osrednjo vlogo v njihovih življenjih tudi v času, ki ga preživijo v zaporu in jim pogosto dajejo smisel življenja in so motiv za spremembe. V zaporu nekatere zapornice idealizirajo svoj odnos z otroki in imajo zelo visoka pričakovanja glede družinskega življenja ki bo sledilo njihovem odhodu iz zapora (Hairston 1991; Stanton 1980). Literatura o odnosih med starši v zaporu in njihovimi otroki poudarja pomen odnosov med starši in otroki v času, ko so starši v zaporu. Veliko raziskovalcev/-lk ugotavlja, da redni obiski in stiki utrjujejo vezi med otroki in starši, zmanjšujejo škodljive vplive ločenosti in pomagajo staršem v zaporu, da se lažje prilagodijo zaporniškimi razmeram (Berry in Eigenberg 2003; Casey-Acevedo in Bakken 2002). Kljub temu nekatere raziskave kažejo, da od 40 % do 71% zapornic otroci nikoli ne obišejo (Bloom in Steinhar 1993; Hariston 1991; Mumola 2000), kar je včasih tudi posledica odločitve zapornic, ki ne želijo, da jih otroci vidijo v zaporu. V raziskavi, ki jo je opravil Hairston, kar 63 % zapornic ni želelo, da bi jih otroci obiskali v zaporu.

V Sloveniji doslej še nismo raziskovali specifičnih potreb zaprtih žensk, prav tako ni raziskav o materinstvu v zaporu. Poleg nekaj raziskav za diplomske naloge je bilo narejenih le nekaj manjših empiričnih orisov kaznovanih žensk. Kazenska zakonodaja, zlasti predpisi s področja izvrševanja kazenskih sankcij, so prilagojeni moški zaporniški populaciji, medtem ko so posebnosti, ki zadevajo ženske, v predpisih zelo skope in neprilagojene potrebam in statusu zapornic. Uporabljajo se isti priporni razlogi, kar ženske potiska v manj ugoden položaj, čeprav je njihova kriminalna ogroženost v primerjavi z moškimi veliko manjša. Zapornica mati v zaporu veliko težje uresničuje roditeljske pravice kot zapornik oče. Spoznanja in zaključki pri preučevanju družbe zaprtih so pomembni za koncipiranje sistema penologije ter za vzpostavitev racionalnih in učinkovitih programov za izvrševanje te kazni.

2.2 Družbena konstrukcija materinstva in družbene vloge mater v zaporu

Družbeno pričakovanje o tem, kakšna je primerna vloga žensk, se skozi zgodovino spreminja. Pri družbeni konstrukciji materinstva kot ženske vloge so sporne okoliščine, v katerih se je definirala vloga ženske kot matere. Tudi v zaporu je materinstvo primarna vloga, ki jo morajo zapornice spremeniti v okviru vseh omejitev, ki jih prinaša zapor. Spremeniti morajo materinsko identiteto in oblikovati strategije za opravljanje svoje materinske vloge, ohranjanje stika z otroki in drugimi člani družine, saj so izločene iz njihovega vsakdanjega življenja.

2.2.1 Ideologija materinstva

Materinstvo ni nekaj, kar bi utemeljevala človeška biologija, ampak je proizvod družbe, ki je v svojih okoliščinah nastanka koristilo dominantnim strukturam kot prevlada in nadzor nad ženskami. Interpelacija ženske v materinstvo se je začela iz prehoda tradicionalnih družb v modernost (17., 18. stoletje). Na družbeno percepcijo ženskosti in materinstva sta v zahodnoevropski miselnosti vplivali že grška mitologija in filozofija (Cranny-Francis in drugi 2003), ključno pa jo je v 18. stoletju oblikovalo in utrdilo krščanstvo, ki je ženskost vezalo izključno na naravo in telesni spol, pamet, razum in racionalnost pa so bili v moški domeni (Kačičnik 2006, 409). V modernosti je religijo na mestu družbene avtoritete, ki ustvarja ideološke argumentacije na praktično vseh področjih posameznikovega življenja, zamenjal znanstveni diskurz (Švab 2001, 97). Za konstituiranje modernega pojmovanja materinstva je

ključno predvsem obdobje od 19. stoletja naprej, v katerem se je dokončno izoblikovala moderna meščanska družina. V tem času se namreč moderne družbe ločijo na javno in zasebno sfero, s to ločitvijo pa se zgodita tudi lociranje ženske v zasebnost in interpelacija ženske v mater. Tako ne moremo trditi, da je materinstvo univerzalni fenomen, je namreč družbeno definirano, zato ga je treba razumeti v kontekstu zgodovinskih, socialnih in kulturnih variacij (Švab 2001, 97).

Ideološka zasnova materinstva izhaja iz dualistične filozofske miselnosti. Podobno kot ostali dualizmi (npr. um – telo, javno – zasebno, družba – narava) izvira tudi binarna opozicija naveze ženskost – čustva in moškost – razum (kot tudi superiornost slednje) že iz antike (Lupton 1998, 108). V antiki moškost namreč že Pitagorejci v 6. stoletju pr. n. št. povezujejo z urejenostjo in natančnostjo, ženskost pa z neodločnostjo, neredom in s pomanjkanjem meja. Aristotel in Platon sta moškost povezovala z umom, ženskost pa s čustvenim polom, telesnostjo in z neracionalnostjo. Ker je Sveti Tomaž Akvinski ženske pojmoval kot neuspele moške in torej defektna bitja, je pridigal zaporo njihovega dostopa do javnosti (Jogan 1990, 84), saj jim je pripisoval slabšo umsko zmogljivost in hitrejšo pripravljenost slediti strastem (Synnott v Lupton 1998, 109). Ker je ženski vloga matere dodeljena naravno, postane v krščanstvu to dolžnost vsake ženske (Kačičnik 2006, 415–416), obenem pa je kot vir vsega zla prikazano žensko grešno samostojno razpolaganje s spolnostjo. Šele v 18. stoletju žensko kot simbol grešnosti nadomesti materinska podoba brezspolne, pasivne ženske v liku device Marije (Kačičnik 2006, 413).

V predmodernosti sta oba spola enakopravno sodelovala tako pri zagotavljanju ekonomskega preživetja družine kot tudi pri vzgoji otrok in ženska ni bila strogo reducirana na vlogo matere in žene, čeprav je bilo treba imeti veliko število otrok zaradi nižje stopnje njihovega preživetja. »Ženskam ni bilo treba izbirati med delom in domačimi opravili kot med alternativnima poklicema« (Oakley 1974, 43). Tudi v modernosti, ki se povezuje z ideali racionalnosti in samokontrole, se ženske skladno z dualistično miselnostjo zahodne filozofske tradicije razume kot boljše v hlinjenju emocij, bližje naravi in kot senzualna bitja, ki kot taka vodijo moške v skušnjavo in ogrožajo njihovo racionalnost (Lupton 1998, 109). Prevladujoča družbena konstrukcija materinstva še vedno temelji na izključujočih binarnih dualizmih (Nakano Glenn in drugi v Švab 2001, 97). Materinstvo je še naprej tesno vezano na spolno identiteto, heteroseksualna družina kot osnovna celica pa definira materinsko

identiteto. »Materinska identiteta je ekskluzivistično vezana na heteroseksualno zvezo, torej na dualizem moški-ženska.« (Švab 2001, 97–98).

Materinstvo je »družbeno definirano in regulirano«, saj je prepoznano kot temelj družbe in zato tudi pogosto prizorišče ideoloških konfliktov za nadzor nad definicijo, skladno z zahodnim tradicionalnim dualističnim načinom razmišljanja (Švab 2001, 97). Kljub temu je materinstvo institucija, ki se venomer razvija, saj ima poleg bioloških temeljev vir tudi v družbenem ustroju. Prav ta ustroj so krojile predvsem moške elite, ki so si skozi zgodovino prizadevale za nadzor in prevlado nad ženskami. Preoblikovanje vloge ženske v mater se je začela s koncem 17. stoletja s preходом tradicionalnih družb v modernost, ko se bistveno spreminja vloga ženske v družini in družbi nasploh. Z industrializacijo postanejo ženske primarno ekonomsko odvisne od moških, ulete v področje doma. Skozi ločitev javne in zasebne sfere se v družini oblikuje dominantna vloga ženske kot gospodinje in matere.

Definicija materinstva, kot se pojavlja v pozni modernosti, je »v evropskem prostoru relativno nova institucija« (Švab 2001, 98). Skozi socialno-zgodovinsko perspektivo lahko vidimo, da današnje pojmovanje materinstva temelji na čustveni navezanosti, zato vključuje pozornost do skrbi, nege in vzgoje otrok. V procesu oblikovanja modernih meščanskih družin zaradi ločitve poklicnega ali javnega in družinskega ali zasebnega življenja poteka tudi interpelacija ženske v mater, zato se lahko razvije tudi povsem novo pojmovanje otroštva (Švab 2001, 98).

Pomen materinstva vidi Švab tudi zaradi negativnih vidikov individualizacije, ki se kažejo v negotovosti in tveganju. Funkcija družine kot temeljne enote, ki omogoča preživetje posameznikov v negotovi, kompleksni, globalizirani družbi, je zato nujno potrebna, saj članom družine zagotavlja varnost – najprej skozi primarno socializacijo, nato pa še s stabiliziranjem odraslih, kar je tipična značilnost moderne družine (Švab 2001, 82–83). Prav ta funkcija ostaja tipično moderna, saj prinaša zaupanje v soljudi in »občutek, da se lahko zanesemo na ljudi in stvari« (Švab 2001, 71). Ključni pogoj za ohranjanje potreb po skupnosti in zavetju družine omogoča materinstvo, ki na ta način ohranja temelje svojih modernih funkcij. Da družina lahko preživi v današnji negotovi družbi, ženska materinska identiteta ostaja nujni pogoj funkcioniranja zasebnosti (Švab 2001, 96).

2.2.2 Materinstvo v zaporu – vloge, identiteta, soočanje z izgubami

Boudin ugotavlja, da je glavni fokus čustvenega življenja zapornice njen odnos z otroki, ki ji služi tudi kot vir upanja in sprememb. Materinstvo zavzame centralno vlogo v življenju zapornice tudi pri materah, ki pred odhodom v zapor niso živele s svojimi otroki (Shamai in Kochal 2008).

Poleg vseh težav in občutkov (izguba samospoštovanja, slaba samopodoba, krivda, sram, stigma), s katerimi se zapornice soočajo v zaporu, jih družba označuje kot 'neprave matere', ki so zapustile svoje otroke. Pri zapornicah – materah glavne frustracije, konflikte in občutke krivde povzroča dejstvo, da so ločene od otrok, za katere ne morejo skrbeti (Dodge in Pogrebin 2001). Vzdrževanje odnosov z otroki je zaradi vseh ovir izjemno težko. Enos (2001) je v svoji raziskavi ugotovil, da je vzdrževanje odnosa s skrbniki ena izmed strategij, s katerimi zapornice vzdržujejo svojo materinsko vlogo, in sicer so ti odnosi za zapornice pomembni, saj jim dajejo občutek, da so otroci na varnem in da je za njih dobro poskrbljeno. Prav tako morajo zapornice sprejeti spremembe glede pravic do otrok še posebej v primerih, ko jim je odvzeto skrbništvo in odločitve glede otrok sprejemajo drugi, ne več one (Enos 2001). Izguba skrbništva njihovo stisko samo še povečuje, skrbi jih, ali lahko zaupajo skrbnikom in ali so otroci deležni primerne vzgoje. Zapornice, ki so v ločitvenem postopku, občutijo povečano stisko in izolacijo ter zapuščenost, zato težko zaupajo partnerju, da bo zagotovil dom za njune otroke, in se bojijo, da bo partner otrokom poiskal novo mamo (Dodge in Pogrebin 2001). Podpora družine in stiki z otroki so ključni stik z zunanjim svetom in dajejo zapornicam občutek, da niso pozabljene in da je še komu mar za njih, kar je kasneje ključni dejavnik pri njihovi vključitvi v družbo po odhodu iz zapora (Clark 1995). Raziskave prav tako kažejo, da so v stiski tudi skrbniki, ki težko nadomestijo vse družinske obveznosti in težko nosijo odgovornost, ki so jo dobili (Arditti in drugi 2003).

Napori, ki jih vlagajo v ohranjanje stikov z otroki, so ključni za ohranjanje njihove materinske identitete, ki jo vidijo tudi kot poslanstvo in razlog za preživetje. Včasih se namesto vlaganja naporov v stike z otroki zatekajo tudi v fantazije, v katerih imajo vlogo dobre matere in v tem iščejo svojo potrditev. Posebej odvisnice od drog včasih ne zmorejo vzdrževati odnosov z otroki in se zato zatekajo k temu, da lažejo sebi in vsem okoli sebe (Shamai in Kochal 2008).

Nekatere matere se stikom z otroki izogibajo, saj niso sposobne prenesti občutkov neuspeha, krivde in bolečine. Včasih si poiščejo izgovore, povečajo uporabo droge ali storijo kaj, zaradi česar so kaznovane in se tako izognejo stikom ter se na samouničujoč način kaznujejo. Tudi matere, ki s svojimi otroki stike vzdržujejo pogosto, oklevajo glede tega, da bi zaradi zmanjšanja bolečine te stike prekinile (Shamai in Kochal 2008). Odvisnice od droge morajo usklajevati svojo odvisnost od droge z materinstvom.

Nekatere zapornice obiske vidijo v pozitivni luči in jim dajejo občutek, da so povezane z družino, kar jim olajša bolečine zaradi ločitve, drugim so obiski lahko tudi vir spominov na pretekle travmatične dogodke, kar posebne okoliščine (omejen čas, pomanjkanje zasebnosti, nadzor, omejen fizični stik) in okolje zapora samo še dodatno spodbujajo (Beckmeyer in Arditti 2014).

Clark navaja, da gredo zapornice, ki so obsojene na dolge kazni, skozi vse faze žalovanja, saj jih zapor izloči iz njihovega življenja in morajo izžalovati vse izgube življenja pred zaporom. Prav njihov odnos z otroki pa je lahko glavni motivator za njihovo osebno spremembo v času, ko so v zaporu. Represivno vzdušje zapora in vpliv vseh izgub pogosto zapornice privede do zanikanja svojih čustev oz. svojo žalost in jezo obrnejo navznoter, kar pogosto povzroči depresijo in druge zdravstvene ali vedenjske težave (Clark 1995).

Za nekatere matere je zapor predah; ta jim omogoča, da prekinejo rutino vsakodnevnega življenja in se odmaknejo od vseh problemov v varno okolje, ki jim zagotavlja zadovoljitev osnovnih potreb, dnevno rutino in čas, ki ga lahko posvetijo osebni rasti. Za nekatere to pomeni tudi soočenje z nerazrešenimi odnosi in postavi vprašanje nadaljevanje odnosa s partnerjem in odnosov s starši. Zapornice lahko v zaporu poleg svoje materinske vloge rekonstruirajo tudi svojo samopodobo, vlogo žene, hčerke... (Shamai in Kochal 2008).

V času življenja v zaporu so zapornicam odvzete vloge in odgovornosti odraslih, v zaporu se morajo spremeniti in naučiti sprejemati avtoriteto. Prav tako ne morejo več sprejemati dnevnih odločitev in vplivati na odločitve glede otrok. Zapor, ki ga predstavlja osebje v zaporu, dobi vlogo staršev, ki nadzorujeta otroka z nagradami in s kaznovanjem. To včasih obnovi negativne vzorce, ki so jih bile zapornice deležne že v otroštvu. Isto osebje, ki jih kaznuje, jih tudi nagradi in skrbi za njihovo varnost. S tem zapornice dobivajo dvojno sporočilo – prevzemi odgovornost zase, vendar ne postani neodvisna. To, da se jih obravnava

kot otroke, jim povzroča občutke nemoči, hkrati pa se do svojih otrok pogosto pričnejo obnašati, kot da so njihove vrstnice, ne pa kot osebe z avtoriteto, saj so same ulete v enak konflikt. Pogosto ne zmorejo govoriti z otroki o sebi in kaznivem dejanju, ki so ga storile, ali o svojem življenju v zaporu (Clark 1995).

Skladno s tem se je naša raziskava osredotočila na vrste strategij, ki jih uporabljajo zapornice, s katerimi:

- ohranjajo oz. opravljajo svojo materinsko vlogo,
- se soočajo z izgubo rednih vsakdanjih stikov z otroki in
- se soočajo s psihološko izgubo lika matere v konvencionalnem pomenu, ko so odsotne pri pomembnih dogodkih svojih otrok in hkrati izločene iz njihovega vsakdanjega življenja.

2.2.3 Spremembe materinske identitete

Nekatere zapornice poskušajo ohranjati svojo materinsko identiteto z aktivnim delovanjem in na ta način znižujejo stres in travme, ki jim jih povzroča dejstvo, da so ločene od otrok. Druge se razmeram ne prilagodijo in reagirajo s čustvenimi izbruhi, z umikom vase in zanikanjem. Na splošno ženske v zaporu ne glede na to, ali so matere ali niso, prevzamejo eno izmed štirih identitet (Matos 2015):

2.2.3.1 Deviantna identiteta

Čeprav nekatere privzamejo to identiteto, same sebe ne vidijo kot očitno deviantno osebo. Te osebe zagrešijo huda kazniva dejanja, ki so večinoma povezana s premoženjskimi kaznivimi dejanji. Pogosto so tudi uživalke trdih drog. Za njih je kriminal kot ena izmed oblik aktivnosti, s katero lahko nadzorujejo svoje življenje. Skladno z njihovimi izjavami dobijo z udeležbo v kriminalni dejavnosti neke vrste zadovoljstvo in vznemirjenje, ki jim daje pozitivne občutke. Po navadi je ulica njihovo glavno socialno okolje, njihovi prijatelji prav tako uživajo drogo, živijo na ulicah in imajo razburljivo nočno življenje (Matos 2015).

2.2.3.2 Prehodna identiteta

Podobne prejšnji skupini so zapornice, ki so racionalno izbrale življenje v svetu kriminala. Za storjena dejanja ne kažejo nobenega obžalovanja in bi še enkrat izbrale isto pot. Večinoma prekupčujejo z drogo, pri čemer pa ne uživajo. Njihov življenjski stil je bolj podoben

normativnemu kot kriminalnemu. Z drogo so trgovale ne samo zato, da bi dobile denar za plačilo računov, temveč tudi zato, da so na lažji način zaslužile več denarja in si omogočile boljše življenje, ki si ga z drugačnim delom ne bi mogle (Matos 2015).

Druga oblika prehodne identitete so ženske, ki se prikazujejo kot žrtve drog ali njihovih nasilnih partnerjev. Obdobje, ko so jemale drogo, opisujejo kot obdobje brez nadzora, zato jih takrat ni zanimalo nič drugega razen droge. Vidiijo se kot žrtve droge, ki ji pripisujejo močnejšo vlogo od njihove vključenosti v kriminalna dejanja, tako jim vloga žrtve služi kot opravičilo za storitev kaznivih dejanj. Prav tako pripisujejo nasilnim partnerjem odgovornost za njihovo uživanje drog in udeležbo pri kaznivih dejanjih (največkrat gre za rope in kraje). Ko opisujejo svoje otroštvo, je značilno, da so te zapornice imele že v primarni družini izkušnje z nasiljem, čeprav družino opisujejo kot normalno z urejenimi odnosi. V prihodnosti si želijo živeti brez drog in z drugimi partnerji, ne pa s temi, ki so jih pripeljali na pot kriminala. Skladno z njihovo vlogo žrtve pričakujejo, da bodo tudi v prihodnosti motivi za deviantna ravnanja izven njihove kontrole. Imajo občutek, da je zapor nepravičen, saj so krivdo prevalile na druge (Matos 2015).

2.2.3.3 *Normativna identiteta*

Njihovo življenje je bilo večinoma normativno in je kriminalno dejanje povezano zgolj z eno izkušnjo oz. dogodkom. Zapor tako pomeni za njih zaustavitev njihovega življenja in oviro, da živijo življenje v skladu s svojimi cilji. Svojo zaporno kazen opravičujejo s kaznivim dejanjem. Glede prihodnosti sicer razmišljajo pozitivno, vendar jih skrbijo težave, povezane s stigmatizacijo zapornice. Do drugih zapornic imajo distanco – so sicer 'med njimi' niso pa 'take, kot one'. Njihova normativnost se izraža tudi v zaporu, saj se trudijo početi enake aktivnosti, kot so jih imele prej (branje, šport, petje...) (Matos 2015).

Zapornice z zgodovino nesprejemanja v primarni družini so si pogosto našle partnerje, ki so jih sprejemali ali spodbujali v njihovem deviantnem življenju, one pa so se počutile žrtve droge ali nasilnega partnerja (Matos 2015). V mnogih primerih je tudi njihov partner v zaporu, če pa ni tako, tak partner po odhodu ženske v zapor ni sposoben vzdrževati odnosa. Zapornice, ki so tudi matere, pa morajo v zaporu razviti še dodatne strategije, saj se v zaporu pri opravljanju svoje materinske vloge srečujejo z veliko ovirami. Zaradi ločitve od otrok morajo razviti različne načine, da kljub temu ohranjajo svojo materinsko identiteto, pri tem pa se morajo predvsem prilagoditi življenju v zaporu. V raziskavi, ki sta jo v ZDA opravila

Celinska in Siegel in v sklopu katere sta intervjuvala 74 zapornic pred odhodom v zapor in v času služenja zapornih kazni, sta opisala sedem strategij, ki jih zapornice uporabljajo za soočanje s problemom ločitve od otrok. Nekaj od naštetih strategij sem našla tudi v okviru svoje raziskave in jih opisujem v empiričnem delu. Te strategije so (Celinska in Siegel 2010):

- **Biti dobra mama:** Zapornice dajejo večji pomen in težo svojemu materinstvu in zmanjšujejo svojo kriminalno preteklost, ki jih je ločila od otrok. Prav tako izražajo skrb glede skrbnikov, ki skrbijo za otroke v takem smislu, kot se to pričakuje od 'dobre mame'. Njihova vloga matere je zelo pomembna in mnoge vidijo otroke kot luč na koncu tunela. Skrbi jih, če otroci redno hodijo v šolo in delajo domače naloge, da ne bi tudi oni zašli na pot kriminala. Svoj odnos z otroki vidijo v pozitivni luči in ga opisujejo kot posebnega, edinstvenega in čustveno pomembnega.
- **Distanciranje od zaporniške identitete:** Oblikovanje njihove identitete kot kredibilne matere zahteva ločitev od njihove identitete zapornice. Sebe ločijo od ostalih zapornic na več različnih načinov. Nekatere menijo, da ne spadajo v zapor, druge poskušajo zmanjšati obnašanje, ki jih je pripeljalo v zapor. To je lahko prilagoditvena in tudi neprilagoditvena strategija. Če ne sprejemajo negativne konotacije, ki je povezana z statusom zapornice, in svojo identiteto vidijo drugače, imajo pravico, da imajo status dobre matere. Na drugi strani pa jim ta distanca do drugih zapornic onemogoča, da bi prejele njihovo pomoč in čustveno podporo, ki bi jim pomagala, da bi se prilagodile razmeram v zaporu.
- **Mama iz zapora:** To je problemsko usmerjena prilagoditvena strategija. Zapornice vzdržujejo stike z otroki in njihovimi skrbniki. Skušajo biti aktivno vključene v življenje otrok, sprejemajo odločitve glede prihodnosti otrok, budno spremljajo njihov napredek v šoli. Za njih so obiski izredno pomembni, saj so le-ti glavni kanal, skozi katerega lahko izvajajo materinsko vlogo. Prav tako je pomembno, da jim skrbnik otrok priznava to avtoriteto in jih vključuje v življenje otrok in deluje kot posredniki med njo in otroci.
- **Redefinicija vloge:** Matere, ki uporabljajo to strategijo, vidijo svoje otroke kot prijatelje in celo kot zaupnike. S pripisovanjem odraslosti otrokom poskušajo nevtralizirati škodo, ki bi jo lahko povzročile otrokom, in zmanjšati svojo krivdo ter občutek neuspešnosti. Z otroki se pogovarjajo, kot da so že odrasli, matere in hčere postanejo bolj kot sestre ali prijateljice. V nekaterih primerih, še posebej pri

odvisnicah od drog, otroci resnično privzamejo vlogo zaščitnikov za navidezno nemočno in odvisno mamo. Vedo, da je za otroke tak odnos nezdrav in škodljiv, vendar verjamejo, da so s tem, ko so otrokom dodelile bolj odrasle vloge, zato otroci bolj zreli in tudi bolj odporni na škodo, ki so jim jo povzročile.

- **Samopreoblikovanje** (angl. *Self-transformation*): Nekatero zapornice izražajo sram, ker so prišle v situacijo, ko so morala zapustiti otroke in oditi v zapor. Da se soočijo s tem razočaranjem, se usmerijo na preoblikovanje sebe. Poskušajo se odvaditi droge, pri tem procesu samopreoblikovanja uporabijo tudi različne duhovne prakse in vero. Nekatero se vključijo v skupine, kjer pomagajo drugim oz. si to želijo početi v prihodnosti.
- **Načrtovanje in preoblikovanje:** Za te zapornice je odhod iz zavora glavna skrb. Govorijo o tem, kako bodo dobile službo, kje bodo živele po koncu kazni, kljub temu da ti načrti še niso jasno definirani.
- **Samoobtoževanje:** Življenje v zaporu jim da drugačno perspektivo na njihovo prejšnje življenje, zaradi česar se morajo soočiti z občutki krivde in sramu. Zapornice, ki uporabljajo to strategijo, prevzemajo odgovornost za svoja dejanja. Ta strategija je na prvi pogled videti kot negativna in celo destruktivna, vendar je lahko tudi priložnost za osebno spremembo in korak naprej k pozitivni reinterpretaciji svoje materinske vloge in prilagoditvi na razmere.

2.3 Odnos družbe

Zapornice – matere so nosilke več stigem, saj ne izpolnjujejo družbeno pričakovanih vlog tako glede ženskosti, materinstva in odgovornih članic družbe. Še posebej stigma, ki jih označuje za 'slabe matere' je za njih boleča in vir sramu ter občutka krivde.

2.3.1 Identiteta

V sredini šestdesetih let prejšnjega stoletja je odnos med posameznikom in družbo postajal vse bolj ambivalenten. Zato je postal popularen koncept identitete, ki je na meji med psihologijo in sociologijo, saj združuje medsebojno vplivanje med posameznikom in njegovo skupnostjo oziroma kulturo (Ule 2000). V teoriji pogosto razlikujejo med objektivno (socialno) identiteto, ki se določa po jasnih objektivnih karakteristikah (ime, biografske

značilnosti) in subjektivno (individualno) identiteto, ki je osebna, psihična in izkustvena stran socialne identitete (Ule 2000). Kljub temu da je družbena vrednota, kadar imamo prepoznavno identiteto ni vsaka identiteta v družbi pozitivno vrednotena in zaželena – v tem primeru govorimo o stigmatizirani identiteti.

Za koncept stigmatizirane identitete so ključnimi avtorji poudarjali vlogo socialnih interakcij v konstrukciji identitete, ki so pogoj za razvoj jezika in mišljenja ter za razvoj zavesti o sebi (Ule 2000, 88). V 50-tih letih prejšnjega stoletja je Erik Erikson razvil teorijo o razvoju identitete od otroštva do odraslosti. Identiteto je predstavil kot samorefleksivno osišče med notranjim in zunanjim svetom posameznika, torej predstavlja kompromisno tvorbo med samovoljo posameznika in prilagajanjem družbi. Erikson poudarja pomen skladnosti med družbenimi zahtevami in individualnim, nasprotno - kritičnost, konfliktnost in nenehen razvoj identitete pa poudarjajo Peter Berger, Thomas Luckmann, Lothar Krappman, Jurgen Habermas.

Razprava o identiteti je nato za nekaj desetletij zamrla, ni pa zamrla uporaba pojma v vsakdanjem življenju predvsem v povezavi s položajem manjšin, marginalnih in stigmatiziranih posameznikov in skupin. Ule (2000, 91–94) V 90-tih letih prejšnjega stoletja se je povečal seznam diskurzov o identiteti, med njimi tudi razprave o družbeni kategorizaciji in izključevanju, kar je med drugim ponovno vzbudilo interes za Goffmanovo teorijo stigmatizirane identitete.

2.3.2 Goffmanova strategija stigmatizirane identitete

»Pri vseh oblikah stigme, vključno s tisto, ki jo imeli v mislih Grki, je mogoče najti iste sociološke značilnosti: posameznik, ki bi bil v običajnih socialnih odnosih zlahka sprejet, ima lastnost, ki priteguje pozornost in odvraca od njega vse, ki ga srečamo, pri tem pa razveljavlja vtis, ki ga imajo na nas njegove druge lastnosti. Tak posameznik je nosilec stigme, nezaželene drugačnosti, ki neprijetno odstopa od naših pričakovanj« (Goffman 2008, 14). »Pojem stigma se torej uporablja za lastnost, ki je hudo diskreditirajoča« Goffman (2008, 12).

Goffman se je osredotočal predvsem na stigmatizirane identitete in interakcije, ki potekajo med stigmatiziranim in 'normalnim'. »Na tezi 'stigma je identiteta' je Goffman razvil teorijo identitete, ki pojasni tipično vedenjsko interakcijske strategije stigmatizirane osebe« (Ule

2000, 181). »Njegova teorija temelji na treh identitetnih kategorijah: socialna identiteta, osebna identiteta in identiteta kot njuna sinteza« (Ule 2000, 181). Socialna in osebna identiteta, se nanašata predvsem na del zanimanj in definicij okolice do posameznika tretja identiteta (identiteta jaza) pa je predvsem subjektivna, reflektivna zadeva, ki jo občuti posameznik sam.

Socialna identiteta po Goffmanu pomeni kategoriziranje osebe s strani drugih, pripisovanje določenih lastnosti posamezniku s strani drugih, ki so v interakciji z njim in se kaže predvsem v normativnih pričakovanjih okolice do posameznika. Goffman (2008, 12) socialno identiteto razdeli še na navidezno socialno identiteto in dejansko socialno identiteto. Stigma je neskladnost med njima. »Socialno identiteto definiramo kot celoto določil, samopodob in oznak, ki karakterizirajo osebo kot socialno enoto in prepoznavnega socialnega akterja v določenem socialnem kontekstu« Ule (2000, 325). Po mnenju Uletove (2000, 325) le ta posameznike usposablja za delovanje znotraj različnih skupin in/ali institucij.

Osebna identiteta se oblikuje na podlagi identitetnih obešalnikov in kombinacije dejstev iz posameznikovega življenja, ki ga naredijo edinstvenega in omogoča podrobnejši ogled vloge nadzora informacij in upravljanja stigme (Goffman 2008, 96). Goffman enako razdeli tudi drugi identitetni koncept, osebno identiteto in sicer na navidezno oz. virtualno in na dejansko osebno identiteto. Navidezna oz. virtualna osebna identiteta pomeni identiteto na podlagi lastnosti (oziroma identitetnih obešalnikov), kot so ime, biografija, spol. Dejanska osebna identiteta pa pomeni identiteto, postavljeno na osnovi posameznikovih specifičnih osebnostnih značilnostih (Goffman 2008, 55). Osebna identiteta je tudi točka, na kateri prihaja do nadzorovanja informacij, saj lahko stigmatizirani posameznik s pomočjo informacij na ravni osebne identitete aktivno nadzira svojo stigmo, upravlja z njo in razlaga, opravičuje ali skriva svojo neskladnost in odstopanje od 'normalnosti' Ule (2000, 325).

Goffman postavi še tretjo identiteto, to je **identiteta jaza** oziroma 'občutena' identiteta, ki se nanaša na reflektivno dojetje lastne identitete ter na subjektivni pomen lastne situacije, kontinuitete in značaja posameznika ter je rezultat socialnih izkušenj in interakcij. Identiteta jaza je pomembna zato, ker na njeni ravni poteka posameznikovo soočanje in upravljanje s stigmo, njegovo razumevanje in razvoj občutkov, ki ga ob tem prevevajo.

Goffman v grobem razlikuje med tremi vrstami stigme. »Prva je telesna odbojnost oz. različne fizične iznakaženosti in deformacije« (Goffman 2008, 13). V drugo spadajo »značajske slabosti, ki jih pripisujemo neodločnosti, nebrzdanim ali nenaravnim strastem, nevarnim ali okostenelim prepričanjem in nepoštenosti in o katerih sklepamo na podlagi znanih dejstev, na primer o duševni bolezni, zaporni kazni, alkoholizmu idr.« (Goffman 2008, 13). V to skupino lahko uvrstimo ženske v zaporu. »Tretja skupina so skupinske stigme, ki se prenašajo iz roda v rod in tako niso pripisane zgolj posamezniku, ampak celotni družini, temeljijo pa na kategoriji rase, narodnosti in veroizpovedi« (Goffman 2008, 13).

Mnogo dejavnosti in institucij deluje v smeri popravljanja odnosa 'normalnih' (tistih, ki ne odstopajo negativno od določenih pričakovanj) do nosilcev stigme. »Ker ne verjamemo, da je oseba s stigmo čisto pravi človek, jo na različne načine diskriminiramo, s čimer zmanjšujemo njene življenjske možnosti in ustvarjamo teorijo stigme, ideologijo, s katero si pojasnjujemo njeno manjvrednost in dokazujemo, da je takšna oseba nevarna« (Goffman 2008, 14).

Stigma je družbeni produkt in družba jo pripiše posamezniku, ki jo sprejme, odkloni, v vsakem primeru pa je nanjo prisiljen odgovoriti z neko identitetno politiko (Ule 2000).

2.3.3 Specifične značilnosti interakcije med stigmatiziranim in 'normalnim'

Goffman je preučeval socialne interakcije tako, da ni preučeval posameznika in njegove psihologije ampak je preučeval delovanje posameznikov, ki so vpleteni v neko skupno aktivnost in v odnose z drugimi posamezniki v katerih se udeleženci verbalno ali neverbalno izražajo ter vrednotijo vse vpletene v interakcijo, tudi sebe (Goffman 1967, 2–5).

V življenju in identiteti stigmatiziranega sta po Goffmanu dve skupini, in sicer zunanja in notranja. Zunanjo skupino opiše Goffman kot skupino 'normalnih', to so ljudje, ki ne delijo iste usode in nimajo enake stigme kot stigmatizirani, medtem ko je notranja skupina tista, ki ima enako stigmo kot posamezni stigmatizirani. »Notranja in zunanja skupina ponujata stigmatiziranemu identiteto jaza« (Goffman 2008, 109). Stigmatizirani ponujeno identiteto tudi sprejme, vendar je to identiteta, ki je prišla s strani skupine, ne pa iz njega samega. »Družba stigmatiziranemu dopoveduje, da je član širše skupine, kar bi pomenilo, da je 'normalen', čeprav ni tako« (Goffman 2008, 109).

»Pogoj socialnega življenja je, da njegovi udeleženci priznavajo skupni sistem normativnih pričakovanj, pri čemer se norme deloma vzdržujejo zato, ker so vanj vključene« (Goffman 2008, 112). Norme, o katerih piše Goffman, zadevajo identiteto ali bivanje. »Do katere mere bo posameznik upošteval norme, je odvisno od njegovega stanja in prilagoditve, ne pa od njegove volje in od njegove privolitve« (Goffman 2008, 112). Upravljanje s stigmo je splošna družbena značilnost, proces, ki se pojavlja povsod, kjer se pojavljajo identitetne politike (Goffman 2008, 112–114).

Posameznik, ki odstrani lastnost, ki je povzročila stigmatiziranost, postane nekdo, ki je spremenil svojo osebnost v smeri sprejemljivega. »Zelo težko pa razumemo, kako prenesejo spremembo posamezniki, ki doživijo naglo zamenjavo svojega življenja normalne osebe z življenjem stigmatizirane« (Goffman 2008, 116). Uporabiti mora nove prilagoditvene strategije. »Zato bolečina ob nenadni stigmatizaciji ne izvira nujno iz zmede o njegovi lastni identiteti, temveč iz njegovega še vse predobrega vedenja o tem, kar je postal« (Goffman 2008, 116).

»Normalni in stigmatizirani sta prej perspektivi kot osebi« (Goffman 2008, 120). Stigmatizirani igra vloge: vlogo normalnega in vlogo stigmatiziranega. V nekaterih primerih mora stigmatizirani v vseh socialnih situacijah igrati vlogo stigmatiziranega, zaradi česar je tudi označen kot takšen. »Ker gre za interakcijske vloge, lahko nekdo, ki je v nekem pogledu stigmatiziran, izkazuje normalne predsodke do tistih, ki so stigmatizirani kako drugače« (Goffman 2008, 120).

2.3.4 Spoprijemanje s stigmo

Stigmatizirani posameznik/-ca se morda ne zaveda takoj svoje stigme oziroma pomanjkljivosti, temveč pride do tega šele, ko vidi, da ne ustreza vsem družbenim normam. »Tisti, ki imajo opraviti z njim, mu odrekajo posamezniku spoštovanje in priznanje, ki bi ga moral po lastnih pričakovanjih dobiti, saj ga je tudi pričakoval« (Goffman 2008, 17). Posameznik utogovi, da je to zavrnitev sprožila neka njegova lastnost. »Posameznik nato v nekaterih primerih poskuša neposredno popraviti to, v čemer vidi objektivno osnovo svoje pomanjkljivosti« (Goffman 2008, 17). V tem primeru ima možnost izbire in stigmo lahko

uporablja kot izgovor za neuspeh ali pa jo vidi kot pozitivno izkušnjo, iz katere se da mnogo naučiti.

Goffman omenja glavne strategije, ki se jih poslužuje stigmatizirani v svoji identitetni politiki:

- »Zavračanje stigme – stigmatizirani poskuša svojo stigmo skriti, da ne pride do izraza. Skriva tiste značilnosti, ki bi lahko razkrile stigmo, ali pa se izogiba ljudem, ki bi lahko bili pozorni na to stigmo. Lahko se zateče tudi h kompenzacijam v obliki doseganja nadpovprečnih uspehov.
- Sprejem stigme (negativne identitete) – stigmatizirani se vda v svojo stigmatizirano identiteto, z njo se oprime samoizpolnjujoče se napovedi 'če me imajo za norega, bom pač nor!'
- Refleksija stigme – stigmatizirani se trudi za socialno kognitivno predelavo stigme, da se sooči z razlogi za svojo drugačnost« (Ule 2000, 183).

Stigmatizirani sebe definira kot posameznika, ki se v ničemer ne razlikuje od drugih, čeprav ga drugi definirajo ravno obratno (kot povsem ločenega) (Goffman 2008, 97). »Glavna značilnost identitetne politike stigmatizirane osebe je, da mora taka oseba zmeraj igrati igro, v kateri se navzven, drugim ljudem kaže kot navidezno normalna oseba, vendar ti tem tudi ne sme izgubiti stika s svojo individualnostjo« (Ule 2000, 183). Če stigmatizirani zavrača svojo stigmo, jo s tem le še bolj utrjuje pri drugih, zato je tudi razumljen kot podrejeni. »Stigmatiziranje se dejansko prekine šele tedaj, ko izginejo odnosi nadmoči in podrejanja, v katerih določena skupina pretaavlja normo človeškega rodu nasproti podrejeni, od nje odvisni skupini« (Ule 2000, 184). »Prav tako stigma potisne posameznika v položaj nedoraslega subjekta, ki mu nekaj manjka do priznanja normalne človeškosti« (Ule 2000, 184). Zato so stigmatizirane osebe objekti prevzgoje in nadzora (Ule 2000).

Stigmatizirani včasih svojo stigmo pred eno skupino ljudi zamolči, pred drugo pa se razkrije, prav tako lahko svojo stigmo zamolči ob določenih dogodkih, na primer ob družabnih priložnostih, na počitnicah, med vsakdanjimi rutinskimi opravili... Nekateri stigmatizirani se od nosilcev iste stigme distancirajo zaradi vedenja, s katerim izpostavljajo svojo stigmo, vendar kljub temu svoje stigme ne morejo zavreči (Goffman 2008).

V teoretičnem delu sem predstavila zgodovinski pregled konstrukcije materinstva kot primarne ženske vloge in skozi Goffmanovo teorijo stigme prikazala odnos družbe do

zapornic ter nezdržljivost koncepta totalne institucije in družine. Zapornice se v zaporu soočijo s fizičnimi in s psihičnimi izgubami, pri čemer je najpomembnejša izguba ločenost od otrok. V zaporu se bistveno zmanjša njihova sposobnost upravljanja lastnega življenja in življenja otrok, zato morajo v okviru omejitev zapora ohranjati in ponovno definirati svojo materinsko identiteto. Pri tem se soočajo s stigmo in z nerealnimi pričakovanji družbe, da bodo tudi v zaporu dobre mame, kar jim daje občutek nemoči. Pomanjkanje raziskav o posledicah, ki jih ima zaporna kazen na zapornice matere, kaže, da gre za prezrti del družbe, ki ima z družino močan vpliv tudi na družbo izven zaporniških zidov. V teoretičnem delu raziskave povzemam ugotovitve raziskav iz tujine glede ohranjanja materinske vloge zapornic kot tudi strategij, ki jih zapornice uporabljajo za soočanje s problemom ločitve od otrok. V empiričnem delu pa skozi intervjuje poskušam ugotoviti, kako se ta dognanja odražajo pri nas.

3 Empirični del

V empiričnem delu predstavljam metodološki opis poteka raziskave in vzorca, nato sledi analiza in predstavitev rezultatov. Predstavljam torej vsebinski načrt raziskave in raziskovalna vprašanja, na katerih je temeljila raziskava, opis vzorca raziskave in metodološki načrt. V nadaljevanju analiziram in v zastavljenem teoretičnem kontekstu razlagam pridobljene podatke.

3.1 Metoda raziskovanja

V naslednjih podpoglavjih podrobneje opisujem metodološki in empirični potek raziskave vse od tematizacije, načrtovanja in izvedbe raziskave do analize ter obdelave podatkov. Prav tako predstavljam demografske značilnosti vzorca in okvir poteka raziskave.

3.1.1 Metodološki načrt raziskave

Kvalitativno raziskavo sem zasnovala kot poglobljene polstrukturirane intervjuje z enajstimi zapornicami. Čeprav se ugotovitev pri tovrstnih intervjujih ne da preprosto posplošiti na celotno populacijo zaradi premajhnega števila raziskovalnih subjektov (Kvale 1996, 102), je dejstvo, da s kvalitativno raziskavo ne poskušamo odkrivati splošnih vzorcev, ki veljajo za celotno populacijo, temveč zajem osebnih pripovedi, izkušenj in mnenj intervjuvanih posameznikov na področju raziskovalne teme. S kvalitativno raziskavo se na ta način pregleda širša zaloga splošnega znanja o določeni tematiki, kar omogoči usmerjen študij izbrane tematike na podlagi manjšega števila primerov (Kvale 1996, 102), namesto da bi po načelu indukcije s preučevanjem velike množice primerov ustvarjali novo znanje.

Za razliko od strukturiranega intervjuja omogoča polstrukturirani intervju precej večjo prilagodljivost za različne vrste informacij, ki jih lahko zajamemo med intervjujem. Vprašanja so odprtega tipa in niso strogo začrtana (Kvale 1996, 124). Vprašanja na ta način spodbujajo intervjuvanca, da sproščeno razmišlja in zajema iz širšega nabora lastnih informacij, kot bi sicer. Kvale pojasnjuje, da standardne tehnike ali pravila, ki bi vodila potek intervjuja, ne obstajajo (Kvale 1996, 84). Ker intervju kot interaktivni proces zahteva sorazmerno visoko stopnjo prilagodljivosti obeh udeležencev, to pomeni, da se mora raziskovalec/-ka nanj dobro

pripraviti, saj se mora pogosto hitro odločati o tem, katero informacijo, ki jo podaja intervjuvanec, zajeti, katere pa ne.

Prednost intervjujev v živo je osebni stik, ki omogoča raziskovalcu/-ki, da celostno pogleda na kontekst situacije in upošteva tudi govorico telesa. Prav tako omogočajo takšni intervjuji sodelujočim prost, nestrukturiran tok misli in s tem možnost da se v pogovoru odprejo različne teme ter vidiki, na katere sam raziskovalec/-ka morda niti ne bi pomislil. Podatki, ki jih raziskovalec/-ka dobi v intervjuju v takšnih intervjujih, so zato bogatejši, kar je tudi cilj kvalitativne raziskave.

Prav tako je ta metoda uporabna za raziskovanje občutljivih tem ter ranljivih, socialno izključenih oz. marginaliziranih družbenih skupin, kar so v primeru zapornic čustveni spomini in njihove edinstvene razmere. Osrednja tema pogovora je bila družina ter materinstvo, pri čemer je razkrivanje podatkov o članih družine lahko zelo občutljivo. Čeprav sem od udeleženk intervjujev poskušala pridobiti informacije, sem bila tudi jaz udeležena v socialnem stiku z njimi. Ti intervjuji so oblikovali zgodbe, ki so jih opisale.

Osrednja pozornost raziskave bo predstavitev vloge matere in zapornice. Namen empiričnega dela je bil skozi opis subjektivnih izkušenj iz vsakdanjega življenja zapornic analizirati, kako matere v zaporu doživljajo ti dve na videz nezdržljivi vlogi, kako krmarijo med družino, ki je ostala 'zunaj' in življenjem v zaporu ter kako ti vlogi pojmuje družba.

Analitični okvir magistrskega dela predstavljajo naslednja raziskovalna vprašanja, postavljena zapornicam – materam:

1. Ohranjanje identitete:

- Kako življenje v zaporu vpliva na njihovo identiteto.
- Kako preoblikujejo svojo materinsko vlogo.
- Katere strategije uporabljajo pri upravljanju svoje identitete in obeh vlog.

2. Stik z otroki:

- Kako se spopadajo z negativnimi občutki, predvsem zaradi izgube stikov s svojimi otroki.
- Kako se soočajo s psihološko izgubo vloge matere v konvencionalnem pomenu, ko so odsotne in izločene iz vsakdanjega življenja svojih otrok.

- Kakšen odnos so vzpostavile z otroki v času življenja v zaporu in kako to vpliva na njih.
- Kako ločitev vpliva na otroke.

3. Odnos družbe do njih

- Kakšen je odnos družbe, predvsem socialne mreže in oseb v zaporu do njih.
- S kakšnimi družbenimi pritiski se soočajo.
- Kako se nanje odzivajo.
- Kakšne strategije uporabljajo, da se stigmati in pritiskom 'neprave matere', ki je skrenila s prave poti, izognejo in oblikujejo identiteto 'dobre matere'?

Raziskovalna vprašanja določajo empirično zasnovo raziskave, ki je razdeljena na tri ključne sklope. Matere v zaporih se soočajo z notranjimi boji (občutki krivde; izguba stika z otroki; strahovi, ali bodo v otrokovih očeh obdržale vlogo matere) in tudi s težavami z otroki in drugimi družinskimi člani. V prvem sklopu sem jih zato vprašala, kaj najbolj opiše spremembe, ki so se zgodile v družini, ko so odšle v zapor (to se je nanašalo predvsem na odnose, ki jih imajo z otroki, in stike z njimi).

Drugi sklop predstavlja težišče raziskave in obravnava vprašanje, kako so zapornice spremenile vlogo matere, jo ohranile in prilagodile okoliščinam življenja v zaporu. Raziskala sem, kako sebe doživljajo v vlogi matere, katere strategije uporabljajo, da preoblikujejo svojo materinsko vlogo, in kako ob tem definirajo svojo novo, zaporniško identiteto. Zanimal me je njihov pogled na starševstvo in kako razmišljajo o svojem življenju v povezavi s stopnjo neodvisnosti in nadzora, ki ga imajo nad njim. Zanimalo me je tudi, ali jim je pri oblikovanju zaporniške identitete pomagala socialna mreža in odnosi z drugimi zapornicami oz. kaj jim pomaga, da se lažje prilagodijo življenju v zaporu. S temi vprašanji sem dobila vpogled v njihov način razmišljanja, kar mi je pomagalo pri interpretaciji in razpoznavanju njihovih strategij za prilagajanje na življenje v zaporu.

V tretjem, zadnjem sklopu raziskave sem želela izvedeti več o njihovem pogledu na svet, kako so se umestile v svet zapora, kaj najtežje prenašajo v zaporu in kako razmišljajo o svoji prihodnosti. Zanimale so me tudi njihove tehnike in strategije soočanja in upravljanja s stigmo.

Za analizo navedenega sem izbrala Zavod za prestajanje kazni zapora Ig, ki je centralni zavod v Sloveniji, ki izvršuje kazenske sankcije za ženske. V zavodu so poleg zapornic nameščene še pripornice in ženske, zoper katere se izvršuje uklonilni zapor, ter mladoletnice, obsojene na mladoletniški zapor. Prostorska zmogljivost zapora je 86 oseb. Ženske so v ta zavod nameščene ne glede na dolžino kazni in prihajajo s celotnega področja države. Na prvem mestu so kazniva dejanja, povezana s premoženjem – goljufije, ropi, tatvine, kraje; teh je 70–75 %. Na drugem mestu so kazniva dejanja zoper človeka in telo – umor, poskus umora, hujše fizično nasilje, spolne zlorabe; teh je okrog 10 %. To kaže na veliko raznolikost, ki oblikuje svojevrsten socialni prostor.

Za opravljanje intervjujev sem morala pridobiti dovoljenje Uprave RS za izvrševanje kazenskih sankcij. Pred opravljanjem vsakega intervjuja sem vsaki zapornici pojasnila, da so vsi podatki zbrani v raziskavi zaupni, da bodo vsa imena spremenjena in da lahko svoj pristanek na sodelovanje v raziskavi kadarkoli umaknejo ali zavrnejo odgovore na posamezna vprašanja. Prav tako sem navedla svoje podatke v primeru kakršnih koli dodatnih vprašanj. Eno podpisano izjavo je prejela intervjuvanka, drugo pa sem izročila vodstvu zapora.

3.1.2 Vzorec

Za pogovor se je z zapornicami dogovorila socialna delavka, ki jih je tudi vnaprej seznanila s temo raziskave. V vzorec so bile nato izbrane tiste zapornice, ki imajo otroke in ki so pristale na sodelovanje v raziskavi. Vzorec zajema enajst zapornic, ki imajo od enega do štirih otrok. Najmlajša intervjuvanka je stara 28 let, najstarejša pa 61 let. Ena je brez izobrazbe, dve imata visoko izobrazbo, ostale pa srednjo šolo. Najdaljša prisojena kazen je 6 let, najkrajša pa 2 meseca. Najdlje je v zaporu zapornica, ki je v zaporu že 3 leta. Kazniva dejanja, za katera so obsojena, so zelo raznolika, vendar jih zaradi anonimnosti ne bom navajala. Osem intervjuvank je neposredno pred nastopom zaporne kazni živelo skupaj z otroki.

3.1.3 Potek intervjuja

Polstrukturirani poglobljeni intervjuji so bili izvedeni v obdobju od 31. 3. 2016 do 8. 4. 2016. V povprečju so trajali od 30 do 120 minut, v enem dnevu pa sem opravila največ tri intervjuje. Pri urnikih sem se prilagajala obveznostim zapornic, predvsem njihovemu delovniku.

Ocenjujem, da mi je pri vseh intervjujih uspelo ustvariti recipročen odnos in pridobiti zaupanje, da so se udeleženske sprostile in razgovorile. Brez zadržkov so z menoj delile svoje misli in občutke. Še posebej v prvih intervjujih sem imela kljub različnosti veliko empatije do njih in sem se vživela v njihove občutke in položaj. Pomembno jim je bilo, da se nekdo zanima za njih, ki ni obenem tudi uslužbenec zavora ali povezan z njim. Nekatere so intervju videle tudi kot možnost za spreminjanje razmer v zaporu in druženje z 'osebo iz zunanjega sveta'.

Preden sem se začela pogovarjati, sem jim povedala, da me ne zanima njihovo ime in priimek oz. drugi osebni podatki sami po sebi, vendar so se mi kljub temu vse zapornice predstavile. Da bi ohranila anonimnost, so imena in drugi osebni podatki v nalogi izmišljeni. Prav tako zaradi majhnega vzorca nisem povezovala otrok in zapornic, saj bi lahko prišlo do prepoznave posameznice.

Vsi pogovori so potekali v sobi za obiske. Z zapornico sva bili sicer sami v sobi, vendar je bila soba pod videonadzorom. Za termin intervjujev sem se dogovarjala s socialno delavko, ki se je nato dogovorila z zapornicami, te so prišle same v dogovoru s pazniki ali z drugim osebjem. Njihove izpovedi sem si zapisovala, saj snemanje ni bilo dovoljeno. Intervjuji časovno niso bili omejeni, razen ko so imele zapornice kakšne obveznosti.

Od demografskih podatkov so me zanimali:

- letnica rojstva,
- izobrazba,
- dolžina zaporne kazni,
- dolžina že prestane kazni.

Prav tako so mi povedale, za katero vrsto kaznivega dejanja so obsojene in ali so na zaprtem, polodprtem ali odprtem oddelku.

Ob pričetku intervjuja sem vsako zapornico prosila, da mi pove kaj o sebi in opiše svojo družino. Večina zapornic mi je najprej povedala, zakaj so v zaporu, pri opisu družine pa je imela večina težave in me je vprašala, kaj s tem mislim. Na vprašanje, kaj najbolj opiše

spremembo, ki se je zgodila v družini, ko so odšle v zapor, so vse odgovorile, da je bila to ločitev od otrok.

Takoj po koncu intervjuja sem v čim krajšem času zgodbo dopolnila in jo zapisala v elektronski obliki. Prepoved snemanja mi je predstavljala omejitev pri zajemu informacij. Poskušala sem čim natančneje zapisati zgodbe zapornic, vendar to ni bilo vedno popolnoma mogoče. Včasih sem morala njihove izpovedi povzeti in nisem mogla točno zapisati njihovih izjav.

Zapis intervjujev je potekal sproti, po vsakem zaključenem intervjuju, predvsem ker sem imela posamezni intervju v spominu in je bilo lažje zapisati kontekst pogovora.

Temeljni element vsebinske analize intervjujev je kodiranje, ki vključuje določanje ključnih besed posameznim segmentom besedila (Kvale 2007, 105). Med analizo in večkratnim branjem na podlagi tem, ki so se izkazale za skupne sem oblikovala kategorije na primer stiki z otroki, soočanje z omejitvami, stigma, identiteta matere. Osnovne kategorije, ki sem jih vnaprej predvidela na podlagi teorije in zastavljenih raziskovalnih vprašanj so:

- stiki z otroki,
- pogled na starševstvo,
- redefiniranje materinstva,
- izgube,
- pogled na otroke,
- soočanje z življenjem v zaporu,
- razmišljanje o prihodnosti.

Zgoraj naštete kategorije so bile primerne, saj sem ob kodiranju intervjujev lahko vanje uvrstila vse za raziskavo pomembna področja, ki so se izkazala za skupna in na podlagi katerih sem razvila operativne kategorije. Vprašalnik je v prilogi.

3.1.4 Vsebina intervjujev

Vse zapornice so že takoj po pričetku intervjuja svoje življenje zelo jasno razdelile na dve obdobji: tisto pred zaporom in na obdobje, ki ga preživljajo v zaporu. Ta dvojna izkušnja je bila rdeča nit celotnega intervjuja.

Svoja vprašanja sem razdelila v tri sklope. Najprej so me zanimali stiki in **odnosi z otroki**. Spraševala sem jih po odnosu, ki ga imajo z očetom otrok, stiki z otroki, ali lahko vplivajo na pogostnost stikov, kako otroci prenašajo ločitev, kdo skrbi za njih, kaj jih v vlogi matere najbolj skrbi, kakšne odnose imajo s skrbniki otrok, ali jih lahko otroci v zaporu vidijo v pozitivni luči.

Večji del pogovora se je nanašal na stike z otroki. Nekatere so pojasnile razloge, zakaj so same omejele stike z njimi oz. zakaj stikov z otroki sploh nimajo.

V drugem sklopu sem spraševala, kako je biti **mati v zaporu**. Zanimalo me je, kako se je spremenila njihova vloga matere, kako sebe doživljajo v vlogi matere, ali imajo občutek izgube, kako se čutijo povezane z otroki, kako jim postavljajo meje, pravila in omejitve, kako se soočajo z zaporom, ali imajo občutek, da lahko nadzorujejo svoje življenje, in kakšno pomoč imajo.

Iz njihovih odgovorov so razvidne strategije, ki jih uporabljajo za zmanjšanje stigme, povezane z zaporom. Nekaj jih je opisalo svoje življenje v okviru dveh svetov – dom in zapor – in izpostavilo konflikt med identiteto matere in identiteto zapornice. Nekatere so poudarile, da v zaporu ne moreš biti mati, druge pa so kljub življenju v zaporu lahko vsak trenutek matere.

Tretji sklop vprašanj se je nanašal na **življenje v zaporu**. Prosila sem jih, naj mi opišejo dober in slab dan v zaporu, spraševala sem, kaj najtežje prenašajo v zaporu, kdo so njihovi prijatelji, ali se z drugimi zapornicami pogovarjajo o otrocih ter kako razmišljajo o svojem življenju po odhodu iz zapora.

Nekatere so opisale, da bo zapor prelomna točka tako v pozitivnem kot v negativnem smislu njihove materinske vloge. Želijo si, da bi lahko obnovile svoj odnos z otroki, popravile vso škodo, ki jo je naredila zaporna kazen, hkrati pa jih skrbi, če bodo to res lahko storile. Prav tako so nekatere opisale svoja razmišljanja glede življenja po prestani zaporni kazni.

3.2 Analiza in razlaga rezultatov

Osrednji vidik raziskave je, kako zapornice doživljajo tako fizično ločitev od svojih otrok in družine kot tudi spremembo svoje identitete kot matere. Zanimalo me je, kakšne strategije za ohranjanje svoje materinske vloge so razvile kljub družbeni stigmati, da niso dobre matere. V enajstih polstrukturiranih intervjujih sem poskušala izvedeti, kako v zaporu redefinirajo sebe kot ženske in kot matere, kako vidijo svoje otroke in družino, kako se soočajo z življenjem v zaporu in kako vidijo svojo prihodnost.

3.2.1 Življenje v zaporu

Zapor ni le rehabilitacijska institucija; v bistvu predstavlja vrsto totalitarnega režima in voden, nadzorovan in strukturiran način življenja in mišljenja, v katerem se podrobno regulira življenje zapornice. V njem je pod stalnim nadzorom, popolnoma podrejena sistemu; izguba avtonomije posameznice v takšnem sistemu je vseobsegajoča oz. načrtovana. Mnoga pravila, ukazi in ravnanje osebja so za zapornice nesmiselna in moteča ter spreminjajo predstavo, ki jo imajo zapornice o sebi in jih zaradi nemoči spominjajo na status otroka. Kljub temu imajo zapornice tudi prosti čas, ki lahko pomembno zmanjšuje občutek pomanjkanja avtonomije.

Zapor kot tip družbene organizacije sestavljata dva segmenta tj. formalni in neformalni (Mead 1997). V tem raziskovalnem delu ima prednost analiza neformalnega dela, kljub vsemu pa ne gre zanemariti tudi vpliva formalnega dela in tudi ne drugih dejavnikov, ki delujejo izven samega zapora na njegovo organizacijo. Zapora tako ni možno celovito opisati, če se osredotočimo zgolj na enega izmed segmentov, saj sta soodvisna in na različne načine vplivata drug na drugega, od česar je odvisno vzdušje v zaporu. Omejitve in pravila se nanašajo skoraj na vse ravni in trenutke življenja zapornice. Ob tem je pomembno tudi vprašanje, kako posameznice umestijo zaporno kazen v svoj svet in s tem privzamejo zaporniško identiteto.

Ob vstopu v zapor se samoumevnosti življenja iz zunanjega sveta pričnejo izrisovati drugače. Življenje zunaj zapora postane za zapornice nekaj oddaljenega, nedostopnega, one pa za zunanji svet postanejo nevidne in simbolno mrtve. V zaporu gre tudi za omejitev notranjega sveta upov, želja, svobode duha in možnosti samouresničevanja. Zapornice so izpostavljene mnogim frustracijam in pomanjkanjem, ki zagotovo vplivajo na vsako od njih. Javnosti ne zanima v kakšnih razmerah živijo in kakšne so njihove pravice in svoboščine. V glavnem je pozornost javnosti povezana le s posameznimi primeri, ki so odmevni in senzacionalistični.

Njihov obstoj je večinoma skrit oz. umaknjen od zunanjega sveta. V zaporu izgubijo zasebnost, stike z zunanjim svetom in avtonomijo. Fizično in psihično so zapornice izolirane, hkrati pa so izpostavljene strogo reguliranemu in rutinskemu življenju, ki vodi do zmanjšanja intelektualnih sposobnosti in izgube lastne iniciative, kar je zunaj zapora še kako pomembno.

Antropolog Arnold Van Gennep (Turner 1977, 36) je zagovarjal tezo, da je celotno življenje sestavljanka obredov prehoda. Opredelil je tristopenjsko strukturo obdobjih prehoda, ki spremljajo vsako spremembo družbenega prostora, stanja, poklica, socialne pozicije in starostnega obdobja. Ta obdobja prehoda so: faza separacije, faza marginalizacije ali faza tranzicije in faza agregacije oziroma združitve. Prva in zadnja faza v obredih prehoda najprej izločita ritualni subjekt, ki je lahko posameznik ali skupina iz stare resničnosti, in ga v transformirani obliki vključita v nov prostor, čas in v novo stvarnost, v kateri mu je dodeljena nova socialna pozicija. Prehodno stanje označuje družbene prehode med dvema stabilnima družbenima položajema in je izkustveni prostor prehoda.

Podobno kot je zapor ločnica med zunanjim svetom in svetom zapora, je tudi življenje posamezne zapornice razdeljeno na tri obdobja:

- življenje preden je nastopila z zaporno kaznijo;
- življenje v zaporu, v katerem potekajo tri faze – vključevanje v življenje v zaporu, dejansko življenje v zaporu (v tej fazi se posameznica ločuje tudi miselno od življenja v zunanjem svetu in se postopoma vključuje v življenje v zaporu) in postopno oddaljevanje od življenja v zaporu, kar po navadi pomeni pogostejše izhode;
- življenje po odhodu iz zapora.

Kakšen odnos ima posameznik do skupine je odvisno predvsem od tega, ali je postal njen član slučajno, prostovoljno ali prisilno (Clemmer 1958). Prav tako so v zaporu združene osebe z zelo različnimi psihičnimi lastnostmi (interesi, stališča ipd.), socialnimi lastnostmi (poklic, socialno-ekonomski status, etnična pripadnost ipd.) ter biološkimi lastnostmi (starost, zdravstveno stanje). Vse to oblikuje zelo specifično dinamiko življenja v zaporu in zapornicam onemogoča, da bi si izbrale skupine, ki jim ustrezajo po načelih, vrednotah ali ciljih. Znajdejo se v nezaželeni socialni situaciji.

S prihodom v zapor se prične prilagajanje na življenje v instituciji, vsekakor pa morajo to novo resničnost 'preboleti'. Pri tem so lahko jezne, uporne, resignirane, žalostne, zapadajo v

depresivna stanja, nekatere so povedale, da so bile v tem obdobju samomorilne. Ženske in moški različno izražajo čustvene stiske; ženske pogosteje jokajo, so bolj ekspresivne pri izražanju čustev, pogosto se počutijo tudi nemočne in neodvisne. Sčasoma zapor postane realnost, v katero sicer nočejo stopiti preveč dokončno, zunanji svet pa je vse bolj odmaknjena abstraktna realnost. Večina čuti enake frustracije in pomanjkanje svobode, avtonomije, materialnih dobrin in storitev ter emocionalnih odnosov. Zapornice izredno težko prenašajo stanje izoliranosti tudi zato, ker jim onemogoča, da vplivajo na dogajanje izven zapora predvsem v povezavi z otroki in v situacijah, ko bi bila njihovim bližnjim potrebna pomoč; to jim le še povečuje njihovo nemoč. Zato za zapornice, ki so matere, pomanjkanje svobode predstavlja večje trpljenje (Clark 1995; Noblet 2008).

Vse zapornice pa ne doživljajo zaporniške izkušnje na enak način, ampak je le-ta pogojena z njihovimi osebnostnimi značilnostmi in njihovo interpretacijo življenja za zapahi. To pomeni, da so tudi njihove izkušnje ter posledice bivanja v zaporu dokaj različne. Izolirano, kaznovalno okolje zapora pri zapornicah, ki prihajajo iz nefunkcionalnih družin, še dodatno zmanjša občutek avtonomnosti in oteži prevzemanje odgovornosti, kar dodatno oteži odnose z otroki in kasnejšo vključitev v življenje (Clark 1995).

Življenje v zaporu bom opisala skozi zgodbe, v katerih so mi zapornice opisale svoje razumevanje življenja v prostoru, času in ritmu te institucije. V intervjujih sem ji prosila, da opišejo, kako preživljajo svoj čas, kako si oblikujejo svoj socialni svet, kako se privadijo na življenje v enospolnem svetu. Kljub vsemu se glede na to, da so matere, večina njihovih misli vrti okoli družine, ki je ostala zunaj rešetak in ima zelo pomembno vlogo v njihovem vsakdanu zapora.

Poskušajo si predstavljati svet zunaj zapora, od katerega so fizično sicer ločene, in v tem zamrznjenem času obstajati oz. se obdržati ali si poiskati novo mesto. V zaporu so zapornice zaradi preteklosti, vse, kar se dogaja v zaporu, pa je z namenom prihodnosti, ki se bo začela, ko bodo prestopile prag zapora:

»Za zunanji svet ne obstajam več. Ne samo da nisem več mama, nisem več tudi žena, prijateljica, sodelavka, sosedka... Vsi so me pozabili.« (Lina 2016)

»V zaporu se življenje ustavi v preteklosti oz. te preteklost dohiti in ujame. Moraš se soočiti sam s sabo.« (Ida 2016)

Eva je opisovala čustvene bolečine, ki jih je doživela ob odvzemu 'sveta tam zunaj' in sklenila z mislijo '*veliko hudega sem že preživela, bom pa tudi zapor*'. (Eva 2016)

Ajda sprejema zapor kot del življenja in kljub močni žalosti se trudi okrepiti. Kot prednost vidi to, da se družina bolj povezuje in se krepi tudi njena povezava s partnerjem. Otroku želi biti zgled za to, kako se rešuje probleme. Zaveda se, da mora biti v dobri koži in se s tem veliko ukvarja. Podporo daje sama sebi z vajami, ki jih dela, v družini jo podpira partner in starši, v zaporu pa socialna delavka.

Sonja je bila zmedena glede tega, kaj občuti in kaj lahko naredi.

»Sem mama na nek način. In potem spet nisem, ker ne morem biti z otroki. Imam jih v svojem srcu, vendar jim tega ne morem pokazati.« (Sonja 2016)

Ajda pogreša praznino, ki je nastala zaradi izgube stika z otrokom. Pogreša dotike in vonj, kako diši njen otrok. Pogreša tudi vsakodnevne opravke, ki so ji dajale dnevno rutino, kljub temu da se je prej nad tem prej pritoževala in bila utrujena.

»Žalostno, pogrešam, ker me nihče več non stop ne kliče: Mami, mami!« (Ajda 2016)

Predvsem mame manjših otrok so pripovedovale, kako zelo pogrešajo fizični stik z otrokom, da bi ga lahko objele, pobožale.

»Po telefonu ne morem pobožati otroka. Pri hčerkah oče ne more nadomestiti moje vloge. On jim ne bo uredil frizure in spletel kitk, obraza jim ne namaže s kremo, ne uredi jih lepo za nastop v vrtcu.« (Ida 2016)

V okviru omejitev, ki jim jih postavlja zapor, izražajo željo, da bi bile dobre mame oz. da bi zadostile družbenim pričakovanjem glede materinstva. Pri tem se razlikujejo tudi po tem, kako vidijo kaznivo dejanje, ki so ga storile. Zapornica, ki je storila kaznivo dejanje zato, da bi pomagala svojemu otroku, sicer obžaluje način, na katerega je to storila, vendar njen namen potrjuje, da sama o sebi misli, da je dobra mama, saj je to storila za dobro otroka. Za odvisnice od droge ideja dobre matere pomeni, da skrbniki dobro skrbijo za otroke in tako svojo materinstvo delegirajo drugim, da imajo one priložnost urediti si življenje. Zapornica, ki

meni, da je po krivem obsojena, se ne počuti kriva in je samo jezna na sistem, ki ji otežuje njeno materinsko vlogo. Prav tako se vse intervjuvanke po odhodu iz zapora ne želijo spet vrniti v življenje, ko so živele skupaj z otroki. Večina mi je povedala, da je materinstvo njihov primaren status tudi v zaporu.

Zapornice lahko enkrat na teden obiščejo ožji družinski člani/-ce, in če zapor dovoli (so na posebnem seznamu), tudi druge osebe. Obisk traja največ dve uri. Nekatere zapornice so se pritoževale, da so obiski prekratki saj njihovi svojci porabijo veliko več časa za pot, kot pa do pri njih na obisku.

Velik problem predstavlja tudi to, da so s prihodom v zapor izgubile stik s šolo, socialnimi institucijami, s svetom zunaj (aktivnosti otrok), z zdravniki in ne morejo opravljati vseh aktivnosti, ki so jih opravljale pred odhodom v zapor in za katere se pričakuje, da jih opravlja mati. Zapor jih pri tem omejuje in svoje materinske vloge ne morejo opravljati tako, kot si one želijo, in tako, kot se od njih pričakuje. Na ta del 'materinjenja' nimajo vpliva in se s to nemočjo zelo težko soočajo. Nekatere imajo konflikte s skrbniki, ki jih zato potem odrežejo od informacij ali pa otrokom prikrivajo, kje se nahajajo, zapornice pa ne morejo ničesar storiti.

Zapor zaznamuje prihajanje in odhajanje, vendar je kljub vsemu zapor tudi socialni prostor, v katerem se med zapornicami odvija interakcija. Je prostor odtujenosti, izoliranosti, nostalgčnosti, rutine, monotonije in predvsem čustvene prikrajšanosti. Izgubo osebnega stika z družino in s socialnim okoljem nekatere zapornice nadomestijo z oblikovanjem 'nadomestne družine' v zaporu, ki jim pomaga, da se soočajo z izgubo stikov z družino. Kljub vsemu med zapornicami obstaja solidarnost, vzajemna pomoč in prijateljstvo. Eva je na primer povedala, da se matere med sabo veliko pogovarjajo in ko poslušajo, kakšne težave imajo druge, se z njimi primerja in ji je lažje, ker ima v primerjavi z njimi zelo mirno situacijo.

Odnosi in prijateljski odnosi v zaporu nastajajo v posebni situaciji in so posledica spleta okoliščin in nujnosti; tako se zapornice zavedajo, da so omejeni samo na čas, ki ga bodo preživele v zaporu, to pa vpliva tudi na naravo in intenziteto teh odnosov. Nekatere intervjuvanke so povedale, da v zaporu ne moreš sklepati prijateljstev, saj se s takimi ljudmi v zunanjem svetu nikoli ne bi družile. Poleg tega večina zapornic svoje interese postavlja pred

druge in vedno obstaja možnost izdaje, kar ustvarja sumničavo vzdušje. Prijateljstva so zato nenehno na preizkušnji.

»Prijateljstvo v zaporu ne obstoja. Pač smo vse skupaj, ker smo v to prisiljene. Jaz sem se na eno zelo navezala in jo imam zelo rada, a ne pričakujem, da se bova po koncu zapora še kdaj videli. Zdaj hodi na vikende, jaz pa ostanem tukaj sama. Kmalu bo šla domov, jaz bom ostala tukaj. Že sedaj mi je hudo. Tako gre to s prijateljstvi v zaporu.« (Nika 2016)

Lina je rekla, da si v zaporu sam. Ko ji je hudo, se lahko zaupa samo eni osebi, s tremi ostalimi se pogovarja, z ostalimi pa nima stikov.

»Zapor je kompromis, hišni red in prilagajanje. V zaporu ne smeš biti šibek, ne smeš jokati, alfa zapornice vplivajo na tvoj odnos z drugimi zapornicami. Če si ne izboriš svoje pozicije, te izkoriščajo, lahko nad tabo zganjajo tudi psihični teror.« (Lina 2016)

Nekatere zapornice so zaupne osebe našle tudi med delavci/-kami zapora. Nekatere so povedale, da med zapornicami vladajo slabi odnosi, da so med sabo nevoščljive, negativne in da so nekatere primitivne, da si kradejo, dogajajo se tudi konflikti med njimi.

Nekatere zapornice si z oblikovanjem nadomestnih 'zaporniških družin' v zaporu olajšajo bolečino zaradi fizične in psihične izolacije, izgube osebnih stikov z družino, še posebej z otroki. Tako si pomagajo pri prilagajanju na življenje v zaporu in premagovanju kriz. V krogu drugih žensk si poiščejo varen prostor, da izrazijo svoja čustva in dobijo podporo in razumevanje in hkrati občutijo podobne bolečine drugih. V teh zaporniških družinah nekatere zapornice prevzamejo vloge moških, očetov, možev, sinov, dedkov (Benedict 2009). Prav tako te družine oz. starejše zapornice poskrbijo, da se nove zapornice lažje prilagodijo in jim pri tem pomagajo z nasveti in izkušnjami in jih to, da lahko komu pomagajo, navdaja s ponosom (Benedict 2009). Druge zapornice se od ostalih zapornic izolirajo in igrajo strategijo distanciranja, da bi s tem sebe postavile v 'boljši položaj' in tako zmanjšale svojo zaporniško identiteto. Ne najdejo svojega mesta v enospolnem svetu, vrednostnem sistemu in mentaliteti ostalih zapornic (Tripp 2009).

K težavnim odnosom zagotovo prispevajo tudi bivanjske razmere, v katerih živijo:

»Predstavljajte si, da spite v sobi skupaj s 10 ženskami, od tega nekatere smrčijo, nekatere ne skrbijo za higieno, nekatere ne pustijo, da bi odprli okno in vse imamo samo en umivalnik in en wc.« (Ida 2016)

»V sobi za obiske, kjer istočasno sedi tudi 15 ljudi se moram pogovarjati osebne stvari s partnerjem, medtem ko za sosednjo mizo vpijejo in se kregajo. Kako lahko tako obdržim zakon?« (Ida 2016)

Vesna ima občutek, da je v zaporu izgubila dostojanstvo. Večina intervjuvank ima občutek nemoči. Nekatere so opisale emocionalne bolečine, ki so jih doživele ob odvzemu 'sveta tam zunaj'.

»Ko sem prišla v zapor, sem izgubila upanje, vero, moralno me je popolnoma potrla.« (Ana 2016)

Uteho je našla v molitvi.

Najtežji so prvi meseci bivanja v zaporu.

»Ko sem prišla v zapor, sem bila 5 mesecev kot zombi. Dobila sem močno dozo antidepressivov. To dobiš tako, brez kakršnegakoli problema. Doživela sem živčni zlom. Bila sem popolnoma sama.« (Lina 2016)

Nekatere zapornice so razvile drugo prilagoditveno strategijo stanja duha (angl. 'State Of Mind'). Struktura življenja v zaporu jim omogoča, da imajo čas zase. Nekatere si zadajo cilj in shujšajo ali postanejo fizično aktivne. Lina je v zaporu shujšala 15 kg.

Elza je v zaporu spet našla sebe. Spremenila se je, notranje je srečna in to je najbolj pomembno. Zapor je zanjo neke vrste študijski center.

»Prvič v življenju imam čas, da sedim na klopci v parku pred zaporom in poslušam ptičje petje. Naučila sem se tujega jezika, študiram to, kar sem si že dolgo želela, pa nikoli nisem imela časa za to.« (Elza 2016)

Ida je zapor izkoristila za svojo rast. Prek dela se je naučila veliko novega in je ponosna, da je iz zelo slabih razmer potegnila najboljše zase.

Lina je povedala, da se v zaporu počuti zavarovana – ni položnic, šefov, umazanega perila.

»Obzidje te varuje pred vsem. Zunaj te čakajo resnični problemi.« (Lina 2016)

Nekatere intervjuvanke svoj moralni svet in neodvisnost vzdržujejo s primerjanjem z drugimi zapornicami, ki jih vidijo v slabši luči, inferiorno. To je tudi ena izmed strategij za zmanjševanje oz. odmik od njihove zaporniške identitete. Nočejo biti del te skupine ljudi. Ena sogovornica se je popolnoma izolirala in si našla delo, ki ji omogoča, da se večji del dneva lahko odmakne od vseh.

Ida je rekla, da jo je zapor okrepil. Vendar samo navzven.

»Navznoter trpim, vendar tega ne kažem navzven. Te notranje bolečine ne moreš dati ven, seveda to vpliva na zdravje, tako fizično kot psihično.« (Ida 2016)

»Tukaj ne moreš narediti nobene poti. Lahko delaš samo korak za korakom. Mišji! Ne moreš si postaviti kakršnihkoli ciljev.« (Ida 2016)

Nekatere zapornice se počutijo kot nemočne žrtve sistema, niso odgovorne za svoje probleme, za druge je to, da imajo otroke, največji problem:

»Če ne bi imela otrok, bi mi bilo v zaporu super!« (Lina 2016)

Na vprašanje, kaj najtežje prenaša v zaporu, je Ajda odgovorila:

»Vse je enako težko, tudi to, da si ne morem skuhati, oprati perila s svojim pralnim praškom...« (Ajda 2016)

Pogledi nadzora, ki so za zidovi zapora, pa ostajajo v zavesti posameznic tudi takrat, ko ga te fizično prestopijo: ko gredo na vikend izhode domov ali na izhode, ki jih dobijo kot ugodnost. Pravila in bioritem zapora sčasoma postanejo del samoumevnosti posameznic, ki ta pravila upoštevajo, saj jim prinašajo ugodnosti.

»Ko sem za vikend doma in z otroki, gledam na uro in pomislim, kdaj bom imela naslednji raport.« (Ida 2016)

Zastavila sem jim vprašanje, kakšen je dober dan v zaporu. Večino je vprašanje presenetilo. Odgovori so bili:

- *»Kadar je zunaj sonce, kadar delam in nimam konfliktov z drugimi, kadar delajo zabavne paznice.«*
- *»Da hitro mine, da sem lahko v sobi in kaj ustvarjam.«*
- *»Dober dan je samo dan, brez dober, traja 48 ur.«*
- *»Če lahko zvečer zaspim.«*
- *»Kadar zjutraj v miru pokadim cigaret, se družim s prijateljicami, pojedemo, se smejimo in si pripovedujemo vice.«*
- *»Kadar se zjutraj zbudim dobre volje.«*
- *»Kadar delam.«*
- *»Kadar pokličem domov in izvem kakšno lepo novico.«*
- *»Vsak dan, ko zvečer slišim otroke. Potem lahko zaspim z nasmeškom.«*

Slab dan v zaporu pa je:

- *»Psihično naporen, nekaj obljubijo in potem se to ne zgodi.«*
- *»Če ponoči ne morem spati.«*
- *»Kadar se zjutraj zbudim slabe volje.«*
- *»Vsak dan je zvečer slab dan, ker moram nekako zaspati v sobi s še 9 zapornicami, nekatere smrčijo.«*
- *»Kadar izvem kakšno slabo novico, kadar imam kakšne zdravstvene težave.«*

Dve intervjuvanki sta mi povedali, da sta o življenju v zaporu napisali knjigo, v kateri opisujeta dejansko življenje in razmere in jo bosta izdali, ko prestaneta zaporno kazen. To je bila zanju neke vrste samo-terapija, hkrati pa želita, da družba izve, kaj se dejansko dogaja v zaporu na Igu.

Če zaključim, je bil moto skoraj vseh intervjuvank naslednji: *»Važno, da preživim ta zapor.«* Nekatere poskušajo preživeti zapor v izolaciji od drugih, spet druge pa v različnih skupinah, s prijateljicami in iščejo način za spopad z življenjem izza rešetk.

Večina intervjuvank se počuti, da vlogo matere opravljajo neuspešno. To velja tudi za vse ostale vloge, vendar to najtežje sprejemajo in najbolj vpliva na njihovo kakovost življenja. Občutek njihove neuspešnosti se še poveča, če nimajo rednih stikov z otroki ali če imajo otroci težave.

Iz zgoraj opisanega lahko povzamemo, da tudi ko se zapornice prilagodijo življenju v zaporu in si najdejo svoje mesto v njem, predstavljajo ključno povezavo z zunanjim svetom in njihovim preteklim življenjem družina in predvsem otroci. Prav tako so obiski in stiki z otroki in družinskimi člani za zapornice izredno pomembni in pri večini tudi osrednji motiv za lažje preživetje v zaporu, hkrati pa tudi naporni, saj se takrat srečata vlogi matere in zapornice, ki ju zaznamujejo občutki sramu, krivde, nemoči in zapleteni odnosi s skrbniki in z drugimi družinskimi člani.

Nemoč, da niso več vključene v vsakodnevno življenje otrok in ne morejo opravljati materinskih nalog, ki jih od njih pričakuje, jim daje močan občutek nemoči. Nekaterim zapornicam pomaga, da se vključijo v t. i. zaporniške družine in si v zaporu oblikujejo neko nadomestno družino, s katero lahko delijo svoje stiske in probleme, spet druge se izolirajo od vseh. Čas, ki ga imajo samo zase, nekatere izkoristijo za osebno rast.

Za matere v zaporu je materinska identiteta tako pomembna, da ta vpliva na njihovo obnašanje v zaporu in na njihovo zaporniško identiteto. Podrejajo se pravilom zapora in se trudijo, da bi dobile čim več ugodnosti in prostih izhodov. Nekatere se počutijo nemočne in žrtve sistema, spet druge poskušajo iz danih razmer potegniti največ zase.

Po odhodu iz zapora imajo velika pričakovanja do sebe tako glede odnosa z otroki kot tudi glede življenja, hkrati pa jih skrbi, da zamujenega časa ne bodo mogle nadomestiti in da gre življenje naprej mimo njih in ne vedo, kako bodo spet našle svoje mesto v njem.

3.2.2 Soočanje z omejitvami in izgubami

Poleg tega, da zapornice občutijo močno krivdo zaradi kriminalne preteklosti in zaradi tega, ker so zapustile svoje otroke, morajo sprejeti podrejeno vlogo, se prilagoditi organizaciji in življenju v zaporu ter sprejeti zaporniško kulturo (Benedict 2009). Ta proces 'socializacije' na zapor kot nov in izjemen socialni prostor ne vpliva enako in v enaki meri na vse zapornice. Moč tega vpliva je še posebej izrazita pri zapornicah, ki so matere. Materinstvo, ki se zdi kot naravna pravica za večino žensk, postane za zapornice privilegij, ki jim je v zaporu odvzet. Mati je še vedno ljubeča figura, statusa moralnega vodje družine pa ne morejo imeti več, ni

več posrednica med otroki in npr. šolo in pri aktivnostih otrok, kot je lahko bila pred nastopom kazni.

»Kazen je najhujša ravno na področju materinstva«. (Lina 2016)

Nekatere intervjuvanke imajo težave s prilagajanjem in občutek, da se je čas ustavil – zamrznile so v času (frozen in time) in ne morejo spremeniti svoje vloge matere zaradi sprememb, ki so se zgodile v sami strukturi družine. Ostale so v preteklem času in se ne morejo soočiti s spremembami, ki so nastale. Nekatere nimajo stika z otroki, z možem. Ta negotovost, da ne vedo, kaj se dogaja z možem in otroki, jih spravlja v obup. Ne morejo opravljati nobene izmed dejavnosti, ki jih od njih kot mater družba pričakuje. To bi si želele, vendar družina zavrača stike z njimi.

Posebej matere majhnih otrok prej še nikoli niso kar zapustile otrok, skrbi jih, kako poteka vsakdan otrok.

»Zgubljam občutek, koliko moram še fizično skrbeti za otroka – ali naj mu slečem pulover, če mu je vroče, ali zna to narediti sam. Počutim se kot tujka, ker ne vem, kaj že otrok zna in česa ne zna.« (Ajda 2016)

Poleg tega, da je bila ta ločitev od otroka zelo stresna, se je moral še otrok preseliti v drug dom.

Vesna je povedala, da jo neprestano skrbi, da bo izgubila povezavo z otroki, ni prepričana, ali je za otroke res dobro poskrbljeno, skrbi jo, ker ne ve, kaj otroci razmišljajo in kako razumejo njen zapor. Zelo si želi stikov, vendar družina to zavrača.

Obiski otrok predstavljajo čas, ko se srečata vlogi matere in zapornice. Obiski potekajo v zaporniškem okolju, kjer je mati v podrejenem položaju; mora se podrežati pravilom in urniku zapora, svojega življenja ne more popolnoma kontrolirati. Zapornice na Igu lahko nosijo svoja oblačila, kar zagotovo omili vpliv okolja na vse prisotne. Poleg tega so ravno obiski, ki naj bi služili povezovanju zapornice in njene družine, pogosto tudi srečanje s preteklimi travmatičnimi doživetji in spomini. Obiski omogočijo otrokom, da pokažejo svoja čustva in reakcije na vse spremembe.

Da je vzdušje med obiski pozitivno za vse vpletene, je izjemno pomembno. Izkušnje obiskov pa so v zaporu na Igu zelo odvisne od popolnoma neprimernih prostorov, ki so na voljo za obiske in v katerih zasebnost ni mogoča, od rigidnega urnika, kar samo še dodatno otežuje čustveno težo in stres, ki jo obiski nosijo že sami po sebi.

V zaporu je vsem obiskom namenjena samo ena soba, ki je za obiske otrok popolnoma neprimerna ter še sobica namenjena obiskom otrok, ki je opremljena z igračami ter opremljena tako, da je za otroke primernejša in prijetnejša (poslikave, otroško pohištvo). Ker je samo ena, je v njej lahko samo družina, ki pride prva. Večinoma pridejo na obiske otroci skupaj s skrbniki ali z družino in morajo zapornice že tako omejen čas razdeliti na vse obiskovalce. Časa, da bi bile same samo z otroki, ni.

Zapornice lahko s svojo družino komunicirajo po telefonu, s pismi in z osebnimi obiski. Telefonski stik in osebni obiski so omejeni na določene termine. Pri manjših otrocih je telefonski stik popolnoma neprimeren.

Nekatere intervjuvanke so povedale, da nočejo, da bi jih otroci videli v zaporu, 'za steklom' in so otrokom dovolile, da pridejo na obisk šele, ko so dobile polodprti režim in so šle lahko skupaj z otroki v park. Prav tako mame, če vidijo otroke, ki med temi obiski trpijo, občutijo krivdo za to in raje predlagajo, da otroci pridejo bolj redko. Vse so izpostavile, da so prostori popolnoma neprimerni, prav tako pa tudi v parku ni recimo nobenega igrala za otroke.

»Vsak pride k meni na obisk s svojim paketom problemov. Tudi jaz ga imam in to velikega. Kako naj v omejenem času v majhni sobici, kjer je skupaj zaprtih tudi po 15 ljudi in se vsi tlačimo za eno malo mizico vsi zložimo te svoje pakete problemov na mizo in se o njih pogovorimo?« (Eva 2016)

Ajdo najbolj spravlja v stisko to, da želi otroka vzgajati z zgledom, kar pa v zaporu ni možno.

Na vprašanje, **kako otroci prenašajo ločitev** od njih, so nekatere zapornice opisovale, da so otroci postali apatični do vsega, nekateri so se odvrnili od njih in zavračajo stike, nekateri so se izolirali od družbe, popustili so v šoli, predčasno so odrasli in morali prevzeti odgovornosti, ki jim niso kos, težko se prilagajajo novim razmeram in v novih okoljih 'pričenjajo od

začetka'. Nekatere so opisale, da so šli otroci v razvoju v regresijo. Ob tem je imela večina intervjuvank močan občutke krivde.

Družine, ki so se odločile, da otrokom ne bodo povedale, kje točno je mama in jim lažejo, da je v bolnici, v tujini, službi itd., to počnejo z namenom zaščite otroka, hkrati pa tvegajo, da bodo otroci izvedeli resnico v šoli ali od okolice, kar jim bo povzročilo še dodatno travmo in nezaupanje. Otroci tako nimajo možnosti, da bi izrazili svoja čustva ob izginotju mame in pokazali, da jo pogrešajo. To pomeni, da za probleme otrok ni vedno kriva samo zaporna kazen matere, temveč tudi ravnanje in reakcije skrbnikov in okolice.

Veliko zapornic želi zmanjšati stik otrok z zaporom. Prav tako tudi one odmislijo, kako poteka življenje zunaj zapora, ker je bolečina prevelika, da bi se z njo soočile. Na tak način poskušajo zavarovati sebe in družino, še posebej želijo otrokom prihraniti izkušnjo zapora. Nekatere nočejo, da jih otroci vidijo v okolju zapora. Mlajšim otrokom razložijo, da so v službi, pri starejših otrocih pa se obiskom raje odrečejo.

»Sin je na začetku veliko jokal, predstavljal si je, da živim v sobi z rešetkami, zdaj, ko vidi, da grem lahko v park, mu je lažje. Hčerka ne ve, da sem v zaporu. Misli, da tukaj delam. Nihče ne ve, kje sem, razen moje sestre. Če kdo vpraša otroke, mu rečeta, da mama dela. V šoli imata razgovore s psihologinjo. Ko bosta imela birmo, so mi odobrili izhod.« (Eva 2016)

Intervjuvanke so prav tako povedale, da so ob koncu obiskov v stresu in imajo občutek velike praznine.

Na vprašanje, kaj najbolj opiše spremembe, ki so se zgodile v vaši družini, ko ste odšli v zapor, je večina intervjuvank odgovorila, da ravno težave z otroki. Nekatere so izpostavile, da jih otroci v zaporu ne morejo videti v dobri luči ne glede na to, kaj storijo. Skrbi jih, da zato, ker otroci mislijo, da so one slabe mame, mislijo tudi, da so tudi oni slabi. Skrbi jih tudi, kakšna bo cena za to, da so vsi, tako one kot otroci, utišali svoja čustva, ne govorijo več odprto o jezi, strahovih, ker za to ni časa niti varnega prostora.

3.2.3 Identitetna difuzija, percepcija vloge matere in vloge zapornice

Pred prihodom v zapor je imela vsaka od zapornic več vlog, ki so se menjavale tekom dneva, leta in samo v izjemnih primerih so si te vloge nasprotovale. S prihodom v zapor so izgubile večino teh vlog, tiste, ki so jih obdržale, pa so bistveno spremenile svoj pomen. Ena ključnih vlog je ravno materinska. Pri načinih za prilagajanje na življenje v zaporu sta možni dve orientaciji – individualna in kolektivna.

Kljub izgubi materinske identitete oz. njeni spremembi, matere v zaporu iščejo načine, da bi svojo materinsko vlogo prilagodile življenju v zaporu. Zanimalo me je, kakšne so njihove strategije za upravljanje svoje identitete ter obeh vlog – zaporniške in materinske ter kakšne strategije so oblikovale za odnos z otroki kljub omejitvam, ki jih prinaša zapor, kako se spopadajo z negativnimi občutki predvsem zaradi izgube stikov z otroki. Hkrati z nujnim spreminjanjem svoje materinske vloge morajo v zaporu preusmeriti svoj fokus z družine nase, s čimer se prilagajajo novim okoliščinam svojega življenja.

Odmik iz realnega življenja in obilje časa jim omogoča razmislek o posledicah svojih dejanj in o vplivu odsotnosti na otroke, saj ne morejo uresničiti idealističnih pričakovanj materinstva, ko živijo za rešetkami kot zapornice in brez otrok.

Skozi zgodbe o njihovih družinah in svojem materinstvu so zapornice v intervjujih opisale, kako se je v zaporu spremenila njihova vloga matere v primerjavi z življenjem na svobodi.

Domnevam, da je sprememba materinske identitete element identitetne difuzije. Skozi intervjuje sem identificirala tri načine, s pomočjo katerih matere opravljajo svojo materinsko vlogo iz zapora, pri čemer le drug način lahko imenujemo strategija, saj gre za njihovo aktivno vlogo, medtem ko pri tretjem načinu ne gre za izbiro:

- 'Nespremenjene matere' v zaporu svoje vloge niso spremenile in na enak način opravljajo svojo vlogo matere, čeprav so v zaporu.
- 'Spremenjene matere' so svojo vlogo spremenile in sprejele vse omejitve zapora. Gre za izbiro med omejenimi možnostmi.
- 'Odsotne matere' so se svoji vlogi odrekle ali jim je bila odvzeta, ker z otroki ne morejo imeti stika. V tem primeru matere sploh nimajo nobene izbire.

Iz zgodb so pri zapornicah razvidne spremembe načina dojetja same sebe skozi čas. Ko zapornice živijo zaporniško življenje brez svojih otrok, poskušajo aktivno rekonstruirati materinsko vlogo. To je mogoče, ker je materinstvo socialni konstrukt, ki ga je mogoče spremeniti ali redefinirati (Boss 2006). Strategija delovanja v teh okoliščinah je tudi konstrukcija idealizirane samopodobe – 'jaz sem najboljša mama' – in aktivne udeležbe v življenju otrok, ki lahko kljub omejitvam življenja v zaporu materi pomaga odpraviti nekaj negotovosti in stresa. Nekatere zapornice občutke žalosti zaradi mnogoterih izgub in jezo zanikajo, kar prekrijejo z uporabo antidepresivov ali pa zdrsnejo v stanje depresije in imajo vedenjske težave (Clark 1995). Spreminjanje materinske vloge kot dela identitete je kreativen proces, ki je za marsikatero zapornico, ki je imela kup nerešenih težav že pred prihodom v zapor, lahko zelo naporen.

V nadaljevanju opisujem omenjene tri vzorce oz. strategije.

3.2.3.1 Nespremenjena mati

Tri od vseh intervjuvank sem razvrstila v skupino 'nespremenjena mati'. Navajajo, da se njihova vloga tudi v zaporu ni spremenila

Eva ima dva otroka, vsak ima svojega očeta. Z očetoma nima stikov. Z otrokoma je bila zelo povezana. Zdaj za otroka skrbi novi partner. Še vedno se trudi biti enaka mati, kot je bila prej. Otroka vse vpraša, ni popustljiva in jima pove, da če bosta pridna, bosta lahko prišla k njej na obisk, sicer pa ne. Obisk pri mami je za otroka nagrada in ugodnost. Na začetku njene zaporne kazni sta otroka še 14 dni po obisku pri njej jokala, bruhala in bila zelo zaprta vase. Zelo jo skrbi šola pri obeh otrocih. Sin je v 8. razredu in ne sme se zgoditi, da bi v šoli popustil. Čuti in jima sporoča, da je šola zelo pomembna. Eva je rekla 'otroka mi morata vedno pokazati, kaj delata v šoli'. Otrokoma je povedala, da naj spoštujeta to, kar imata, in naj ne delata napak, saj bosta samo tako lahko kaj dosegla v življenju. V zaporu gleda na uro in razmišlja, kaj ob tej uri delajo doma.

Evi stik z otroki pokaže, kako je bilo v preteklosti, vendar zdaj zaradi zapora ne more več biti tako, bo pa takoj, ko pride iz zapora, spet isto.

Sonja – ima dva otroka, z dvema očetoma. Pred zaporom je živela skupaj z otrokoma. Skrbniki jo glede vzgoje vse vprašajo. Otrokoma je rekla 'bodita pridna in vse ubogajta,

potem bo tudi mamica vesela'. Sama je omejila stike z otroki, ker imajo doma preveč dela. Otroka imata veliko aktivnosti in pri tem ju zelo spodbuja. Sta zelo navezana nanjo in po obiskih jokata. Vedno jima nekaj obljubi, če ne bosta jokala. To obljubo otrokoma izpolnijo skrbniki, ker je ona ne more. Zelo jo skrbi glede otrok, zdita se ji zaprta vase, nista več tako živa in razigrana. Jezna je, ker otrokoma nikoli ne bo mogla dati tega, kar zdaj zamuja.

Sonja s tem, da daje skrbnikom navodila glede vzgoje, kaže, da je ona edina, ki lahko pravilno skrbi za otroke in da so skrbniki samo njeni začasni nadomestki.

Lina ima dva najstniška otroka, za katera skrbi oče. Takoj po odhodu v zapor je za nekaj časa izgubila vse stike z otrokoma in družino. Tudi zdaj oče noče pripeljati otrok na obisk. Kljub temu, da ima zelo malo stika z otrokoma, ni spremenila svojega razumevanja, kaj pomeni biti mama. Njena čustva so se med intervjujem spreminjala od jeze, ker ji oče ne pripelje otrok, do žalosti. Še takrat, ko so otroci prišli na obisk, je igrala, da je sproščena. Otrokoma je rekla, da je OK tudi takrat, če ne prideta k njej na obisk. Zelo je zmedena in ne more razumeti, zakaj je družina prekinila stike z njo. Ne ve, kaj se doma dogaja, kar za njo predstavlja velik stres. Na različne načine poskuša izvedeti, kaj se doma dogaja. Misli, da otrokoma grdo govorijo o njej in da jima 'perejo glavo'. Ko je izvedela, da hčerka ni praznovala rojstnega dne, ker ji je prej vedno ona organizirala zabavo, zdaj pa je ni mogla, ji je bil to dokaz, da je nepogrešljiva v življenju otrok in da bi, če bi bila še vedno z otroki, počela vse enako, kot je pred zaporom. Bolečino zaradi prekinitve stikov otroki primerja z bolečino pri spolni zlorabi. Zelo jo skrbi, da bosta otroka za vse napake, ki jih bosta naredila v življenju, krivila njo in da ji bosta obrnila hrbet. Zelo si želi stika z otrokoma, kljub temu pa je rekla, da bi bilo mogoče lažje, če bi ji otroka rekla, da je nočeta videti, dokler ne pride iz zapora.

Linina zgodba pokaže, da pomanjkanje stika z otroki otežuje materi prestajanje kazni v zaporu, da bi redefinirala svoje materinstvo. Zatakajena je času, ne ve, kaj se dogaja, kar ji povzroča velik stres. Na nek način bi rada vedela, kaj se doma dogaja, po drugi strani pa ob tem trpi. Zelo lepo govori o obdobju pred zaporom.

3.2.3.2 Spremenjena mati

Dve od intervjuvanih mater sta svojo vlogo matere med življenjem v zaporu spremenili. Ena izmed značilnosti je med drugim tudi ta, da otrok ne poskušata disciplinirati in vzgajati,

predvsem zaradi pomanjkanja stika z njimi. Želita, kolikor je le mogoče, graditi odnos z njimi in ohranjati povezavo.

Ajda je mati enega otroka, ki se trudi iskati nove načine, da obdrži stik s hčerko. Kadar pride hčerka na obisk, jo predvsem poskuša napolniti s svojo energijo, slišati in videti. Ko se mora posloviti od otroka, je ustvarila poseben ritual, ki slovo spremeni v zabavno igrico in olajša slovo. Zaveda se, da mora podpreti stare starše, ki skrbijo za otroka, ve, da so drugačni in drugače vzgajajo, kot bi ona, vendar to, da pozna njihove 'napake', vidi kot prednost, da jih bo kasneje lahko popravila. Tudi, ko je bil otrok bolan, se je zavedala, da mora dati staršem podporo v skrbi za otroka, tudi če bi ona ravnala drugače. V zaporu vsak dan razmišlja in naredi kaj ali napiše in to pošlje otroku po pošti. Prav tako izdelava kakšen izdelek in ga ob obisku podari otroku. Nazadnje je naredila igračko in z njo spala, da je potem, ko jo je izročila otroku, dišala po njej. Povedala je 'mama v meni kljub temu, da sem v zaporu, še vedno raste, le spremenila se je'. Meni, da je inteligenca čim hitreje prilagajanje okoliščinam.

Ida ima tri otroke, živijo pri babici in pri očetu. Pred zaporom so vsi otroci živeli z njo. Za vikende, ko ima izhod, poskuša nadoknaditi ostale dni, ki jih preživi v zaporu. Otroke je že pred zaporom pripravila na to, da bo šla v zapor, da bi zmanjšala šok ob njenem odhodu. Zelo skrbi, da v zaporu ohrani čisto glavo in poskuša voziti slalom med vsem, kar jo obdaja, da ne izgubi še tega, kar ima. Prve tri mesece ni pustila otrokom, da bi prišli na obisk, ker jim je hotela prihraniti šok zapora. Zaveda se, da tega odnosa, ki ji je zdaj odvzet, ne bo mogla nikoli nadoknaditi. Zanja je največja kazen, da ne more biti z otroki. Ko je šel otrok prvič v šolo, je ni bilo zraven – tega ne bo mogla nikoli nadomestiti. Zaveda se, da babica otroka ne vzgaja in ne skrbi za njegove vzgojne potrebe, bolj skrbi za njegove fizične potrebe. Na začetku ji babica ni povedala za težave z otrokom, ker ji je hotela to prihraniti, vendar se je kasneje izkazalo, da bi Ida kljub temu lahko ukrepala, pa ni mogla, ker ni vedela za problem. Babica je ugotovila, da to ni prav in ji zdaj odkrito pove o težavah otroka. Otroku ji je rekel, 'mami, jaz sem ponosen, da si v zaporu in da nisi zbežala, da si poštena in nosiš odgovornost za svoja dejanja'.

Ida se v času, ki ga preživi v zaporu, trudi ohraniti trezno glavo, da bo lahko po odhodu iz zapora živela normalno življenje. V zaporu veliko dela in se zato počuti koristno in tudi cenjeno. Poskuša z najmanj škode preživeti zapor in ta čas olajšati tudi otrokom. Še vedno

lahko izpolni nekaj materinskih nalog, vendar ne toliko, kot bi si želela. Rekla je, da 'zapor najbolj poškoduje otroke, najbolj škodljive posledice ima za družino. Kazen poškoduje ljudi, ki nimajo nič s tem'.

3.2.3.3 Odsotna mati

Štiri od intervjuvanih zapornic sem uvrstila v kategorijo odsotnih mater. Navedle so različne razloge za njihovo odsotnost, kot so:

- odrasli otroci,
- iz zavora je preveč težko vzgajati otroke,
- ko so zaprte, niso sposobne biti aktivne mame.

Tudi že pred zavorom so imele težave z otroki, ker niso živele z njimi.

Taja ima dva otroke, eden je v rejništvu, za drugega skrbi njena mama. Z mamo enkrat na teden govori po telefonu in mama ji pove, kdaj bo pripeljala otroka na obisk. Stikov z otrokom, ki je v rejništvu, nima. Ko je še imela stike z rejnico, ji je ta povedala, kako se otrok razvija in kako napreduje. Otrok ima zdravstvene težave, ker je med nosečnostjo jemala drogo. Ko se je to zgodilo, ji je bilo hudo, vendar ji zdravniki niso povedali, da je droga tako nevarna za otroka. Otroka ji pomenita vse na svetu in bi rada, da bi bila tudi kdaj skupaj, saj se že pet let nista videla. Ko pride sin na obisk, ga je vedno vesela, objame ga, poboža, sin ji sedi v naročju in se z njo pogovarja, pripoveduje ji, kaj dela doma, v šoli in s prijatelji. Sin ji pove, da jo pogreša in da bil rad z njo. Ko je bila v komuni na odvajanju od drog, ni videla otrok, le občasno so se slišali po telefonu. Ko je prišla iz komune, je bila pol leta doma, nato pa je šla v zapor. Še preden je šla v zapor, je sinu povedala, da bo šla, in zdaj se je navadil, da ni z njim. Otroka vzgaja mama, Taja mu da le občasno kakšen nasvet, recimo glede cigaret mu reče, da ni fino kaditi. Za otroka, ki je v reji, je nič ne skrbi, saj se z rejnikom dogovarja mentorica oz. pedagoginja v zaporu. Prej, ko ni bila v zaporu, je z njim komunicirala sama. Njen glavni cilj je, da se v zaporu odvadi droge in pride ven normalna. Kljub temu se počuti mati.

Pina ima štiri otroke in je v zaporu na zaprtem oddelku. Je povratnica in ni prvič v zaporu. Bila je v zaporu tudi v tujini. Z enim otrokom je zanosila med služenjem kazni. Dva otroka sta že samostojna, dva pa živita v rejniški družini. Rejnici popolnoma zaupa, ker vse naredi za otroke. Sama je izrazila željo, da naj otroci ne hodijo vsak teden na obiske, ker jim je na

obiskih dolgčas, lačni so in žejni. Pridejo dvakrat na mesec za dve uri. Kadar jo otroci obišejo, je nasmejana in vesela, pripoveduje jim, kako lepo ji je v zaporu, pove jim, da ima prijatelje, da igra odbojko in da zelo uživa. Na otroke ima ona največji vpliv zato, ker je bila in je še vedno dobra mati. Ker je bila otrokom najboljša prijateljica in jim je dovolila, kar so si želeli, ima še vedno največji vpliv na njih. Rejnico otroci in tudi ona kliče 'mami'. Otroke je zelo spodbujala, da so sprejeli rejnico in jo vidi kot darilo v njihovem življenju. Rekla je 'otroci so bogati, ker imajo dve mami'. Tudi ko bo prišla iz zapora, bodo otroci, če bodo tako želeli, lahko ostali pri rejnici, saj se imajo tam zelo lepo. Je tudi babica, vendar vnuka še ni videla, ker živi v tujini.

Vesna je bila med drugim v zaporu tudi 3 mesece v samici. Ima dva otroka, enega že tri leta ni videla oz., praktično ves čas, odkar je v zaporu, saj ga skrbnik noče pripeljati v zapor, ker meni, da to ni primerno okolje za otroka. Ima občutek, da je popolnoma izginila iz življenja tega otroka. Sploh ne ve, če jo bo spoznal, ko jo bo prvič videl. Skrbnik je rekel otroku, da je mama v bolnici. Mora spoštovati odločitev skrbnika, ker ne more ničesar narediti. Prav tako tudi njeni starši ne vidijo otroka. Ima občutek, da otroka ne pozna in da ni nikoli živela z njim. Drugega otroka kliče, da ohranja stik z njim.

Odstotne matere so minimalno ali sploh niso vključene v vzgojo otrok, medtem ko so v zaporu, pa vendar vseeno sebe vidijo v vlogi matere. To, da niso matere, jim povzroča stres in zaradi tega trpijo, vendar svoje vloge matere ne morejo opravljati, saj so prišle do položaja, ko je to nemogoče.

Nekaj se jih je odločilo, da se v zaporu poskušajo spremeniti, namesto da bi se ukvarjale z materinstvom, ki pa je za njih vseeno pomembno in si želijo, da bi postale boljše matere.

Intervjuji z odsotnimi materami so bili krajši od intervjujev z drugima kategorijama mater, predvsem zato, ker so bila moja vprašanja usmerjena na materinstvo, te matere pa o svojem materinstvu niso povedale veliko.

Matere so v zaporu pogosto razpete med življenjem v zaporu in odgovornostjo do družine zunaj zapora. Močne povezave z zunanjim svetom jim lahko zapletajo dnevno življenje, saj so nemočne in nimajo vpliva na svet zunaj, kar jim povzroča zelo veliko stisko. Odsotne matere izražajo enake bolečine in žalost glede izgube svojih otrok in svoje materinske identitete kot

ostali tipi mater, vendar s tem opravijo tako, da se fokusirajo nase in se ne ukvarjajo z vprašanji, kaj se dogaja z otroki in družino izven zavora. Ukvarjanje s starševskimi odgovornostmi bi njihovo življenje samo otežilo, saj gre večinoma za odvisnice od drog.

3.2.4 Strategije, ki jih matere v zaporu uporabljajo pri upravljanju svoje identitete

Enos (2001) je v svoji raziskavi poudaril pet strategij, s katerimi lahko zapornice vzdržujejo svojo materinsko vlogo, in sicer odnosi s skrbniki otrok so za zapornice pomembni, saj jim dajejo občutek, da so otroci na varnem in da je za njih dobro poskrbljeno. Prav tako morajo ponovno redefinirati svoje pravice do otrok, še posebej v primerih, ko jim je odvzeto skrbništvo in odločitve glede otrok sprejemajo drugi, ne več one. Odvisnice od droge morajo usklajevati svojo odvisnost od droge z materinstvom.

Glavna tema celotnega intervjuja je bila dvojnost med domom oz. prejšnjim življenjem in življenjem v zaporu in konflikt med identiteto matere in zapornice. Zaradi zavora, ki spremeni njihovo identiteto matere, imajo težave z depresijami, s tesnobami, še posebej ob prihodu v zapor. Vse matere so v zaporu zaradi okoliščin prisiljene preoblikovati svojo percepcijo materinstva in ga preoblikovati tako, da bo ustrezala identiteti matere v zaporu. Identiteta, ki so jo imele prej, izgubi pomen in pri tem so soočene z nasprotjem, saj želijo minimizirati zaporniško identiteto ter delajo za ohranjanje materinske identitete, ki so jo imele pred nastopom zaporne kazni. Pri tem se morajo soočiti z vsemi izgubami in omejitvami, ki jih imajo v zaporu glede materinstva.

Udeleženke v intervjujih so navajale, da je kljub stresu in žalosti, ker so ločene od otrok, materinstvo njihova osrednja vloga in glavna motivacija, da preživijo čas v zaporu in postanejo boljše matere. Ravno to, da so v zaporu morale dati na stran materinsko vlogo, jim povzroča velik stres, znižuje samopodobo in postavlja vprašanja o smislu njihovega življenja. Kljub temu je status matere glavni status in motivacija tudi v času zavora.

V intervjuju sem jim zastavila vprašanje, če se počutijo matere in na kakšen način, se je spremenila njihova vloga matere, ko so odšle v zapor. Ena od njih mi je odgovorila

»Vse mi lahko vzamejo, samo tega, da sem mama mi ne more vzeti nihče.« (Ajda 2016)

Kljub temu, da so jim odvzeti otroci in večina svoboščin, jim to, da so matere, daje moč za spopad z ovirami in s problemi, ki jih morajo prenašati v zaporu.

Nekaj strategij, ki so zapornicam v pomoč pri soočenju z ločitvijo od otrok, ki sta jih opisala Celinska in Siegel (Celinska in Siegel 2010) sem opazila tudi v svoji raziskavi:

- 'Biti dobra mama'

Ajda vsak dan naredi kakšno risbico, izdelek ali igrico za otroka in mu to pošlje po pošti ali izroči na obisku. Razmišlja, kaj se bo na obisku igrala z otrokom, izmišlja si nove in zabavne igrice. Vse naredi za to, da bi bila škoda ločitve za otroka čim manjša.

- Distanciranje od zaporniške identitete

Ida si je v zaporu poiskala zaposlitev, počuti se koristno in dela večji del dneva. Pri delu je sama in ji ustreza, da se ji ni treba družiti z ostalimi zapornicami. Ne počuti se del tega okolja, je pač primorana preživeti nekaj časa tukaj. Pravi, da jo samo delo rešuje, da ohranja čisto glavo.

- Mama iz zapora

»Vsak večer govorim z otroki po telefonu in vem vse, kar se dogaja. Skrbniki naredijo vse, kar rečem, zagrozila sem jim, da naj se pazijo, če me ne bodo ubogali. Če mlajšo hčerko kdo vpraša, komu je podobna, odgovori, da je cela mama.« (Sonja 2016)

- Samopreoblikovanje (angl. *Self-Transformation*)

Taja je odvisnica od droge. Povedala je, da hoče priti normalna iz zapora, odvaditi se hoče droge, da bo lahko spet živela z otrokom.

Elza je prvič v življenju našla čas zase, počne stvari, ki si jih je vedno želela in to vidi kot investicijo v njen osebni razvoj. Našla je mir in srečo znotraj sebe.

Ajda zapor sprejema kot del življenja, čeprav je zelo žalostna, se trudi okrepiti. Kot prednost vidi to, da se družina bolj povezuje in da se krepí tudi njena povezava s partnerjem. Otroku

želi biti zgled za to, kako se rešuje probleme. Zaveda se, da mora biti v dobri koži in se s tem veliko ukvarja. Podporo daje sama sebi z vajami, ki jih dela, v družini jo podpira partner, v zaporu pa socialna delavka.

- Planiranje in preoblikovanje

Ida je povedala, da jo po odhodu iz zapora čaka služba, ima partnerja in živela bo z otroki in poskušala ostati stran od vseh negativnosti s samozavestjo, da je preživela najhujše in uspela tudi v slabem poiskati nekaj dobrega zase.

- Samoobtoževanje

Lina ima močan občutek krivde, ker je ona tista, ki je zapustila otroke. Tudi mož jo krivi, da je zaradi nje izgubil službo in da zato nimajo denarja. Skrbi jo, da bosta otroka za vse napake, ki jih bosta naredila v življenju, krivila njo.

»Ko sem prestopila prag zapora, sem prenehala biti taka mama, kot bi morala biti.«
(Lina 2016)

Sonja je bila zmedena glede tega, kaj občuti in kaj lahko naredi.

»Sem na nek način. In potem spet nisem, ker ne morem biti z otroki. Imam jih v svojem srcu, vendar jim tega ne morem pokazati.« (Sonja 2016)

Ajda pogreša stik z otrokom. Pogreša dotike in vonj po svojem otroku. Pogreša tudi vsakodnevne opravke, ki so ji dajale dnevno rutino, čeprav se je nad tem prej pritoževala in je bila utrujena.

Eva je opisovala čustvene bolečine, ki jih je doživela ob odvzemu 'sveta tam zunaj' in sklenila z mislijo 'veliko hudega sem že preživela, bom pa tudi zapor'.

3.2.5 Odnos družbe

Prestajanje kazni doživljajo ženske težje, pogosteje imajo občutke krivde in sramu, ki ju občutijo bolj intenzivno kot moški, prav tako pa so v družbi izpostavljene močnejšim procesom stigmatiziranja kot moški (Noblet 2008).

3.2.5.1 *Krivda in sram*

Intervjuvanke v mojem vzorcu so krivdo povezovale tako z napačnim ravnanjem, ki jih je pripeljalo v zapor kot tudi s tem, da so zaradi tega zapustile otroke in izgubile vlogo matere.

Sram so povezovale z bolečino, ki jo doživljajo člani družine, še najbolj otroci s tem, da imajo mamo v zaporu.

Lina ima občutek krivde in sramu.

»Jaz sem kriva za vse težave otrok in cele družine, saj sem jaz odšla iz njihovega življenja in jih zapustila.« (Lina 2016)

Prav tako je žalostna, ker njena odsotnost slabo vpliva na otroke, ki ji ne zaupajo več, izgubila je stik in močne vezi z otroki. Ta krivda jo je na začetku zapora pahnila v depresijo in poskus samomora.

»Življenje sem si hotela vzeti zaradi otrok, vseeno mi je bilo, če živim, itak me otroci nimajo.« (Lina 2016)

Nekatere zapornice se počutijo krive, ker so svojim materam naložile skrb za svoje otroke. Zavedajo se, da je to za njih huda obremenitev in napor, saj so bile nenadoma iz vloge babice postavljene v vlogo nadomestne mame.

3.2.5.2 *Izguba, žalovanje, podporna mreža, pomoč*

Z izgubo je neposredno povezano tudi žalovanje in obredi, v katerih socialno okolje izkaže pomoč in podporo žalujočemu in naj bi mu bilo v pomoč, da s to osebo konča odnos v obliki, kot je potekal do sedaj. Tudi odhod v zapor je za družinske člane neke vrste izguba, v tuji literaturi to poimenujejo 'paradokсна' izguba (angl. *Ambiguous Loss*) (Easterling 2012). Gre za izgubo, ki ni konkretna, oseba je še vedno fizično prisotna, psihično pa ne več.

Člani družine se z odhodom matere v zapor prav tako soočajo s čustvi žalovanja, pri čemer nimajo nobene podpore okolice. Pogosto se zaradi stigme okolica odmakne in jih osami ali pa

zaradi stigme to storijo sami, saj od socialnega okolja ne morejo pričakovati sočutja in razumevanja. Vplivi okolice, na katero nimajo vpliva, tako samo še otežujejo njihovo soočanje z nastalimi razmerami in preprečujejo proces žalovanja (Boss 1999).

S procesom žalovanja se soočajo tudi zapornice, ki pri tem prav tako ne dobijo nobene podpore. Matere žalujejo ne samo za otroki, temveč tudi za svojo vlogo. Počutijo se nevidne, za svet so prenehale obstajati.

»Otrok je zbolel in nisem mu mogla pomagati. Edina stvar, ki sem jo lahko naredila, je bila to, da podprem mamo, ki skrbi za otroka. Imela sem grozen občutek nemoči.«
(Ajda 2016)

Matere so pogosto opisovale izgubo kontrole nad življenjem otrok z besedami 'oče vzgaja otroke tako, kot on hoče'. Tudi če se ne strinjam, ne morem nič narediti.«

»Zamudila sem prvi šolski dan otroka. Tega ne bom mogla nikoli nadoknaditi.« (Ida 2016)

Na vprašanje, ali lahko iz zapora otrokom postavljajo meje in omejitve, je večina intervjuvank rekla, da jih iz zapora ne morejo postaviti, saj niso vključene v njihovo dnevno življenje in niti ne vedo, kje in kdaj bi jih morale. Med tednom je komunikacija omejena na telefon in še to na določene ure. Veliko truda je potrebnega, da jim otroci povedo, kaj se jim dogaja in kako živijo in če bi jim še v tem času postavljale meje in pravila, se jim zdi, da bi to zelo otežilo njihovo komunikacijo in poslabšalo odnos.

»Po telefonu ne morem otroku reči, do kdaj je lahko zunaj, ker otrok točno ve, da tega ne morem preveriti.« (Ida 2016)

3.2.5.3 Stigma

V intervjujih so zapornice povedale, da jih skrbi, kako se s stigmo matere v zaporu soočajo otroci in kako težko se s stigmo, da so slabe osebe, spopadajo same. *»Vsi mislijo, da smo kriminalke in slabe osebe. Zelo veliko truda moram vložiti, da ne pričnem v to verjeti še sama«* (Vesna 2016). Razlog za to in za pomanjkanje razumevanja ter podpore družbe si

razlagajo s tem, da ljudje mislijo, da si zaradi tega, kar so storile, zaslužijo, da so v zaporu in da so izgubile otroke. Zelo se trudijo, da bi dokazale, da so dobre osebe in predvsem dobre mame.

Nekatere zapornice so povedale, da je stigma še večja, ker so bile na naslovnica časopisov, kar so videli tudi otroci. Pri tem so imele občutek nemoči, da bi pred tem zaščitile vsaj otroke in svoje najbližje, ki so morali skupaj z njimi prenašati medijski linč.

»Agonija se prične že nekaj let prej, ko trajajo sodni postopki. Komaj sem zdržala, vsak večer, ko sem dala spat otroke, sem se zjokala. Otroci so me morali zagovarjati pred svojimi sošolci in prijatelji, da nisem taka oseba, kot pišejo časopisi.« (Ida 2016)

Nekatere so dobesedno izginile, saj okolje ne ve, kje so, tudi otroci mislijo, da so v bolnici ali da delajo kje v tujini. Počasi to postane tiha skrivnost družine in nihče več ne sprašuje, kje je mati. Nekatere zapornice so v šolah otrok povedale, kje so, vendar šola tega ne sme povedati otroku.

»Na stigmo sem se navadila, kljub temu mi nekateri dajo podporo, ker sem sprejela odgovornost za svoja dejanja in sedim v zaporu, medtem ko večina tega ni storila. Predvsem pa se nisem osebno okoristila in nikogar nisem ovadila, kar ljudje tudi spoštujejo.« (Elza 2016)

Zapornice, ki so odvisnice od prepovedanih drog so označene kot uporabnice drog in kot storilke kaznivega dejanja, poleg tega pa so obsojane še zaradi odklona od družbeno pričakovane spolne vloge. Učinek stigmatiziranja se multiplicira in na koncu se pogosto poistovetijo z vsiljeno razvrednoteno identiteto.

Prav tako se s stigmo matere v zaporu soočajo tudi otroci, ki se zato v družbi počutijo drugačni od svojih vrstnikov in so zato pogosto socialno izolirani.

»Otroka sta prenehala hoditi na vse aktivnosti, ki sta jih imela prej. Hči je imela kar naenkrat samo eno prijateljico. Otroka sta se sama izolirala, ker ju nihče ne more vprašati, kje je mama. Sama sebi sta naredila svoj zapor.« (Lina 2016)

3.2.6 Spremembe identitete

Na to, da zapornica izstopi iz kroga odvisnosti, depresije in da najde moč, upanje in samozavest za spremembe, vpliva predvsem podpora, ki jo dobi od družine in prijateljev in pozitivne izkušnje v vsakodnevnem življenju, pa tudi čas. Pred spremembo se mora soočiti s svojimi problemi in ugotoviti, kaj je narobe z njenim življenjem, da se ne zaustavi na točki, v kateri postane žrtev. Da lahko postane pozitivna oseba v življenju otrok, ki jim omogoči, da postanejo samostojne osebe, si mora avtonomijo pridobiti tudi sama (Clark 1995).

»Zapor ne varuje nikogar. V zaporu se moraš varovati sam.« (Ida 2016)

3.2.6.1 Negotovost

Večina mater ne ve natančno, koliko časa bodo preživele za rešetkami. Večina upa na skrajšanje kazni, nekatere tudi na pomilostitev predsednika. Vse, ki upajo na pomilostitev, so mi povedale, da v Sloveniji še nikoli ni bila pomiloščena nobena ženska in upajo, da bodo ravno one prve.

Skrbi jih časovna nedoločenost ločitve od otrok. Tudi za matere na odprtem oddelku, ki vikende lahko preživljajo z otroki in družino, to predstavlja stres. Otrokom ne morejo natančno povedati, kdaj bodo prišle domov za stalno.

Intervjuvanke, ki nimajo stika z otroki ali je ta stik samo po telefonu, ker otroci mislijo, da so v bolnici ali v službi, skrbi, kako bo, ko bodo spet videle otroke. To, da ne vedo, kaj se dogaja z otroki, kako živijo, kaj počnejo, kako rastejo in se razvijajo, za njih predstavlja velik stres.

»Otroka že tri leta nisem videla. Ne vem, če me bo spoznal, če ga bom lahko vzela v naročje in objela.« (Vesna 2016)

»Pred sabo imam še nekaj sodnih postopkov in ne vem, kaj me čaka. Šla bi na detox terapijo vendar, če bom morala še enkrat v zapor, nima smisla, da zdaj opustim metadon.« (Taja 2016)

Mati, ki ima hčerko s posebnimi potrebami in je trenutno zelo bolna v bolnišnici, saj se ji je zdravstveno stanje po njenem odhodu v zapor zelo poslabšalo, je povedala:

»Vedno, ko zazvoni telefon na hodniku, kar otrpnem, ker se bojim, da je to klic zame iz bolnice, ki mi bo prinesel slabo novico.« (Ana 2016)

Tako matere, ki imajo redne stike z otroki in družino, in tiste, ki imajo omejene stike ali jih sploh nimajo, so povedale, da jih ta negotovost, da ne vedo, kaj se dogaja z otroki, spravlja v največjo stisko.

Večino intervjuvank zelo bremeni negotovost, kako bo potekalo njihovo življenje po odhodu iz zapora. Ali jih bodo otroci in okolje sprejeli, skrbi jih, kako bodo povedale otrokom, kje so bile in zakaj, skrbi jih, da jim bodo otroci storjena dejanja očitali, da ne bodo nikoli več imele avtoritete pri njih, da bodo dežurni krivci za vse, kar se je zgodilo v družini in tudi za vse bodoče stranpoti, ki jih bodo naredili otroci, skrbi jih, kako bodo razčistile pogosto zelo zapletene družinske razmere in ali bodo še lahko vzpostavile normalen odnos s partnerji.

3.2.6.2 Zapor kot točka preobrata

Večina intervjuvank vidi zapor kot zadnjo in edino tovrstno izkušnjo v njihovem življenju. Kazen se jim zdi tako zelo huda, da česa takega ne bi nikoli več storile. Nočejo več zamuditi razvoja in življenja otrok.

Nika je veliko let na metadonski terapiji. Otroka so ji vzeli in ga dali v rejništvo. Vmes je uživala tudi kokain. Tudi njen partner je odvisnik. Ima tri otroke, za enega ni znano, kdo je oče oziroma tega ne veda ne oče ne otrok. Ko bo prišla iz zapora, bo šla na detox terapijo in v okviru tega bo povedala otroku in očetu, kdo je oče. Noče več živeti z bremenom tega prikrivanja, saj si je otrok vedno želel izvedeti, kdo je njegov oče. Vidi, da se otroci lepo razvijajo in želi si biti normalna mati brez metadona. Če se ji njen partner ne bo pridružil na

detox terapiji, ga bo zapustila. Trdno je odločena, da ko pride iz zapora, spremeni svoje življenje. Otrokom bo povedala svojo zgodbo, saj bodo že toliko stari, da bodo razumeli.»

Večina si zelo želi, da pridejo domov in spet živijo skupaj z otroki.

Prav tako se med njimi oblikuje hierarhija sistema na podlagi družbenih vlog. V vsaki družbi na položaj posameznika najpogosteje vplivajo trije osnovni elementi: dohodek, ugled in moč. Specifičnost družbe zaprtih je, da so vse zapornice postavljene v položaj, kjer jim je odvzeta možnost formalnega družbenega razslojevanja. Mnoge raziskave kažejo, da ugled in moč pridobijo s spoštovanjem zaporniškega kodeksa, kar pomeni, da imajo večji ugled in moč tisti posamezniki/-ce, ki se obnašajo v skladu s kodeksom.

Identiteta matere regulira njihovo obnašanje v identiteti zapornice – izogibajo se težavam, da bi lahko čim prej prišle domov. Zavedajo se, da če nimajo prekrškov ali t. i. 'uradnih zaznamkov', to bistveno olajša njihovo pogajalsko pozicijo, če prosijo za kakšne ugodnosti. Ena izmed intervjuvank je povedala, da je bila na začetku zelo konfliktna, kregala se je z zapornicami in tudi s paznicami, vendar je ugotovila, da si je s tem naredila veliko škode. Večina intervjuvank se je pohvalila, da so 'na papirju čiste'.

»Neprestano moraš voditi slalom in se prilagajati, požirati vse mogoče, da se kje ne zatakneš in da ne izgubiš še teh ugodnosti, ki jih imaš.« (Eva 2016)

»Po 10 letih sem končno našla sebe. Prej sem bila senca, ki je igrala vloge, ki so jih drugi želeli od mene. To je edina prednost zapora.« (Lina 2016)

Posebej za odvisnice od droge je zapor točka preobrata tudi glede njihove materinske vloge. Zavedajo se, da niso bile najboljše matere in jim zapor predstavlja neko možnost, da se odvadijo droge in da ko pridejo iz zapora, spet zaživijo skupaj z otroki in postanejo boljše matere.

3.2.6.3 Prihodnost

Na vprašanje, kako razmišljajo o svojem življenju po odhodu iz zapora, so odgovarjale pozitivno in optimistično. Večina je najprej rekla, da komaj čakajo, da bodo spet videle otroke

v domačem okolju. Nekatere je strah, da jih otroci ne bodo poznali, da jih bodo zavrnili, da bodo za otroke tujke. Nekatere je strah, da bodo v času, ko bodo v zaporu, izgubile starševsko avtoriteto. Nekatere se zavedajo, da je preoblikovanje materinske vloge po prestani kazni dolga pot, na katero so večinoma nepripravljene in bi pri tem z veseljem sprejele kakšno pomoč. Odvisnice od drog skrbi, ali bodo zadovoljile kriterije socialnih služb, da so sposobne skrbeti za svoje otroke in dobile skrbništvo nad otroki. Nekatere imajo do življenja v prihodnosti velika pričakovanja, tako osebno in tudi glede družine. Dve intervjuvanki sta povedali, da ju čaka služba in bosta lahko takoj prispevali k preživljanju družine ter se lažje vključili v življenje.

Seveda pa večina svoje prihodnosti ne vidi jasno.

»V zaporu sem izgubila dom, ne vem, kje bom živila. Strah me je, da se bom morala neprestano truditi, da bodo otroci hoteli živeti pri meni. Vem, da bom morala pri otrocih spet vzpostaviti zaupanje, da ne bo kar naenkrat prišla policija in me odpeljala v zapor, kot se je to zgodilo.« (Lina 2016)

Sonja ima že jasne načrte.

»Prvi dan po vrnitvi iz zapora bom z otroki, drugi dan pa bomo šli z otroki in partnerji v toplice. Vsaj za en teden.« (Sonja 2016)

Veliko skrbi se navezuje na to, kako bodo spet vzpostavile odnos z otroki. Zavedajo se, da so v zaporu izgubile del starševske in osebne avtoritete.

»Zapor me je popolnoma razčlovečil. Do mene se obnašajo, kot da sem otrok, slediti moram pravilom, se držati hišnega reda in urnika. V odnosu do otroka pa moram kar naenkrat postati oseba z avtoriteto in s starševsko kompetenco. Ta preklon je nemogoč. Tudi ko grem za vikend domov, potrebujem vsaj dve uri, da preklopim in se prestavim v drugo življenje.« (Ida 2016)

»Zapora ne zanima, kam boš šel, ko boš odslužil kazen. Prav nič te ne čaka. Samo odvisnice od droge imajo vso podporo in pomoč, ostale nimamo ničesar.« (Lina 2016)

Zavedajo se, da bodo po zaporni kazni odvisne od drugih in da ne bodo mogle kontrolirati svojega življenja – nekatere bi rade, pa ne morejo zapustiti partnerjev zaradi ekonomske odvisnosti od njih.

Ob prihodu iz zapora se bo njihova situacija spremenila in v svetu zunaj zapora bodo morale najti svojo pozicijo tako znotraj družine, v poklicnem svetu, pa tudi v širši in ožji okolici, kar največkrat vključuje tudi prenašanje bremena zaporniške stigme. Imajo občutek, da bodo morale vse, ki vedo za njihovo kriminalno preteklost, prepričevati, da so dobre osebe, predvsem svoje bodoče delodajalce.

4 Diskusija

Zapor je navadno le začasna postaja za večino zapornic, ki se na to specifično okolje prilagodijo v skladu s svojimi osebnostnimi lastnostmi in sebi lastnim vedenjem, kljub temu pa vsako do njih zaobjamejo lovke nove družbe, ki se ustvari izza zidov zapora, to je družbe zaprtih. Osrednja teza, iz katere sem v raziskavi izhajala, je, da morajo matere zapornice v okviru omejitev, ki jih prinaša zapor, sprejeti novo vlogo zapornice in ob tem prilagoditi in redefinirati svojo materinsko vlogo. Pri tem uporabljajo različne strategije, ki sem jih poskusila zajeti v raziskavi. Te kažejo na potrebo po ustreznih programih, ki bi materam zapornicam pomagali utrditi njihove socialne kompetence.

4.1.1 Represivna ali protektivna vloga zapora?

Z zaprtjem kaznovanih ljudi družba za določen čas izloči 'slabe' ljudi in tako pošlje signal ostalim, da bi v prihodnje ne prestopili meje zakona, vendar pa imajo največ kriminalitete prav tiste države, ki predpisujejo in izvršujejo najhujše kazni. Prav tako policijske statistike kažejo, da zaostrovanje kazenskih sankcij ne niža stopnje kriminalitete in da ta dva pojma nista soodvisna. Veliko boljše bi bilo, če bi se naporu družbe preusmerili k spremembi splošnega družbenega stališča, ki pravi, da se danes kriminaliteta spleča.

Zapor se giblje med dvema točkama: med kaznijo in prevzgojo. Večna dilema med totalnim nadzorom in kaznijo ter prevzgojo in različnimi drugačnimi ravnanji ostaja zvesta svojemu pridevniku – večna. V zaporu iste osebe kontrolirajo in skrbijo za varnost, kaznujejo in hkrati nagrajujejo – na nek način so podobni kaznovalnemu staršu (Clark 1995). To povzroča, da se matere do otrok obnašajo, kot da so njihove vrstnice, saj so tudi same ujele v enak konflikt, ko se tudi njim postavljajo omejitve in pravila in se soočajo z nemočjo in s frustracijami do avtoritete, ki jih doživljajo v zaporu (Clark 1995). Prevzgojni programi bi morali prispevati k opolnomočenju in k spremembi strukturnih problemov vsakdanjega življenja zapornice po prihodu iz zapora, ki jih same ne morejo rešiti, vendar pa je vprašanje, kdo bi imel zaupanje zapornic, da bi lahko vodil takšne programe. Odvisnice od droge v zaporu svojo odvisnost večinoma preusmerijo na metadonsko terapijo. Treba bi bilo ugotoviti, ali je to ustrezna pomoč pri adaptaciji na novo življenjsko situacijo. Je mogoče uživanje drog ena izmed legitimnih posameznikovih izbir tudi v zaporu? Treba bi bilo upoštevati koncept odpornosti

(angl. *Resilience*). Odpornost je lastnost, ki kaže na to, kako posamezna oseba ravna, kako se odziva in se prilagaja na določeno količino stresa in travme. S pripisovanjem diagnoz depresije, samomorilnosti in s predpisovanjem antidepresivov se ustvarja zgolj nova oblika tihe odvisnosti. Pri tem se prav tako postavlja vprašanje velike uporabe antidepresivov in drugih psihofarmakoloških sredstev – ali predpisana zdravila dejansko izhajajo iz potreb zapornic, ali bi jim bilo mogoče ustrezneje pomagati kako drugače?

4.1.2 Združljivost vlog matere in zapornice

Tudi kadar so bile matere z otroki v življenju pred zaporom zelo povezane, se v njihovi vlogi matere zgodijo globoke spremembe. Povezave ostanejo, matere pa čutijo, da je njihova starševska avtoriteta izginila in se sprašujejo, kakšno vlogo sploh še imajo v življenju svojih otrok, saj je vzgoja otrok ali pomoč v šoli za njih ravno tako pomembna, kot sta skrb in ljubezen. Preveva jih močan občutek nemoči, saj ne morejo opravljati ene svojih najpomembnejših nalog, to je zaščita otrok pred nevarnostmi sveta. Ker svoji vlogi zapornice ne morejo pobegniti, se trudijo, da bi se vrnile domov tako hitro, kot je le mogoče. Držijo se pravil zavora in iščejo načine za skrajšanje kazni.

S skrbniki otrok imajo pogosto nerazrešene odnose, saj jih skrbniki v želji, da bi jim pomagali, jim kaj prihranili ali jih zaščitili, pogosto odrežejo od informacij ali jim otežujejo stike z otroki. Nekatere morajo pristati, da skrbništvo prevzamejo očetje otrok, čeprav bi za svoje otroke same raje izbrale druge skrbnike. V odnose z otroki se s tem vpletajo še partnerski problemi.

Vse zapornice si zelo želijo, da bi bilo z otroki vse dobro, da bi bili uspešni v šoli in v življenju, kar je pomembna spodbuda za ohranjanje materinske vloge. Če imajo otroci kakršne koli probleme, občutijo močno krivdo, da je to zaradi njih, ker niso dobre matere in ker so jih zapustile.

Ker ženske v večji meri kot moški potrebujejo čustveno in družabno oporo, in ker matere zapornice živijo v izoliranem okolju, je pomembno, da ustvarijo pozitivne odnose z ostalimi zapornicami, z osebjem zaporov in z ostalimi delavci, kar jim omogoča, da razširijo svoj svet in najdejo svoje mesto v njem. Nekatere si oblikujejo neke vrste nadomestne družine, v katerih najdejo varen prostor za izražanje svojih čustev, spet druge imajo občutek, da v to

okolje ne spadajo in se počutijo tako zelo drugačne, da se poskušajo čim bolj izolirati in omejiti stike z ostalimi zapornicami.

4.1.3 Načini rekonstrukcije materinstva

Zapornice matere morajo razvijati kompenzacijska vedenja za obvladovanje izgubljenih možnosti. Ena najbolj pogostih strategij osmišljanja bivanja v zaporu in postavljanja 'po robu' situaciji oz. okoliščinam, v katerih so se znašle, je, da na prvo mesto postavijo materinstvo oz. svojo materinsko identiteto, kar jih najbolj definira in jim daje občutek lastne vrednosti ter je hkrati glavni motiv za prenašanje vseh tegob zapora. Kljub izključenosti iz vsakdanjega življenja otrok, si želijo, da bi bile dobre mame oz. da bi zadostile latentnim družbenim pričakovanjem in pritiskom glede materinstva. Hkrati pa so nemočne, saj na ta del materinjenja nimajo vpliva. Prav tako bi po odhodu iz zapora rade spet živele skupaj z otroki. Prevladujoče vrednote in pričakovanja do vloge ženske v naši družbi povzročijo, da ženske osebne cilje, želje in potrebe podrejajo potrebam družine, česar pa matere zapornice ne morejo.

Infantilizacija in pritiski h konformnosti, ki vladajo v zaporu, materam zapornicam otežujejo prevzemanje vseh vrst osebnih odgovornosti. Zapor poustvarja kaznovalni starševski model, ki so ga zapornice pogosto doživele že v svoji primarni družini in jih potiska v vlogo upornice ali pasivne žrtve, namesto da bi jih opolnomočil k prevzemanju odgovornosti zase in za svojo družino. Tudi zato je za nekatere bolečina vseh izgub prevelika in v želji, da bi pred izkušnjo zapora zaščitile otroke in tudi sebe, omejijo stike in obiske otrok. Ne želijo, da bi jih otroci videli v okolju zapora, saj imajo občutek, da jih v tem okolju ne morejo videti v dobri luči.

Represivno vzdušje v zaporu in težko soočanje z vsemi izgubami, ki so jih doletele, jih prisili v zanikanje svojih občutkov in čustev. Svojo jezo usmerijo vase, kar pogosto povzroči depresivna stanja ali agresivnost. Pri tem se kot lažja pot kaže uporaba droge in antidepresivov, še posebej ob pomanjkanju ustreznih terapevtskih programov.

Njihova osebna moč in psihofizično stanje pomembno vpliva tudi na to, kako se otroci prilagajajo novim razmeram in sprejemajo nove življenjske okoliščine in njihov odhod v zapor. Imajo občutek krivde, ker so zapustile otroke in za vse težave, ki jih imajo otroci. Zelo

pogosto vse težave otrok pripišejo prav svojemu odhodu v zapor. Krivdi se pridruži še nemoč, saj so v svojih možnostih reševanja problemov zelo omejene.

4.1.4 Odnos družbe in socialnega okolja

Odhod matere v zapor ima 'domino efekt' tudi na ostale družinske člane. Nekateri ga primerjajo z izgubo, kot v primeru smrti ali težke bolezni, pri čemer družinski člani takrat ne dobijo nobene podpore okolja in se morajo s to ločitvijo soočiti sami, hkrati pa nosijo še stigma. Stigma in sram jih pogosto odreže tudi od podpore širše družine in prijateljev, kar je še posebej težko za otroke. Zaporna kazen se pogosto spremeni v družinsko sramoto in skrivnost. Družina nad tem, kar se dogaja, nima nobenega nadzora, kar deluje demoralizirajoče in pogosto blokira soočenje in sprejetje novih okoliščin.

Kriminološka politika na področju žensk zadnjih 30 let v tujini v splošnem kaže na tri obdobja razvoja. Prvo obdobje je označevala predvsem skrb, da bi se žensko v diskurzu kaznovanja naredilo vidno. Obdobje, ki mu je sledilo, je za osrednjo skrb vzelo predvsem ustvarjanje prostora za ženske v zakonodaji in praksi. Tretje, zadnje obdobje pa se osredotoča predvsem na načine, ki omogočajo različno obravnavo spolov v zaporu (Gelsthorpe in Worrall 2009).

Za Slovenijo se zdi, da je v drugem od naštetih obdobj in da prostor za ženske v zakonodaji šele ustvarja. Posebnosti žensk v zaporu so prezrte in neustrezno naslovljene oziroma prepuščene samoiniciativi in omejenim zmožnostim zaporov. Strokovni programi, ki bi vključevali obravnavo in posebnosti zapornic še niso na voljo. Družba prav tako ignorira stroške, ki jih zapor povzroči otrokom mater zapornic, njihovim družinam in širšemu družbenemu okolju ter povezave med življenjem v revščini in kriminalom. Hkrati pa je tudi precej razširjeno mnenje, da zapornice živijo v neki vrsti hotela, ki ga plačujejo davkoplačevalci in si zato ne zaslužijo nobenih ugodnosti oz. je zaradi tega, kar so storile, prav, da živijo v slabih razmerah. Nekatero zapornice so poudarile, da bi lahko to, da bi bila družba bolj seznanjena s tem, kaj pomeni zapor za njihove družine in koliko ljudi, ki niso krivi, je z zaporom prizadetih, bistveno spremenilo družbeno klimo in mnenje.

Zapornice imajo občutek, da ne morejo zadostiti pričakovanjem družbe in družbenim definicijam, kaj pomeni biti ženska, dobra mati in odgovorna državljanka. Stigma, da so slabe

matere, ker so zapustile otroke, jim povzroča občutek krivde in otežuje njihovo vključevanje v družbo po prihodu iz zapora. Imajo občutek, da bodo v očeh drugih vedno ostale označene kot kriminalke. V intervjujih so poudarile, da se zapor lahko 'zgodí' prav vsakemu. Večja vključenost zapornic v socialno okolje bi zmanjšala njihov občutek izolacije in stresa, pomoč države tem družinam pa bi zmanjšala stres zaradi njihovega poslabšanja ekonomskega stanja. Zapornice, ki so v zaporu zaradi premoženjskih deliktov, bi lahko v primeru, da bi se lahko zaposlile izven zapora, državi plačevale davke in bistveno prej vrnille svoje dolgove.

4.1.5 Resocializacijski ukrepi

Raziskave kažejo, da se ženske po prestanku zaporne kazni srečujejo z drugačnimi ovirami kot zaporniki:

- pogosteje imajo slabši ekonomski položaj, ali pa so ga imele že pred prihodom v zapor,
- več jih ima zdravstvene probleme; skoraj četrtnina jih v zaporu prejema zdravila za duševne težave, več jih ima zgodovino psihičnih in seksualnih zlorab,
- več jih ima težave z zlorabo drog in drugih substanc (alkohola),
- ponovna vzpostavitev odnosov z otroki je za ženske težja kot za moške (Travis in drugi 2001).

V času prestajanja kazni opravljajo enostavna in slabo plačana dela, pogosto gre tudi za dela, ki znižujejo stroške delovanja zapora (npr. delo v kuhinji, pralnici). Posebej za izobražene zapornice ni primerne zaposlitve, še posebej take, ki bi jim lahko po odhodu iz zapora olajšala zaposlitev ali bi jih obdržala na trgu delovne sile. Čas, preživet v zaporu, zapornicam zelo zmanjša zaposlitvene možnosti, medtem ko bi jim njihovo usposabljanje omogočilo dostop do boljše plačanih služb, s tem izboljšalo njihovo socialno stanje in zmanjšalo možnost vrnitve v kriminal.

Zaradi pogostih ločitev zapornice v času, ko so v zaporu, pogosto izgubijo dom, saj tržnih najemnin niso sposobne plačati. Zato bi jim bilo treba omogočiti dostop do socialnih stanovanj. Nekatere bi že v času odprtega režima v zaporu potrebovale varen prostor, kjer bi lahko preživljale proste vikende z otroki, saj se v dom, ki so ga imele pred odhodom v zapor, ne morejo več vrniti. Spet druge bi želele živeti same in zapustiti partnerje, vendar tega zaradi

ekonomske odvisnosti ne morejo narediti. Ponovno so se prisiljene vrniti v okolje, kjer nimajo nadzora nad svojim življenjem.

Programi v zaporu bi morali biti predvsem individualni, prilagojeni vsaki materi zapornici in usmerjeni na:

- zmanjševanje škode zaradi bivanja v zaporu predvsem zmanjševanje negativnih čustev,
- varovanje pravic in svoboščin zaprtih oseb,
- zagotavljanje potrebne pomoči in pogojev za psihosocialno učenje,
- neprekinjeno spodbujanje vključevanja v družbo,
- spodbujanje čim pogostejših fizičnih stikov z otroki,
- vodeni programi stikov z otroki (za tiste, ki bi to želele),
- izboljšanje komunikacije s skrbniki in z otroki,
- otrokom prijazni obiski (omogočanje okolja, ki je primerno za otroke in prilagoditev varnostnih procedur),
- programi iskanja dobrih plati (angl. *'Strength-Based' Programs*) – spodbujanje dobrih lastnosti osebe, namesto iskanja in poudarjanja slabih (Maruna 2002),
- programi za povečanje pozitivne samopodobe, za povečevanje čustvene pismenosti, ter za učenje socialnih veščin, ki so povezane s spoštovanjem in prevzemanjem odgovornosti za sebe.

Individualiziran pristop bi moral spodbujati zapornice k razmisleku o sebi kot posameznici in k prepoznavanju možnih rešitev, ki bi jo podprle v tistem, kar je pomembno zanjo kot osebo. Programi bi tako zapornico podprli pri uresničevanju ciljev, ki so njej kot posameznici najpomembnejši.

Prav tako bi potrebovale programe, ki bi jih podprli v tem, da izboljšajo njihove starševske spretnosti in bi jih opolnomočili, da bodo 'dovolj dobre' matere in bi jih razbremenil pritiskov družbe, da morajo biti 'popolne'. Predvsem pa bi zapor moral biti varen prostor, v katerem bi bile spoštovane.

Wright (1993) je raziskoval dejavnike okolja, ki vplivajo na vedenje obsojencev, in obsojenčeve občutke zaznavanja razvrstil v tri kategorije – zunanji problemi (težave v

odnosih z drugimi), notranji problemi (občutki sovražnosti do drugih) in psihološki problemi (občutki krivde, strahu in bojazen pred izgubo ugodnosti).

Zapornice na Igu pogrešajo pomoč zase in za otroke in imajo občutek, da so samo kaznovane, z njihovo rehabilitacijo pa se nihče ne ukvarja. Prav tako bi bilo nujno izboljšati bivanjske razmere in ločiti zaprti, polodprti in odprti oddelek.

Pri omogočanju stikov z otroki trenutno predstavljajo materam zapornicam velik problem nerazumno visoki stroški telefona. Mobilnih telefonov ne morejo uporabljati in zato je njihova edina možnost uporaba telefonskih govorilnic. Potreben bi bil razmislek, če je mogoče namesto telefona priskrbeti internetni video stik preko npr. Skypa. Prav tako bi bila potrebna pomoč otrokom mater zapornic na področju objektivnega informiranja o za njih novi družinski situaciji na njim prilagojen način – s pomočjo knjig, DVD-jev in ob pomoči socialne službe. Tako bi omilili marsikateri stres zapornic in njihovih družinskih članov, predvsem pa otrok.

Prav tako bi bili potrebni programi za kvalitetno preživljanje prostega časa mater zapornic ob upoštevanju zgodovinsko konstruiranih razlik. Ženske se namreč počutijo manj gotove, če vstopajo v nestrukturiran prostor za druženje in se raje udeležujejo vnaprej določenih dejavnosti.

Ostali ukrepi bi lahko obsegali organizacijo učinkovitega javnega prevoza do zapora in finančno pomoč družinam, ki bi bila namenjena obiskom v zaporu in telefonske klice mater zapornic z otroki in ostalimi družinskimi člani.

Ne smemo pozabiti, da ima moja raziskava tudi precej omejitev. Ena je zagotovo majhnost in velika raznolikost vzorca, kar otežuje posploševanje dognanj. Prav tako bi bilo treba zbrati več podatkov o zgodovini intervjuvank, kar bi prispevalo h globljemu razumevanju njihovega trenutnega stanja. Ker snemanje ni bilo dovoljeno, so podatki odvisni od točnosti mojega zapisa in mogoče je, da sem kakšne poudarke tudi preslišala, pozabila in izpustila. Kljub temu pa so intervjuvanke dobile upanje, da bodo s tem, ko se bodo odprle in z mano delile svoje izkušnje, lahko prispevale k pozitivnim spremembam in da se bo za njih ali za njihove naslednice vendarle lahko kaj spremenilo na bolje. V ta namen bi bile zagotovo koristne

nadaljnje raziskave na tem področju, ki bi vodile k vzpostavitvi ustreznih programov pomoči, ki bi bili prilagojeni potrebam in željam zapornic in njihovih družin.

5 Sklep

Primeri dobre prakse iz tujine kažejo, da je ustrezno odzivanje na specifične zaprte ženske populacije nujno potrebno, saj se na ta način bistveno zmanjša tvegano vedenje in stiske med zapornicami. Gre za zelo raznoliko skupino s širokim spektrom potreb. Pri zapornicah materah je lahko vzgajanje otroka za zapornico motivator za njen osebni razvoj. Glede na razmere v zaporu na Igu bi bilo poleg individualnih programov, namenjenih zapornicam, tudi nujno oblikovati primerno okolje za vzdrževanje stikov z otroki in zapornicam nuditi možnost strokovne pomoči pri vzgoji otrok.

Zapornic ne zanima penološka in kriminološka teorija ter pripadnost stroke in delavcev tej ali oni ideologiji, temveč praktični odnosi in ravnanje z njimi v zaporu od prvega do zadnjega dne, ki ga morajo preživeti v njem. Zapor za večino izmed njih ni končna postaja in prej ali slej se bodo vrstile na svobodo. S tem izhodiščem pred očmi se je treba ukvarjati z zapornicami in ustrezno vplivati na njihovo počutje in vzdušje v zaporu, saj so od tega odvisni njihovo vedenje v zaporu, kakovost življenja po prihodu na prostost, predvsem pa vpliv na razvoj njihovih otrok.

Bolj civilizirani načini družbenega odziva na delinkventna vedenja žensk, ki bi služili kot alternativa zaporu, v Sloveniji še niso na voljo. Prav tako Slovenija še nima izoblikovane politike za delo z zapornicami. Družbo zaprtih, ki je specifičen in dinamičen družbeni sistem, je treba najprej razumeti, da se lahko z njo ustrezno ravna in zanjo skrbi. Ker so si zapori in profili zapornikov/-nic v njih zelo različni, bi bilo utopično pričakovati uspešnost enotnega načina reševanja, saj imamo opravka z dinamičnim problemom. Zato bi bilo primerneje usmeritev posameznega zapora prilagoditi ugotovljenim značilnostim konkretnih zapornikov, ki v njem prestajajo zaporno kazen. Zapor na Igu, ki je edini ženski zapor v Sloveniji, je ravno v tem nek način edinstven, saj so v njem zapornice tudi matere, kar zagotovo zahteva posebno obravnavo.

Sklenemo lahko, da je potrebno neprestano preizpraševanje, katera so tista dejanja, ki zahtevajo družbene reakcije in kakšne naj bodo te reakcije. Zapor kot funkcionalna institucija in zaporna kazen, ki naj bi rehabilitirala zapornico mater, ji poleg svobode gibanja odvzame marsikaj. Zaporna kazen bi lahko imela pričakovani učinek in smisel ter bi lahko predstavljala

ugodno spremembo in možnost drugačnega življenja zapornic mater le, če ne bi bila predolga in če bi bila zapornicam omogočena pomoč predvsem pri stikih z otroki ter izobraževanje glede vzdrževanja njihovih socialnih kompetenc. Z ustreznimi izobraženimi osebami bi lahko omogočili vzpostavljanje zavzetih in spoštljivih odnosov do zapornic ter bi lahko prepoznavali dejanske potrebe zapornic. Motivacijo za spremembe v obnašanju zapornic je treba poiskati še kje drugje kot samo v zaporniških ugodnostih. V nasprotnem primeru ta kazen lahko spravlja posameznico v obup, zaradi česar bi postala nezainteresirana za kakršnekoli spremembe pri reševanju vsakdanjih problemov, ki jo čakajo na prostosti. Prav tako se je še posebej pri nekaterih zapornicah materah treba vprašati, ali je mogoče zapor nadomestiti z drugimi kazenskimi sankcijami. Zapornice matere sporočajo, da si želijo več pozornosti s strani podpornih služb.

Brez dvoma je materinstvo za zapornice zelo pomembna identiteta in močna motivacijska sila, ki bi jo bilo treba izkoristiti. Ob ustrezni materialni in socialni podpori bi lahko prispevalo k dobri integraciji zapornic mater nazaj v okolje, s čimer bi prispevalo k dobrobiti tako zapornic kot njihovih družin, predvsem pa otrok. Zapornice matere želijo po prestani kazni postati posameznice, ki imajo škarje in platno v svojih rokah. Nadaljevati želijo svojo materinsko vlogo v vsakdanjem življenju in ohraniti svoje mesto v življenju svojih otrok in drugih družinskih članov.

Kadar se oblikujejo razmerja premoči, da bi razčlovečili določeno skupino in zanikali njihovo subjektivnost in dostojanstvo, vedno razčlovečimo tudi sebe. Tudi zato je treba zapornice obravnavati na dostojanstven način. Moč družbe temelji na moči njenih šibkih članov, kar pa zapornice zagotovo so.

6 Literatura

Ajda. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 31. marec.

Ana. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 8. april.

Allard, Patricia in Judith Greene. 2011. *Children on the outside: Voicing the pain and human costs of parental incarceration*. Brooklyn, NY: Justice Strategies.

Arditti, Joyce A. in April L. Few. 2006. Mothers' reentry into family life following incarceration. *Criminal Justice Policy Review* 17 (1): 103-123.

Arditti, Joyce A., Jennifer Lambert-Shute in Karen Joest. 2003. Saturday morning at the jail: Implications of incarceration for families and children. *Family relations* 52 (3): 195-204.

Stein, Deborah Jiang. 2010. Babies Behind Bars: Nurseries for Incarcerated Mothers and Their Children. *Children's Voice* 19 (4). Dostopno prek: <http://www.cwla.org/voice/JA10babies.html> (11. maj 2016)

Baradon, Tessa, et al. 2008. New Beginnings—an experience-based programme addressing the attachment relationship between mothers and their babies in prisons. *Journal of Child Psychotherapy* 34(2): 240-258.

Bartels, Lorana in Antonette Gaffney. 2011. Good practice in women's prisons: A literature review. *AIC Reports, Technical and Background paper 41*. Dostopno prek: http://www.aic.gov.au/media_library/publications/tbp/tbp041/tbp041.pdf (11. maj 2016)

Beckmeyer, Jonathon J. in Joyce A. Arditti. 2014. Implications of in-person visits for incarcerated parents' family relationships and parenting experience. *Journal of Offender Rehabilitation* 53 (2): 129-151.

Beck-Gernsheim, Elisabeth. 2002. *Reinventing the family: In search of new lifestyles*. Oxford, Malden:Blackwell;Cambridge:Polity.

Benedict, Regina White. 2009. *Giving Back Not Giving Up: Generativity Among Older Female Inmates*. Doktorska disertacija. University of Tennessee, 2009. Dostopno prek: http://trace.tennessee.edu/utk_graddiss/562.

Berry, Phyllis E. in Helen M. Eigenberg. 2003. Role strain and incarcerated mothers: Understanding the process of mothering. *Women & Criminal Justice* 15 (1): 101-119.

Bloom, Barbara, in David Steinhart. 1993. Why Punish the Children?: A Reappraisal of the Children of Incarcerated Mothers in America. *National Council on Crime and Delinquency*. Atlanta: National Institute of Corrections, USA.

Bosma, Harke A., et al., eds. 1994. *Identity and development: An interdisciplinary approach*. Vol. 172. New York: SAGE Publications, Inc., ISBN 0-8039-5189-2.

Bosworth, Mary. 2000. Confining femininity: A history of gender, power and imprisonment. *Theoretical Criminology* 4 (3): 265-284.

Boudin, Kathy. 1998. Lessons from a mother's program in prison: A psychosocial approach supports women and their children. *Women & Therapy* 21 (1): 103-125.

Brown, Marilyn in Barbara Bloom. 2009. Reentry and renegotiating motherhood maternal identity and success on parole. *Crime & Delinquency* 55 (2): 313-336.

Casey-Acevedo, Karen in Tim Bakken. 2002. Visiting women in prison: Who visits and who cares? *Journal of Offender Rehabilitation* 34 (3): 67-83.

Celinska, Katarzyna in Jane A. Siegel. 2010. Mothers in trouble: Coping with actual or pending separation from children due to incarceration. *The Prison Journal*, 90 (4): 447-474.

Cheal, David. 2002. *Sociology of family life*. New York: Palgrave MacMillan.

Chodorow, Nancy J. 1999. *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Clark, Judith. 1995. The impact of the prison environment on mothers. *The Prison Journal*, 75 (3): 306-329.

Clemmer, Donald. 1958. *The prison community*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Coupland, Nikolas, and Jon F. Nussbaum. 1993. Discourse and lifespan identity. Vol. 4. Sage Publications, Inc., ISBN 0-8039-5105-1.

Côté, James E. 2000. *Arrested adulthood: The changing nature of maturity and identity*: New York and London: New York University Press.

Currie, Brogan. 2012. Women in Prison: A Forgotten Population. *Internet Journal of Criminology*: 1-30.

Dodge, Mary in Mark R. Pogrebin. 2001. Collateral costs of imprisonment for women: Complications of reintegration. *The Prison Journal*, 81 (1): 42-54.

Dragan Petrovec. 1998. *Kazen brez zločina. prispevek k ideologijam kaznovanja*. Ljubljana: SH Zavod Za Zaloznisko Dejavnost.

Easterling, Beth Allen. 2012. *Parenting behind bars: A qualitative study of incarcerated mothers*. Doktorska disertacija. University of Tennessee, 2012. Dostopno prek: http://trace.tennessee.edu/utk_graddiss/1408. (28. april 2016).

Elza. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 6. april.

Enos, Sandra. 2001. *Mothering from the inside: Parenting in a women's prison*. New York: State University of New York Press.

Erikson, E. H. 2014. *Identiteta in življenjski cikel*. Ljubljana: UMco.

Eva. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 31. marec.

Flaker, Vito. 2014. *Totalna ustanova je sestavljanika (assemblage) in abstraktni stroj (Dezinstitucionalizacija kot stroj 3. del)*. Dostopno prek: <http://vitoflakeragenda.blogspot.si/2014/11/totalna-ustanova-je-sestavljanka.html> (24. marec 2016)

Foucault, Michel in Drago B. Rotar. 2004. *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.

Fritsch, Travis A. in John D. Burkhead. 1981. Behavioral reactions of children to parental absence due to imprisonment. *Family Relations*: 30 (1), 83-88.

Gabel, Stewart, and Richard Shindledecker. 1993. Characteristics of children whose parents have been incarcerated. *Hospital and Community Psychiatry*, 44 (7): 665–660.

Giddens, Anthony. 2010. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

Gilfus, Mary E. 2002. Women's experiences of abuse as a risk factor for incarceration. Harrisburg, PA: *Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence*. Dostopno prek: <http://www.vawnet.org>. (24. marec 2016)

Gilligan, Carol. 1982. *In a different voice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Golombok, Susan. 2000. *Parenting: what really matters*. London: Routledge.

Goffman, Erving. 2008. *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.

Goffman, Erving. 2014. *Predstavljanje sebe v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Hairston, Creasie Finney in Patricia W. Lockett. 1987. Parents in prison: New directions for social services. *Social Work* (32) 2: 162-164.

Hockey, Jenny, and Allison James. 2003. *Social identities across the life course*. New York: Palgrave Macmillan.

Ida. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 8. april.

Jogan, Maca. 1990. Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Johnson, Elizabeth I. in Jane Waldfogel. 2002. Parental incarceration: Recent trends and implications for child welfare. *Social Service Review* 76 (3): 460-479.

Jokinen, Anniina. 2011. Female prisoners in Finland and Scandinavia—A Literature Review. *DAPHNE III Strong Project report*. Dostopno prek: http://philipus.de/daphne-strong.eu/DOCS/final_material/literature_review_Finland.pdf (20. april 2016).

Jones, Ann. 2009. *Women who kill*. New York: Feminist Press at CUNY.

Kanduč, Zoran in Mojca M. Plesničar. 2012. *Nežnejši spol?* Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Kanduč, Zoran. 2003. *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.

Kanduč, Zoran. 2006. *Ženske, droge in zapor-interakcije in kontraindikacije. V: Droge, zapori, ženskepostmoderna družba in njene zasvojenosti*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Kanduč, Zoran in Alenka Šelih. 2007. *Kriminologija: (stran) poti vede o (stran) poteh*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Konvencija o otrokovih pravicah. 2014. Generalna skupščina Združenih narodov. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=105> (28. april 2016).

Kvale, Steinar. 1996. *InterViews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.

---2007. *Doing Interviews*. The SAGE Qualitative Research Kit. London: Sage Publications.

Layder, Derek. 2004. *Social and personal identity: Understanding yourself*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Lawston, Jodie Michelle in Ashley E. Lucas. 2011. *Razor wire women: prisoners, activists, scholars, and artists*. New York: SUNY Press.

Lina. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 1. april.

Lupton, Deborah. 1998. *The emotional self: A sociocultural exploration*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.

Lynch, Shannon M., April Fritch in Nicole M. Heath. 2012. Looking Beneath the Surface The Nature of Incarcerated Women's Experiences of Interpersonal Violence, Treatment Needs, and Mental Health. *Feminist Criminology* 7 (4): 381-400.

Mallicoat, Stacy L. 2011. *Women and crime: A text/reader*. (10). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Maruna, Shadd in Thomas P. LeBel. 2002. Revisiting ex-prisoner re-entry: A buzzword in search of a narrative. *Reform and punishment: The Future of Sentencing*: 158-80.

Matos, Raquel. 2015. Trajectories and Identity of Young Women in Prison: An Empirical Analysis of Gender, Youth, Crime and Delinquency. *Youth, Offense and Well-Being*: 177.

Mead, Georg Herbert, et al. 1997. *Um, sebstvo, družba*. Ljubljana: Krtina.

Ministrstvo za pravosodje, Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij. 2005. *Zavod za prestajanje kazni zapora Ig (ženski)*. Dostopno prek: http://www.arhiv.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uiks/2010/zgodovina_zavoda-zpkz_Ig.pdf (15. april 2016).

Muršič, Mitja. 2006. Kritično o »ženskah, drogah in zaporu«. *Socialna pedagogika* (10) 1: 95-110.

Mršević, Zorica. 1993. Sodobni biološki pozitivizem in kriminaliteta žensk. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, (44) 2: 121–128.

Murray, Joseph. 2007. The cycle of punishment Social exclusion of prisoners and their children. *Criminology and Criminal Justice* 7 (1): 55-81.

Newburn, Tim. 2007. *Criminology*. Cullompton: Willan Publishing.

Myers, Barbara J., et al. Children of incarcerated mothers. *Journal of Child and Family Studies* 8 (1): 11-25.

Nika. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 8. april.

Noblet, Amanda. 2008. Women In Prison: A Review of the Current Female Prison System: Future Directions and Alternatives. *Internet Journal of Criminology*: 1-44. Dostopno prek: www.internetjournalofcriminology.com. (20. april 2016)

Oakley, Ann. 1974. *Gospodinja*. Ljubljana, Založba/ *cf.

Pellegrini, A. M. 1997. *Children coping with a father in prison: psychological tasks*. North East Prison After Care Society (NEPACS), The Child and The Prison: Proceedings of a Conference held at Grey College, Durham, Durham: NEPACS.

Petrovec, Dragan. 2004. *Vpliv družbenih sprememb na izvrševanje kazenskih sankcij*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Pina. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 6. april.

Poehlmann, Julie. 2005. Representations of attachment relationships in children of incarcerated mothers. *Child development* 76 (3): 679-696.

Poseben položaj zapornic in vpliv prestajanja zaporne kazni staršev na družabno in družinsko življenje. 2009. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:066E:0049:0056:SL:PDF> (20. april 2016).

Pregnancy and childcare in prison. Dostopno prek: <https://www.gov.uk/life-in-prison/pregnancy-and-childcare-in-prison>

Puhar, Sonja. 1995. *Diskriminacija žensk v kazenskem postopku in pri izvrševanju zaporne kazni.* Socialno delo 5: 309-320.

Releasing Inmates From Prison. National Institute of Corrections, Washington, D. C. Dostopno prek: <http://static.nicic.gov/Library/021386.pdf> (20. april 2016)

Robertson, Oliver. 2008. *Children imprisoned by circumstance.* Quaker United Nations Office, Dostopno prek: [http://www.quno.org/geneva/pdf/humanrights/women-inprison/200804children ImprisonedByCircumstance-English.pdf](http://www.quno.org/geneva/pdf/humanrights/women-inprison/200804children%20ImprisonedByCircumstance-English.pdf) (20. april 2016)

Robertson, Oliver. 2012. *Collateral Convicts: Children of incarcerated parents.* Quaker United Nations Office. Dostopno prek: <http://www.quno.org/geneva/pdf/humanrights/women-inprison/201203Analytical-DGD-Report-internet.pdf> (20 april 2016).

Salecl, Renata. 2010. *Disciplina kot pogoj svobode.* Ed. Zdravko Kobe. Ljubljana: Krtina.

Sandifer, Jacquelyn L. 2008. Evaluating the efficacy of a parenting program for incarcerated mothers. *The Prison Journal* 88 (3): 423-445.

Saxena, Preeta, Nena P. Messina in Christine E. Grella. 2014. Who benefits from gender-responsive treatment? Accounting for abuse history on longitudinal outcomes for women in prison. *Criminal justice and behavior* 41 (4): 417-432.

Sonja. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 1. april.

Shamai, Michal in Rinat-Billy Kochal. 2008. Motherhood starts in prison: the experience of motherhood among women in prison. *Family process* 47 (3): 323-340.

Špadijer-Džinić, Jelena. 1973. *Zatvoreničko društvo*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Ann Arbor: Univerza v Michiganu, ZDA.

Stanley, Emma in Stuart Byrne. 2000. Mothers in Prison: Coping With Separation From Children. *Women in Corrections: Staff and Clients*, 1-7, Australian Institute of Criminology.

Stanton, Ann M. 1980. *When mothers go to jail*. Lexington, MA: Lexington Books.

Stein, Deborah J. 2010. *Babies Behind Bars: Nurseries for incarcerated mothers and their children*. Children's Voice. Dostopno prek: <http://www.cwla.org/voice/JA10babies.html> (10. maj 2016).

Studen, Andrej. 2004. *Rabljev zamah: k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

Švab, Alenka. 2001. *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Sykes, Gresham M. 2007. *The society of captives: A study of a maximum security prison*. Princeton, NY: Princeton University Press.

Taja. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 5. april.

Thompson, Caitlin in Ann B. Loper. 2005. Adjustment Patterns in Incarcerated Women, An Analysis of Differences Based on Sentence Length. *Criminal Justice and Behavior* 32 (6): 714-732.

Townhead, L. 2006. *Women in Prison & Children of Imprisoned Mothers*. Quaker United Nations Office. Dostopno prek: <http://www.quono.org/geneva/pdf/humanrights/women-inprison/WiP-Recent-UN-developments-200603.pdf> (10. maj 2016).

Tripp, Brad. 2009. Fathers in Jail: Managing Dual Identities. *Applied psychology in criminal justice* 5 (1).

Turner, Victor W. 1977. Chapter III: Variations on a Theme of Liminality. *Secular ritual* Uitgeverij Van Gorcum: 36-52.

Travis, Jeremy, Amy L. Solomon in Michelle Waul. 2001. *From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry*. Washington DC.: The Urban Institute.

Nastran-Ule, Mirjana. 2000. *Sodobne identitete: v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ule, Mirjana in Metka Kuhar. 2003. *Mladi, družina, starševstvo. Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Ule, Mirjana. 2008. *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

United Nations. 2011. *United nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women offenders (the Bangkok Rules)* Dostopno prek: <http://www.ihra.net/files/2010/11/04/english.pdf>. (10. maj 2016).

URSIKS, Uprava RS za izvrševanje kazenskih sankcij. *Letno poročilo 2015*. Dostopno prek: http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/UIKS/2015/160421_LP_URSIKS_2015.pdf (10. maj 2016)

Vesna. 2016. Intervju z avtorico. Ig, 6. april.

Walmsley, Roy. 2006. World female imprisonment list. *World Prison Brief*. London: International Centre for Prison Studies.

Wakefield, Sara. 2014. Accentuating the Positive or Eliminating the Negative: Paternal Incarceration and Caregiver-Child Relationship Quality. *J. Crim. L. & Criminology* 104 (4): 905-928.

Townhead, Laurel. 2006. *Women in Prison & Children of Imprisoned Mothers*. Quaker United Nations Office. Dostopno prek: <http://www.quono.org/geneva/pdf/humanrights/women-inprison/WiP-Recent-UN-developments-200603.pdf> (10. maj 2016).

Women's Prison Association. 2009. *Mothers, infants, and imprisonment: A national look at prison nurseries and community-based alternatives*. New York: Author. Dostopno prek: <http://www.wpaonline.org/pdf/Mothers%20Infants%20and%20Imprisonment> (20. maj 2016).

Worchel, Stephen, J. Francisco Morales, Dario Paez in Jean-Claude Deschamps. 1998. Establishing group identity. *Social Identity: International Perspectives*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Wright, Kevin N. 1993. Prison environment and behavioral outcomes. *Journal of Offender Rehabilitation* 20 (1-2): 93-114.

Young, Diane in Carrie Jefferson Smith. 2000. When moms are incarcerated: The needs of children, mothers, and caregivers. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services* 81 (2): 130-141.

Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij. (2013) Uradni list RS, (110/06).

Zaviršek, Darja. 2003. Starejše ženske in duševno zdravje: moč stereotipov v današnjih sistemih pomoči. *Aktivno staranje kot multiprofesionalni izziv* 45.

---. 2009. Med krvjo in skbjo: socialno starševstvo kot širitev koncepta starševstva v današnjem svetu. *Socialno delo* 48 (1-3): 1-16.

Zaviršek, Darja, in Nada Turnšek. 1994. *Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Priloge

Priloga A: Vprašalnik o demografskih podatkih

Leto rojstva

Izobrazba – osnovna šola, srednja šola višja visoka

Dolžina zaporne kazni:

Dolžina že prestane kazni:

Datum intervjuja:

1. Sklop – stiki in odnosi z otroki

- Povejte mi kaj o sebi...
- Kako bi opisali svojo družino?
- Koliko otrok imate?
- Koliko so otroci stari?
- Kaj najbolj opiše spremembe v vaši družini, ko ste odšli v zapor?
- Kakšen je vaš odnos z očetom otrok? Ali imajo vsi otroci istega očeta?
- Kako pogosti so stiki z otroki, je to za vas dovolj/premalo?
- Imate možnost vplivati na pogostnost stikov? Lahko poveste svoje želje?
- Kako se počutite, ko so otroci pri vas?
- Ali stiki pozitivno vplivajo na otroka? Kako vplivajo na vas?
- Katere oblike so stiki (elektronski, telefon, osebni) in kateri so najpogostejši?
- Kako pomembni so za vas obiski otroka?

- Kako so vaši občutki glede ločitve od otroka?
- Kako otrok prenaša ločitev od vas?
- Kdo skrbi za otroka? Kakšen je vaš odnos s to osebo? Kako pomaga pri stikih z vami?
- Kaj vidite pri otroku drugače zdaj, ko ste v zaporu?
- Ste otroku povedali kje ste in zaradi česa?
- Kaj vas v vaši vlogi matere najbolj muči, skrbi, česa si želite in kaj bi spremenile?
- Kako ste mati otroku zdaj, ko ste o njega ločeni?

2. Sklop – kako je biti mati iz zapora

- Na kakšen način se je spremenila vaša vloga matere?
- Kako sedaj, ko ne živite z otrokom doživljate sebe v vlogi matere?
- Ali čutite napetost v materinski vlogi in drugih (do partnerja, staršev...)?
- Ali ste zmedeni glede vaših družinskih razmer?
- Ali imate zdaj, ko ste v zaporu, občutek izgube (v povezavi z otroki, družino)? Kako bi opisali to izgubo?
- Se čutite povezani z otroki? Kako?
- Kako otroku postavljate meje, pravila in omejitve?
- Kako se soočate z zaporom? Kako vzdržujete neodvisnost? Imate občutek, da lahko nadzorujete svoje življenje?
- Kakšno pomoč imate v zaporu? Je ta pomoč koristna?

- Kako ste otroku razložili vaš položaj in zakaj ste v zaporu? Ima zaradi tega težave v šoli, družbi? Kako to on vidi, razume in doživlja?

3. Sklop – življenje v zaporu

- Kakšen je dober in kakšen slab dan v zaporu?
- Kaj najtežje prenašate v zaporu?
- Kdo so vaši prijatelji/-ice?
- Se z drugimi zapornicami pogovarjate o vaših otrocih?
- Kaj vas kot mater najbolj skrbi?
- Ali razmišljate, kakšno bo vaše življenje po odhodu iz zapora?
- Ali načrtujete življenje po tem?
- Kakšna so vaša pričakovanja glede življenja, otrok, službe?
- Kaj si želite?
- Ali menite, da boste imeli težave?
- Kakšno pomoč bi potrebovali?